Zagadnienia ekonomiki rolnej

Dwumiesięcznik 3 (147) 1978

Organ Komitetu Organizacji Produkcji Rolnej
i Wyżywienia Kraju PAN, Instytutu Ekonomiki Rolnej
i Sekcji Ekonomiki Rolnictwa PTE

Państwowe Wydawnictwo
Rolnicze i Leśne

KOMITET REDAKCYJNY:

M. Brzóska, Z. Grochowski, F. Kolbusz, T. Marszałkowicz,
Z. Smoleński (sekretarz redakcji), Z. Wojtaszek,
A. Woś (redaktor naczelny)

Redaktor: *T. Gronkiewicz*

Cena prenumeraty krajowej: półrocznie zł 45,—, rocznie 90 zł, cena numeru pojedynczego 18 zł.

Prenumeratę przyjmują Oddziały RSW „Prasa-Książka-Ruch" oraz urzędy pocztowe i doręczyciele w terminach:

— do dnia 25 listopada na styczeń, I kwartał, I półrocze i cały rok następny,
— do dnia 10 każdego miesiąca (z wyjątkiem grudnia) poprzedzającego okres prenumeraty.

Jednostki gospodarki uspołecznionej, instytucje i organizacje społeczno-polityczne oraz wszelkiego rodzaju inne zakłady pracy, składają zamówienia w miejscowych Oddziałach RSW „Prasa-Książka-Ruch".

Zakłady pracy w miejscowościach, w których nie ma Oddziałów RSW oraz prenumeratorzy indywidualni, zamawiają prenumeratę w urzędach pocztowych lub u doręczycieli.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 50% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje RSW „Prasa-Książka-Ruch", Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw, ul. Towarowa 28, 00-958 Warszawa, konto PKO nr 1531-71 — w terminach podanych dla prenumeraty krajowej.

PWRiL. Warszawa 1978 r. Nakład 2470 egz. Ark. wyd. 13,05, ark. druk. 8,75.
Cena 18 zł

Częstochowskie Zakłady Graficzne, zam. 662. Częstochowa Al. NMP 52 S-78

INDEKS 38307

A R T Y K U Ł Y

N.P. ALEKSANDROW
Wszechzwiązkowa Akademia
Nauk Rolniczych
im. W.I. Lenina
Moskwa

KSZTAŁTOWANIE ROZWOJU I ZARZĄDZANIE KOMPLEKSEM ROLNICZO-PRZEMYSŁOWYM GOSPODARKI NARODOWEJ

Pojęcie „kompleks rolniczo-przemysłowy gospodarki narodowej" (KRP), tak jak w ogóle „kompleks" w odniesieniu do rolnictwa, szeroko rozpowszechniło się w literaturze socjalistycznej i w obiegowym języku ekonomicznym w ciągu ostatnich 10—15 lat, ale do tej pory jeszcze trwa dyskusja na temat zakresu tego pojęcia, granic KRP, charakteru stosunków ekonomicznych wewnątrz kompleksu, zarządzania nim itp.

Wielu ekonomistów uważa, że KRP w ZSRR zaczął się kształtować dopiero w okresie ostatnich lat. Wskazują oni, że przewaga wielogałęziowych kołchozów i sowchozów, z reguły samozaopatrujących się w środki produkcji i usługi produkcyjne, słaby rozwój przemysłu przetwórczego, transportu itd. aż do Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i w ciągu pierwszych powojennych pięciolatek nie stwarzały warunków dla rozwoju kompleksu rolniczo-przemysłowego, który według tych autorów powinien stanowić w pełni ukształtowany podsystem gospodarki narodowej; zatem KRP po prostu jeszcze nie istniał.

Z takim poglądem nie można się jednak zgodzić, ponieważ jest całkowicie nieuzasadnione przedstawienie KRP jako jakiegoś skończonego modelu i oczekiwanie, że w pewnym momencie jego formowanie może zostać zakończone. Rozwój kompleksu rolniczo-przemysłowego to nieprzerwany proces przebiegający stale i dość nierównomiernie w różnych gałęziach i rejonach. Dokładne określenie momentu, w którym zaczął się on kształtować jest także niemożliwe. Weźmy np. 1940 r. W tym czasie większość kołchozów i sowchozów były to niewielkie wielogałęziowe gospodarstwa. Wytwarzały one produkcję 2,4 razy mniejszą (w cenach porównywalnych) niż obecnie. Sześć razy niższą produkcję dostarczał przemysł lekki, a 5 razy niższą przemysł spożywczy. Istniały już jednak stosunkowo dobrze rozwinięte gałęzie przemysłu, pracujące w oparciu o surowiec rolniczy: tekstylny, krawiecki, skórzano-obuwniczy, cukrowniczy, młynarski, mięsny, mleczarski i inne. Spora część surowca była również przerabiana w warunkach chałupniczych. Rolnictwo — w porównaniu z innymi gałęziami gospodarki narodowej, otrzymywało mniej niż obecnie środków produkcji i usług produkcyjnych, a już wtedy, a także znacznie wcześniej, jak to wskazywał Marks, nie mogło ono za

pomocą własnych środków zapewnić reprodukcji i zmuszone było korzystać z usług wielu innych gałęzi gospodarki. Oczywiste jest, że również zadanie na przyszłość polega na tym, aby rozwijać KRP, zapewnić proporcjonalną jego strukturę i udoskonalać stosunki ekonomiczne.

W 1973 r. na ogólnym zebraniu rad naukowych Wszechzwiązkowej Akademii Nauk Rolniczych im. Lenina i Wszechzwiązkowego Instytutu Naukowo-badawczego Ekonomiki Rolnej, a później na naukowo-metodycznych naradach ekonomistów rolnych krajów członkowskich RWPG w Kijowie i Budapeszcie, zostały szeroko omówione i uzgodnione pojęcie kompleksu rolniczo-przemysłowego i szeregu innych kategorii związanych z międzygospodarczą oraz rolniczo-przemysłową kooperacją i integracją.

Kompleks rolniczo-przemysłowy został określony jako całokształt gałęzi i sfer działalności gospodarki narodowej z rozwijającym się planowo społecznym podziałem pracy, zapewniający produkcję artykułów żywnościowych i innych towarów konsumpcyjnych pochodzenia rolniczego, a także środków produkcji i usług dla rolnictwa i przemysłu przetwórczego.

O rozwoju międzygałęziowych powiązań rolnictwa można wnioskować na podstawie znacznego wzrostu wykorzystywania przez nie pracy uprzedmiotowionej, w pierwszej kolejności pochodzenia przemysłowego. W 1976 r. rolnictwo otrzymało np. środki inwestycyjne na sumę 29,1 mld rubli, w tym ponad 83% o przeznaczeniu produkcyjnym, z czego przeważająca część realizowana była przez różne gałęzie przemysłu. W 1976 r. zbudowano w drobiarstwie obiekty na 66 mln sztuk, w hodowli bydła — na 4,5 mln sztuk, w hodowli trzody chlewnej — na 2,4 mln sztuk i w owczarstwie — na 5,4 mln owiec. W tymże roku rolnictwo otrzymało dodatkowo 786 tys. ha nawadnianych i 726 tys. ha osuszonych ziem, 77,7 mln ton nawozów sztucznych (w jednostkach umownych), dodatkową moc wszystkich silników około 32 mln jednostek siły pociągowej itd.

Udział nakładów materialnych w rolnictwie stale wzrasta, a nakładów pracy żywej jest ograniczony. Tak np. w kosztach własnych produkcji rolniczej w 1975 r. udział nakładów materialnych stanowił w produkcji konopi, warzyw, buraków cukrowych — 30—40%, w produkcji owczarskiej, mleka, nasion słonecznika, ziemniaków, wychowu bydła — 50—70%, a w produkcji zboża, drobiu i trzody chlewnej — ponad 70%.

Na podstawie danych bilansów międzygałęziowych, zestawianych w kraju okresowo (w 1959, 1966 i 1972 r.), można zaobserwować powiązania produkcyjne rolnictwa z innymi gałęziami gospodarki i udział tych ostatnich w produkcji i realizacji produkcji końcowej pochodzenia rolniczego, np. wartość trwałych środków produkcji gałęzi pozarolniczych, wykorzystywanych przy produkcji surowca rolniczego, w przeliczeniu na 1 rubel zasobów w rolnictwie wynosiła 59 kopiejek [1]. Wysoki jest także udział innych gałęzi w nakładach materiałowo-pieniężnych: w 1966 r. na 1 rubel nakładów w rolnictwie w innych gałęziach przypadało 57 kop., a w 1972 r. już 86 kop. Na każdych 10 robotników zatrudnionych w rol-

[1] M. Ejdelman: Problemy metodologiczne określania rolno-przemysłowego kompleksu gospodarki narodowej. „Woprosy Ekonomiki", nr 4/1975.

nictwie w 1972 r. przypadało około 6 robotników z innych gałęzi uczestniczących w procesie produkcji pochodzenia rolniczego.

W porównaniu z 1959 r. globalna produkcja rolnictwa wzrosła w 1972 r. o 36%, a zużycie pracy uprzedmiotowionej o 113%, w tym pochodzenia rolniczego o 92% i wytworzonej w innych gałęziach o 144%. W 1972 r. w porównaniu z 1966 r. produkcja globalna wzrosła o 10%, a zużycie pracy uprzedmiotowionej o 61%, w tym samego rolnictwa o 36%, a innych gałęzi o 105%. Tak więc kompleks rolniczo-przemysłowy w ZSRR znajduje się obecnie w fazie dynamicznego rozwoju. Dlatego konieczne jest stałe doskonalenie jego struktury, dążność do utrzymania właściwych proporcji. Nie mniej ważne jest doskonalenie stosunków ekonomicznych pomiędzy przedsiębiorstwami poszczególnych gałęzi wchodzących w skład kompleksu, posiadających stałe i złożone powiązania.

Rolnictwo jest powiązane produkcyjnie z 90—100 gałęziami i branżami gospodarki narodowej. Produkowany przez nie surowiec przerabia około 30 gałęzi przemysłu i tyleż pracuje w oparciu o półfabrykaty otrzymywane z tego surowca. Według danych bilansów międzygałęziowych, w 1972 r. udział gałęzi które przerabiają surowiec rolniczy, wynosił ponad 30% ogólnej wartości trwałych środków produkcji, 37% nakładów pracy i ponad 40% nakładów materialnych ogółem.

Ścisłe powiązania rolnictwa dotyczą bardzo niewielkiej liczby gałęzi, przy czym niektóre z nich w pełni lub w znacznej mierze uczestniczą w produkcji rolniczej, inne związane są z nim tylko poszczególnymi branżami, w całości wchodząc w inne kompleksy gospodarcze. Dla rolnictwa przeznacza się prawie 100% środków chemicznej ochrony roślin i zwierząt, niemal całą produkcję przemysłu pasz treściwych, 95% maszyn i narzędzi rolniczych, ponad 80% produkcji nawozów mineralnych, 70% produkcji traktorów, całą produkcję maszyn i urządzeń dla hodowli, ponad 30% produkowanych samochodów ciężarowych, poważną liczbę urządzeń elektrotechnicznych zamontowanych, materiałów budowlanych i urządzeń techniczych dla budownictwa, produktów naftowych i innych rodzajów paliw.

W strukturze nakładów na produkcję przemysłu lekkiego i spożywczego surowiec i podstawowe materiały stanowiły 83—86%. Dlatego rolnictwo, praktycznie biorąc, w pełni decyduje o rozwoju przemysłu spożywczego, a w znacznej mierze także lekkiego. Udział zużycia produkcyjnego wzrasta (w 1972 r. stanowiło ono około 75%), a udział bezpośredniego spożycia systematycznie maleje. Wspomnieć należy przy tym, że pojęcie spożycie bezpośrednie jest w pewnym stopniu umowne, ponieważ część zaliczanej tu produkcji podlega segregacji, pakowaniu, tymczasowemu przechowywaniu, tzn. jest w pewnym stopniu przetwarzana w samych przedsiębiorstwach rolniczych lub w organizacjach handlowych.

Jednakże nie wszystkie gałęzie uczestniczące w produkcji końcowej opartej na surowcach rolniczych wchodzą w skład kompleksu rolniczo-przemysłowego, lecz tylko te, które łączą ze sobą najściślejsze powiązania. Partnerów kompleksu należy podzielić na 3 grupy. Pierwsza — poprzedzająca rolnictwo. Znajdują się w niej gałęzie zapewniające mu środki produkcji, dostarczające środków materiałowych, spełniające usługi produkcyjno-techniczne. Główni partnerzy rolnictwa to: przemysł budo-

wy maszyn rolniczych, urządzeń dla hodowli i produkcji pasz, odpowiednie branże przemysłu chemicznego, naftowego i samochodowego, przemysł pasz treściwych i mikrobiologiczny, przemysł materiałów budowlanych i budownictwo — włącznie z pracami melioracyjnymi i budowy dróg, systemy transportowe i wiele innych. Jednym z ważniejszych partnerów rolnictwa jest „Sojuzsielchoztechnika", stanowiąca rozbudowany system zaopatrzenia, przez który przechodzi główna część materiałowo-technicznego zaopatrzenia, oraz spełniająca wiele funkcji produkcyjnych, jak montaż urządzeń do hodowli, remont zmechanizowanych urządzeń rolniczych, przewóz towarów, prace melioracyjne, dostawa nawozów i wiele innych czynności.

Druga grupa, stanowiąca centralną i wiodącą część KRP, to samo rolnictwo produkujące surowiec i produkcję gotową, otrzymujące od pierwszej grupy środki materiałowe i usługi.

Trzecia grupa gałęzi, następująca po rolnictwie obejmuje wszystkie gałęzie przetwarzające surowiec rolniczy oraz liczne organizacje skupu produkcji rolniczej, zapewniające jej odbiór, przechowywanie, selekcję i częściowo transport.

Kształtowanie kompleksu rolniczo-przemysłowego, osiągnięcie proporcjonalnego rozwoju wszystkich jego elementów, stanowi najważniejszy warunek wzrostu wszystkich gałęzi wchodzących w jego skład. Jednakże konieczne jest udoskonalenie całego tego ogromnego podsystemu gospodarki narodowej na wszystkich jego szczeblach hierarchicznych, a szczególnie w ogniwie produkcyjnym, tj. zwłaszcza tam, gdzie realizują się praktycznie wszystkie środki mające na celu uporządkowanie zarządzania gospodarką.

Kompleks rolniczo-przemysłowy na szczeblu gospodarki narodowej stanowi w ZSRR zamknięty system, chociaż nasila się z każdym rokiem wymiana środków do produkcji rolniczej, produkcji gotowej i półfabrykatów na zasadzie międzynarodowego podziału pracy, w pierwszej kolejności z krajami socjalistycznymi.

Obecnie powstają regionalne kompleksy rolniczo-przemysłowe w republikach, okręgach, obwodach, międzyobwodowe oraz między republikami. W większości wypadków nie posiadają one jakiegoś zamkniętego charakteru wobec poważnie rozwiniętej wymiany między republikami, a szczególnie między obwodami. Jednakże możliwe jest tutaj konieczne samodzielne planowanie rozwoju KRP. W okręgach, obwodach, republikach autonomicznych i związkowych nie posiadających podziału na obwody, z reguły istnieje możliwość stworzenia systemu specjalistycznych przedsiębiorstw rolniczych, przy celowym wewnątrzgałęziowym podziale pracy i zapewnieniu im usług produkcyjnych. Podstawowe środki produkcji nie zawsze wprawdzie produkuje się w tych rejonach, ale regionalne organizacje rolnicze gwarantują zabezpieczenie materiałowo-techniczne dla tych przedsiębiorstw rolniczych i dlatego mogą zapewnić proporcjonalny rozwój pierwszej i drugiej sfery KRP.

Odnośnie przedsiębiorstw tej samej grupy należy zaznaczyć, że przetwarzanie (wstępne lub finalne) szybko psującego się i mało zdatnego do przewozu surowca koniecznie powinno się odbywać na miejscu jego produkcji. Dla wielu rodzajów surowca albo półfabrykatów miejsce jego

końcowego przetwarzania uwarunkowane jest innymi okolicznościami i nie musi być związane ze strefą surowcową.

Najważniejsze jest zachowanie proporcjonalności i synchronizacji rozwoju produkcyjnego ogniwa KRP. Nawet przy idealnej strukturze i zachowaniu wymaganej proporcjonalności w rozwoju ogólnonarodowego i regionalnych KRP, niedostatki w organizacji kompleksów na szczeblu produkcyjnym mogą naruszyć harmonię całego systemu i doprowadzić do istotnych strat. Właśnie tu powinna być zachowana jak najściślejsza proporcjonalność w rozwoju przedsiębiorstw wszystkich powiązanych wzajemnie gałęzi, a także, co niemniej ważne, określone we wszystkich szczegółach stosunki ekonomiczne między nimi i stworzony przejrzysty system zarządzania kompleksem.

Praktyka rozwoju międzygospodarczej i rolniczo-przemysłowej kooperacji i integracji w ZSRR w pełni potwierdza nasze rozumowanie. Właśnie na te same problemy zwraca uwagę uchwała KC PZPR „O dalszym rozwoju specjalizacji i koncentracji rolnictwa na bazie koopercji międzygospodrczej i integracji rolniczo-przemysłowej", uchwalona w 1976 r. Wskazuje ona na konieczność dalszego doskonalenia systemu zarządzania kompleksem rolniczo-przemysłowym w ZSRR.

Zadaniom poprawy kierowania gospodarką narodową, a szczególnie rolnictwem w systemie KRP, poświęcono dużo uwagi w materiałach XXV Zjazdu KPZR, wskazując na konieczność rozwiązań systemowych. W referacie sprawozdawczym Zjazdu, mówiąc o konieczności ulepszenia procesu organizacji i kierowania produkcją rolniczą, L. I. Breżniew podkreślił: „Dotyczy to różnych dziedzin samej gospodarki rolnej, dotyczy to również powiązania rozwoju rolnictwa z gałęziami, które zaopatrują wieś w sprzęt techniczny, w nawozy sztuczne i pasze treściwe, które prowadzą prace budowlane, zajmują się skupem, odbiorem, przechowywaniem i przetwórstwem płodów rolnych. Tu często jeszcze napotykamy resortową dezintegrację, błędy w planowaniu, co daje w rezultacie znaczne straty". I dalej: „Wskazuje to niewątpliwie, że nadszedł czas, aby usprawnić — i to znacznie — współpracę produkcyjno-gospodarczą rolnictwa z tymi gałęziami przemysłu, które są z nim bezpośrednio związane, aby zapewnić jednolite ogólnopaństwowe podejście do rozwoju całego kompleksu rolniczo-przemysłowego" [2].

Zarządzenie gospodarką to kompleksowy, wielopłaszczyznowy problem, składający się z systemu wzajemnie powiązanych środków. Zawiera ono planowanie, to jest opracowanie perspektywicznych, średniookresowych i bieżących planów rozwoju produkcji, zapewnienie jej zasobów siły roboczej, materiałowych i finansowych oraz koniecznych warunków socjalno-bytowych dla pracujących zespołów. W ten sposób planowanie, jako główny element zarządzania, spełnia rolę jego podstawowej administracyjnej dźwigni, umożliwiającej zachowanie proporcjonalności między poszczególnymi gałęziami, zadaniami i środkami dla ich zrealizowania oraz zapewnienie planowego rozwoju całego kompleksu rolniczo-przemysłowego. W ten sposób scentralizowane planowe kierownictwo zapewnia realizację ekonomicznych i politycznych celów państwa.

Ogromne, a niekiedy decydujące znaczenie mają dźwignie ekonomicz-

[2] Materiały XXV Zjazdu KPZR, 1976.

nego zarządzania ukierunkowane na wykonanie planów. Zalicza się tutaj: 1) system cen na surowce rolnicze, półfabrykaty i produkcję końcową otrzymaną z tego surowca, 2) poziom i relacje cen na środki produkcji i usługi produkcyjne otrzymywane przez każdą gałąź kompleksu od swoich partnerów (z uwzględnieniem jakości dostarczonej produkcji i usługi), 3) system i rozmiary podatków, 4) sposoby i rozmiary ubezpieczenia działalności produkcyjnej, 5) system finansowy przedsiębiorstwa, 6) zasady i wysokość opłaty pracy i inne rodzaje materialnych jak również moralnych bodźców dla pracowników kompleksu, 7) określenie rzeczowych powiązań między partnerami i inne.

Do systemu zarządzania należy doskonalenie form organizacji produkcji, a przede wszystkim jej podstawowych produkcyjnych podziałów, przedsiębiorstw i zjednoczeń, doprowadzenie ich do odpowiedniego poziomu rozwoju sił wytwórczych oraz ulepszanie powiązań międzygałęziowych i wewnątrzgałęziowych. Ogromne znaczenie dla rozwoju całego systemu zarządzania ma stworzenie takich form organizacyjnych, które odpowiadałyby poziomem złożonej produkcyjnej bazy materiałowo-technicznej oraz przyczyniały się do doskonalenia powiązań międzygałęziowych i wzajemnych stosunków ekonomicznych wszystkich uczestników kooperacji w kompleksie rolniczo-przemysłowym. Wszystkie te elementy zarządzania, bez względu na różne ich znaczenie w różnych warunkach, powinny być podejmowane jednocześnie, wzajemnie powiązane i zsynchronizowane, gdyż niedostateczne lub nieprawidłowe ustalenie chociażby jednego z nich może naruszyć cały system i nie dać pozytywnego efektu.

System planowania w ZSRR został sprawdzony w trakcie wieloletniej praktyki. Jednakże złożony system planowania gałęziowego ma sporo niedociągnięć — niezgodne z potrzebami gałęzi kierowanie nakładów kapitałowych, niewłaściwe wykorzystywanie nakładów siły roboczej i materiałowych, niejednokrotnie niezgodność między rozmieszczeniem bazy surowcowej i mocami produkcyjnymi przedsiębiorstw przetwarzających i obsługujących. Dlatego konieczne jest dalsze ulepszanie i poprawianie ostatecznych wyników oraz przejście od gałęziowego do kompleksowego planowania międzygałęziowego.

Celom tym w największym stopniu odpowiada programowo-docelowa metoda planowania, kiedy to w ramach ogólnogospodarczego planu opracowuje się kompleksowe międzygałęziowe społeczno-ekonomiczne programy obejmujące produkcję surowca, jego przetwarzanie i realizację, zapewnienie produkcji koniecznych środków, a kolektywom pracującym — odpowiednich warunków socjalno-bytowych. W kraju mamy doświadczenie opracowywania wielkich docelowych programów. Doświadczenie to może być wykorzystywane z pożytkiem także do opracowania częściowych, wewnątrzregionalnych programów organizacji produkcji, szczególnie przy formowaniu zjednoczeń międzygospodarczych i rolniczo-przemysłowych. Droga ta pozwoli w najlepszy sposób powiązać system gałęziowego i terytorialnego planowania, a także w bardziej uzasadniony sposób dokonać rozmieszczenia produkcji.

Zalety gospodarki planowej, nawet przy bardzo wysokim poziomie planowania, mogą być jednak realizowane dopiero przy dalszym doskonaleniu wzajemnych międzygałęziowych stosunków ekonomicznych, przy

jednakowym zainteresowaniu końcowymi rezultatami wszystkich partnerów wchodzących w skład kompleksu rolniczo-przemysłowego. W związku z tym wynika potrzeba dalszego doskonalenia systemu cen skupu, cen na środki produkcji i usługi, systemu podatkowego, stosunków kredytowych, systemu tworzenia funduszów przedsiębiorstw i zjednoczeń. Równocześnie należy pamiętać, że rozwiązywanie tych problemów powinno mieć jednakowe założenie planowe na wszystkich szczeblach KRP.

Szereg problemów kooperacji międzygałęziowej na szczeblu produkcji rozwiązano Uchwałą Rady Ministrów ZSRR, potwierdzającą ogólną opinię na temat przedsiębiorstw międzygałęziowych w rolnictwie. Konieczny jest analogiczny dokument w odniesieniu do rolniczo-przemysłowej kooperacji i integracji.

Najbardziej rozpowszechnionymi obecnie formami są międzygospodarcze przedsiębiorstwa (organizacje) rolnicze, a także kołchozy i sowchozy spełniające funkcję takich przedsiębiorstw. W mniejszym stopniu rozwijały się zjednoczenia rolnicze, produkcyjne, rolniczo-przemysłowe i produkcyjno-badawcze, chociaż wydają się one najbardziej dojrzałymi i perspektywicznymi formami kooperacji międzygałęziowej i rolniczo-przemysłowej.

W ZSRR przyjęła się zasada zarządzania gałęziowego, co ma niewątpliwie dodatnie strony: bardziej uzasadniona i efektywnie realizowana specjalizacja produkcji, tworzenie niezbędnych warunków dla rozwoju postępu naukowo-technicznego i podwyższenie efektywności produkcji. Jednak wszystkie te pozytywne rezultaty ujawniają się zasadniczo w granicach gałęzi, a na styku powiązań gałęziowych często wychodzą na jaw poważne niedostatki, a nawet straty.

W ramach ministerstw i urzędów tworzone są i skutecznie działają zjednoczenia rolne i rolniczo-przemysłowe, w wielu republikach pomyślnie pracują całe specjalistyczne systemy, gdzie racjonalizowane są nie tylko formy organizacji produkcji, ale także zarządzania. W systemie Ministerstwa Rolnictwa RFSR znajduje się kilkanaście zjednoczeń w ramach republiki: Pticeprom, Skotoprom, Swinoprom i inne. Takie zjednoczenia istnieją w ramach przemysłu spożywczego w Mołdawskiej, Azerbejdżańskiej i innych republikach związkowych. W Mołdawskiej SRR zarządzanie zjednoczeniami kołchozowymi realizowane jest przez republikańskie i rejonowe rady kołchozów. Praktyka wykazała wysoką efektywność takiej formy organizacji zarządzania, a jednocześnie ujawniła jej słabe strony. Te ostatnie wynikają ze złożoności regulowania stosunków ekonomicznych na stykach technologicznego łańcucha produkcji, którego poszczególne ogniwa (a w wielu przypadkach i samodzielne procesy w granicach jednego ogniwa) stanowią przedsiębiorstwa różnych gałęzi.

Przezwyciężanie tych niedostatków idzie po linii doskonalenia pracy poszczególnych urzędów poprzez ich unifikację. Jak się nam wydaje, utworzenie specjalistycznych produkcyjnych zjednoczeń rolniczo-przemysłowych w okręgach, obwodach i republikach, a w niektórych przypadkach rozszerzenie ich działania na skalę wszechzwiązkową umożliwia uproszczenie zarządzania produkcją i uzyskanie wysokiego efektu. W pierwszej kolejności mówi się o takich gałęziach, które najbardziej nadają się do specjalizacji i wymagają rolniczo-przemysłowej kooperacji

i integracji. Można tu zaliczyć produkcję, przetwarzanie i sprzedaż owoców, warzyw, winorośli, produktów hodowli drobiu, trzody chlewnej, tuczu bydła, produkcji pszczelarskiej i zwierząt futerkowych, a także tworzenie regionalnych zjednoczeń produkcji nasion bawełny, buraków cukrowych, wieloletnich traw, warzyw, chmielu, produkcji oraz wstępnej obróbki lnu, konopi itp.

Część spośród wymienionych zjednoczeń powinna powstawać jako rolniczo-przemysłowe, inne zaś jako rolnicze, przy czym ich poszczególne oddziały produkcyjne mogą także prowadzić przedsiębiorstwa przetwórcze. Związek przedsiębiorstw rolniczych i przetwórczych może egzystować na zasadzie pełnej integracji, a także na podstawie umowy. Takie zjednoczenia powinny ponosić wobec państwa pełną odpowiedzialność za produkcję i zaspokojenie potrzeb gospodarki narodowej w określonej dziedzinie produkcji w obrębie zatwierdzonego planu, rozporządzając w tym celu odpowiednimi środkami.

Przedstawiony tutaj szkic jest na razie przedmiotem dyskusji i studiów naukowych instytucji rolniczych w kraju. Zadanie dalszego doskonalenia kompleksu rolniczo-przemysłowego i zarządzanie nim jest ciągle aktualne i wymaga zdecydowanych rozstrzygnięć.

Н. П. АЛЕКСАНДРОВ
Всесоюзная Академия сельскохозяйственных наук
им. В. И. Ленина
Москва

РАЗВИТИЕ И УПРАВЛЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ

резюме

Развитие сельскохозяйственно-промышленного комплекса это непрерывный процес, проходящий постоянно и довольно неравномерно в различных отраслях и районах.

Сельское хозяйство связано производственными узлами с 90—100 отраслями и подотраслями народного хозяйства. Производимое сельским хозяйством сырье перерабатывают около 30 отраслей промышленности и столько же работает на полуфабрикатах, полученных из этого сырья.

Формирование сельскохозяйственно-промышленного комплекса требует пропорционального и санхронизированного развития всех его звеньев. Поэтому система планирования по отраслям требует дальнейшего усовершенствования и постепенного перехода к комплексному межотраслевому планированию.

Одной из организационных форм хозяйственной деятальности, охватывающей стыки межотраслевых связей, являются сельскохозяйственно-промышленные объединения. На пример, в системе сельского хозяйства РСФСР работает более десяти объединений — Птицепром, Скотопром, Свинопром и другие. Кроме объединений, образованных в результате полной интеграции выступают также кооперационные связи предприятий, принадлежащих к разным отраслям народного хозяйства.

N.P. ALEKSANDROW
Lenin All-Union Academy
of Agricultural Sciences
Moscow

SHAPING OF DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF AN AGRICULTURAL-INDUSTRIAL COMPLEX OF NATIONAL ECONOMY

summary

Development of an agricultural-industrial complex is a continued process running constantly and fairly unevenly in different branches and regions.

Agriculture is productively connected with 90—100 branches and lines of national economy. Raw material produced by agriculture is being processed by about 30 industrial branches, and as many branches are operating on the basis of semi-products obtained from the raw material.

Shaping of an agricultural-inlustrial complex requires a proprotionate and synchronized development of all its links. Therefore the planning system according to branches calls for further improvement and gradual going over to complex inter-branch planning.

One of the organizational forms of economic activity involving contacts of branch connections are agricultural-industrial enterprises. For example, the agricultural system of the Russian Federation of Soviet Socialist Republics includes a dozen or so of enterprises such as Pticeprom, Skotoprom, Swinoprom and others. Besides enterprises which resulted from full integration, there also occur co-operative unions of enterprises which belong to different branches of national economy.

KAZIMIERZ OLESIAK
Warszawa

OBRÓT ZIEMIĄ W LATACH 1971-77 — AKTUALNE TENDENCJE I PRZEWIDYWANIA NA NAJBLIŻSZE LATA [1]

Główne kierunki oddziaływania państwa na usprawnienie obrotu ziemią.

W celu naświetlenia obecnej sytuacji w dziedzinie obrotu i gospodarki ziemią niezbędne jest scharakteryzowanie przebiegu tych procesów w ostatnich 6 latach. Lata siedemdziesiąte przyniosły bowiem w tej dziedzinie wiele zjawisk pozytywnych, ale wykazały również, że podejmowane decyzje nie zawsze przyniosły spodziewane efekty.

Podstawowym dokumentem określającym dalsze kierunki polityki rolnej, w tym i gruntowej, były wytyczne Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL z kwietnia 1971 r. Na bazie tych wytycznych wydanych zostało wiele aktów prawnych stwarzających lepsze niż dotychczas warunki ekonomiczne, społeczne i prawne dla pełnego zagospodarowania ziemi wypadającej z intensywnej produkcji. Równocześnie zostały polepszone warunki ekonomiczne dla rozwoju produkcji rolniczej i zapewniona jej opłacalność. Spośród wydanych wówczas aktów prawnych w dziedzinie obrotu ziemią do najważniejszych należą: przepisy o uregulowaniu stosunków własnościowych, o ochronie gruntów rolnych i leśnych, o przymusowym wykupie ziemi oraz zmiany w przepisach kodeksu cywilnego znoszące zbędne ograniczenia w obrocie ziemią. Wprowadzenie tych przepisów w życie niewątpliwie wpłynęło na zwiększenie rozmiarów obrotu ziemią między rolnikami oraz między rolnikami a państwem, sprzyjało racjonalnemu kształtowaniu się obszaru gospodarstw chłopskich oraz umocniło wśród rolników poczucie stabilności gospodarowania. Pomimo że już na początku lat siedemdziesiątych sytuacja demograficzna wsi była niekorzystna, to jednak w wyniku podjętych decyzji wzrosły rozmiary prywatnego obrotu ziemią, zmniejszył się obszar ziemi przekazywanej do Państwowego Funduszu Ziemi i równocześnie w szybkim tempie przejmowana była ziemia z PFZ w trwałe zagospodarowanie zarówno przez gospodarstwa uspołecznione jak i indywidualne. Znalazło

[1] Temat opracowano w oparciu o dane Banku Gospodarki Żywnościowej, Ministerstwa Rolnictwa, Instytutu Ekonomiki Rolnej oraz własne badania charakteryzujące tempo i rozmiary procesów związanych z obrotem ziemią w Polsce Ludowej.

to wyraz w znacznym zmniejszeniu się w tym okresie obszaru gruntów pozostających na stanie PFZ.

W 1974 r. Sejm uchwalił ustawę o przekazywaniu państwu gospodarstw za rentę i spłaty pieniężne. Przepisy tej ustawy stworzyły znacznie korzystniejsze warunki ekonomiczne dla starszych rolników przekazujących swoje gospodarstwa państwu. W wyniku tego w latach 1974-75 zwiększyła się znacznie podaż ziemi do PFZ. Równocześnie stworzono lepsze warunki ekonomiczne dla gospodarstw uspołecznionych przejmujących ziemię w trwałe zagospodarowanie. W ostatnich latach zrównano te warunki dla wszystkich gospodarstw uspołecznionych. Otrzymywały one na każdy hektar dotacje 4—9 tys. zł na zagospodarowanie i 40 tys. zł na inwestycje. Od 1 lipca 1977 r. wysokość tych dotacji wzrosła i wynosi 5—12 tys. zł na zagospodarowanie i 10—50 tys. zł na inwestycje (w zależności od wielkości przejmowanego obszaru). W 1971 r. państwo wsparło pomocą kredytową również i prywatny obrót ziemią. Rolnicy indywidualni mogli zaciągać niskoprocentowe kredyty na zakup ziemi. Od 1975 r. zakres pomocy kredytowej na ten cel został zwiększony. Przy nabywaniu gospodarstw kredyty mogą stanowić 90% kosztów zakupu a przy powiększaniu gospodarstw 75%.

Od 1973 r. Bank Gospodarki Żywnościowej rozwija pośrednictwo w sprzedaży nieruchomości. Ponadto, wszystkie gospodarstwa korzystają z dogodnych kredytów inwestycyjnych na zagospodarowanie gruntów (kredyty obrotowe o oprocentowaniu 3%, a inwestycyjne 2%) oraz ze zwolnień z podatku gruntowego przez 3—5 lat, a w niektórych przypadkach przez dalsze 3 lata.

Zadania w gospodarce ziemią i ich realizacja w latach 1971-76

Na początku 1971 r. zasoby gruntów PFZ wynosiły 1085 tys. ha. W latach 1971-75 przybyło do PFZ 1024 tys. ha, w tym z gospodarki indywidualnej 895 tys. ha. Równocześnie w tym okresie przekazano w trwałe użytkowanie: do gospodarstw państwowych 395 tys. ha, rolniczych spółdzielni produkcyjnych 109 tys. ha, kółek rolniczych 255 tys. ha, innych gospodarstw uspołecznionych ponad 40 tys. ha oraz do gospodarstw indywidualnych 283 tys. ha gruntów. Ponadto przekazano na cele leśne i inne cele nierolnicze około 108 tys. ha. W końcu 1975 r. stan gruntów PFZ wynosił 925 tys. ha, z tego 609 tys. ha było w dzierżawnym użytkowaniu rolników indywidualnych, a pozostałe użytkowały jednostki gospodarki uspołecznionej. Ponad 156 tys. ha stanowiły grunty leśne oraz grunty inne nadające się do rolniczego wykorzystania.

Zadania w zakresie trwałego rozdysponowania gruntów PFZ ustalone na lata 1971-75 (ponad 1 mln ha) zostały wykonane, z tym że w sektorze uspołecznionym przekroczone (PPGR przejęły o 45 tys. ha więcej niż planowano, RSP o 29 tys. ha, a kółka rolnicze o 35 tys. ha więcej), natomiast rolnikom indywidualnym sprzedano o 67 tys. ha ziemi mniej niż planowano.

Z przejętego w latach 1971-75 z gospodarki indywidualnej obszaru gruntów PFZ (895 tys. ha) około 65% przypada na lata 1974-75. Nastąpiło to w wyniku realizacji nowego systemu rent, który wprowadził nie

tylko korzystniejsze warunki przekazywania gruntów, ale także nałożył na państwo obowiązek ich przejmowania na warunkach ustawy. Jednocześnie zwiększono dotacje na pokrycie kosztów zagospodarowywania ziemi przez sektor uspołeczniony. W tych warunkach udział gospodarstw indywidualnych w trwałym zagospodarowaniu ziemi (w formie zakupu) uległ szybkiemu zmniejszeniu, zwłaszcza w ostatnich dwóch latach minionej 5-latki. Przy największym w 1975 r. dopływie ziemi z gospodarstw indywidualnych do PFZ (359 tys. ha) ich udział w trwałym zagospodarowaniu gruntów PFZ był najniższy i stanowił 5% powierzchni przekazanej w 1975 r. Sprzedaż gruntów PFZ rolnikom indywidualnym wynosiła w 1971 r. 53 tys. ha, w 1972 r. 82 tys. ha, w 1973 r. 90 tys. ha, w 1974 r. 45 tys. ha, w 1975 r. 14,2 tys. ha.

Zatwierdzony uchwałą nr 151/75 Rady Ministrów z 8 sierpnia 1975 r. krajowy program gospodarowania gruntami rolnymi w latach 1976—1980 zakładał w okresie 5-lecia: 1) przejęcie przez państwo około 1,5 mln ha gruntów z gospodarstw indywidualnych, 2) zagospodarowanie przez jednostki uspołecznionej gospodarki rolnej 1,5—2 mln ha nowych gruntów, 3) zagospodarowanie przez zespoły rolników i gospodarstwa indywidualne około 120 tys. ha gruntów.

W porównaniu z poprzednim 5-leciem program ten przewidywał, że gospodarstwa państwowe przejmą dwukrotnie więcej, a kółka rolnicze i spółdzielnie produkcyjne prawie trzykrotnie więcej ziemi. Dla zespołów chłopskich i rolników indywidualnych program przewidywał przejęcie 1/3 obszaru, jaki był zaplanowany przez nich do zagospodarowania w latach 1971-75. Zadania w zakresie przejmowania przez państwo i zagospodarowania tych gruntów były realizowane w 1976 r. zgodnie z założeniami wymienionej uchwały Rady Ministrów. W 1976 r. państwo przejęło z gospodarstw indywidualnych do zasobów PFZ 311 tys. ha, a rozdysponowało do trwałego użytkowania rolniczego około 299 tys. ha, co stanowiło odpowiednio 112 i 108% wielkości na ten rok planowanych. Rolnicy indywidualni i ich zespoły zakupili w 1976 r. około 19 tys. ha gruntów PFZ, co w stosunku do powierzchni przewidywanej do rozdysponowania w tej formie wyniosło 74%, a w stosunku do obszaru przejętego w tym samym roku przez państwo z gospodarstw indywidualnych stanowiło 7%. W porównaniu z 1975 r. zakupiony przez rolników obszar był nieco większy, z tym jednak, że około 50% tej powierzchni rolnicy nabyli dopiero w IV kwartale 1976 r.

Uchwała o Narodowym Planie Społeczno-Gospodarczym (NPSG) na lata 1976—1980 uaktualniła założenia programu gospodarowania gruntami rolnymi zatwierdzonego uchwałą nr 151/75 Rady Ministrów. W planie tym określono, że gospodarstwa uspołecznione przejmą w trwałe zagospodarowanie około 1,5 mln ha nowych gruntów, w tym gospodarstwa państwowe około 800 tys. ha, rolnicze spółdzielnie produkcyjne około 300 tys. ha, kółka rolnicze około 400 tys. ha. Przyjęto, że zespoły rolników i gospodarstwa indywidualne powinny zakupić około 500 tys. ha ziemi.

W obrocie gruntami PFZ w latach 1971-76 można wyodrębnić dwa różniące się zasadniczo okresy (obrazują to dane w tabeli 1).

Pierwszy — to lata 1971-73, w których w wyniku konsekwentnej realizacji polityki aktywizacji wszystkich sektorów rolnictwa w zagospo-

Tabela 1

Obrót gruntami PFZ w latach 1971—77
w tys. ha

Lata	Stan w dniu 1.I.	Przybyło gruntów		Grunty przekazane w trwałe zagospodarowanie					
		ogółem	z gospodarki indywidualnej	ogółem [a]	PPGR	RSP	KR	gospodarka indywidualna	
								w tys. ha	w % ziemi przejętej przez PFZ
1971	1084,7	157,2	117,3	177,4	93,1	14,9	—	53,5	46
1972	1064,5	117,0	90,2	224,8	100,5	18,5	—	82,4	91
1973	964,5	128,9	104,7	231,5	71,8	12,5	35,2	90,0	86
1971—1973	—	403,1	312,2	633,7	265,4	45,9	35,2	225,9	72
1974	861,9	246,3	224,0	254,5	106,1	23,2	56,1	45,0	20
1975	854,5	375,0	358,9	304,6	117,4	39,9	109,6	16,7	5
1976	025,9	326,8	311,4	335,5	110,7	57,9	108,2	21,8	7
1974—1976	—	948,1	894,3	894,6	334,2	121,0	273,9	83,5	9
1971—73 = 100	—	235	286	141	126	264	778	37	—
1977 [b]	917,2	—	84,2	71,1	16,4	10,8	17,1	23,8	28
1976 = 100	—	—	27	21	15	19	16	109	—

[a] Obszar stanowiący różnicę między kolumną 5 i 6—9 został przeznaczony na cele nierolnicze.
[b] Według danych GUS i BGŻ za 1 półrocze 1977 r. Z ogólnego obszaru 917,2 tys. ha gruntów PFZ, wydzierżawionych było 704,9 tys. ha (w tym 604,2 tys. przez gospodarstwa indywidualne), a 183,1 tys. ha pozostało w bezpośredniej administracji PFZ (w tym 155 tys. ha stanowią grunty leśne i nie nadające się do użytkowania rolniczego).

darowaniu ziemi nastąpiła wyraźna poprawa w gospodarowaniu gruntami PFZ. Zmniejszył się w tym czasie po raz pierwszy od wielu lat obszar gruntów PFZ w wyniku zmniejszenia dopływu ziemi z gospodarstw indywidualnych i wzrosła aktywność, zwłaszcza rolników indywidualnych, w trwałym zagospodarowaniu tych gruntów.

Drugi — to lata 1974-76, w których wystąpiły niekorzystne zjawiska w obrocie gruntami PFZ. Przepisy ustawy o przejmowaniu gospodarstw przez państwo za rentę i spłaty pieniężne zapoczątkowały duży napływ wniosków rolników o przekazanie gospodarstw. Przekazali oni prawie 3-krotnie więcej ziemi niż w latach 1971-73. Poprawiono w tym czasie także warunki ekonomiczne przejmowania ziemi przez gospodarstwa uspołecznione. Z analizy programów zagospodarowania ziemi i z praktyki stosowanej w tej dziedzinie w województwach i gminach wynika, że coraz większe zadania w zagospodarowaniu gruntów PFZ nakładano na gospodarstwa uspołecznione, natomiast sprzedaż i dzierżawa tych gruntów rolnikom indywidualnym przybierała coraz mniejsze rozmiary. Z tabeli 1 wynika, że w tym okresie przekazano kółkom rolniczym prawie 8-krotnie więcej ziemi niż w latach 1971-73, a RSP przejęły ponad 2,5-krotnie więcej gruntów PFZ. W PPGR wskaźnik ten był najniższy. Gospodarstwa chłopskie przejęły zaledwie 37% obszaru zagospodarowanego w latach 1971-73.

Nadmierne obciążenie gospodarstw uspołecznionych nowo przejętą ziemię nie gwarantowało jej właściwego zagospodarowania. Wskazują na to badania przeprowdzone przez BGŻ i IER oraz wyniki kontroli NIK. Z badań BGŻ wynika m. in., że grunty przejmowane przez gospodarstwa uspołecznione były bardzo rozdrobnione, że większość gruntów była przekazywana w drodze nakazu administracyjnego, że duży ich odsetek nie był zagospodarowany w ogóle w pierwszych latach, że na przejętych gruntach uzyskiwano znacznie niższe plony itp. Równocześnie nie realizowano planu przejmowania gruntów PFZ w trwałe zagospodarowanie przez rolników indywidualnych, pomimo że liczba chętnych dobrych rolników znacznie przewyższała przydziały ziemi do sprzedaży. W niektórych województwach całkowicie wstrzymano sprzedaż gruntów PFZ, a w całym kraju poważnie ograniczono, przy jednoczesnym coraz szerszym stosowaniu praktyki zrywania umów dzierżawnych z rolnikami.

Podobne tendencje miały miejsce w obrocie ziemią między rolnikami. W okresie korzystnej sytuacji (lata 1971-73), będącej głównie rezultatem szeregu podejmowanych decyzji politycznych i ekonomicznych wobec rolnictwa, obrót ziemią w ramach gospodarki chłopskiej ulegał systematycznej aktywizacji. W następnych latach rozmiary obrotu ziemią uległy zmniejszeniu.

W 1973 r. liczba zarejestrowanych transakcji kupna—sprzedaży wynosiła 64 tys., w 1975 r. 59,5 tys., a w 1976 r. 38 tys. Tendencje te miały miejsce pomimo wsparcia obrotu ziemią korzystną polityką kredytową, podatkową i organizacyjną (wprowadzenie pośrednictwa Banku w sferze cywilno-prawnego obrotu ziemią). W okresie zmniejszania się rozmiarów obrotu ziemią w sektorze indywidualnym równocześnie występował niezaspokojony popyt na ziemię ze strony niektórych gospodarstw i zespołów rolników indywidualnych. Zjawisko to miało różne nasilenie w poszczególnych regionach kraju.

Występowanie tych wszystkich nieprawidłowości wynikało z niedostosowania zadań ustalanych w wojewódzkich, gminnych i centralnym programie gospodarki ziemią do realnych możliwości gospodarstw uspołecznionych i indywidualnych. W konsekwencji, poza ujemnymi skutkami społecznymi, doprowadziło to do strat produkcyjnych w rolnictwie. Sytuacja taka powstała, pomimo że w tym czasie podjęto szereg decyzji o charakterze ekonomiczno-prawnym, które zabezpieczały korzystne warunki nie tylko dla przyspieszenia przepływu ziemi i powiększeniu stanu PFZ, ale także do rozdysponowania jej do gospodarstw uspołecznionych i dobrych indywidualnych. W tym czasie wprowadzono także korzystne warunki dla bezpośredniego zakupu ziemi przez gospodarstwa uspołecznione. Stworzone przez państwo korzystne warunki powinny skutecznie rozwiązywać niełatwe problemy związane z przepływem i zagospodarowaniem ziemi wypadającej najczęściej z przyczyn obiektywnych z intensywnego użytkowania.

Praktyka wykazała, że w wyniku stosowania tych warunków osiągnęliśmy pozytywne rezultaty w zagospodarowaniu ziemi w latach 1971-73. Tendencje te zostały jednak wyraźnie zahamowane w latach 1974-76, na co istotny wpływ miały stosowane w coraz większym stopniu decyzje administracyjnego ograniczenia możliwości dobrych gospodarstw indywidualnych w przejmowaniu ziemi i wpychania jej często „na siłę" niedoinwestowanym gospodarstwom uspołecznionym, a zwłaszcza gospodarstwom kółek rolniczych. Osłabiało to zaufanie rolników do polityki rolnej, zmniejszało poczucie stabilności gospodarowania, co w konsekwencji doprowadziło także do zmniejszenia rozmiarów obrotu międzychłopskiego i do zwiększenia napływu ziemi do PFZ.

Lata 1974-76 wykazały jeszcze raz, że dla zapewnienia prawidłowego przebiegu procesów związanych z obrotem i gospodarką ziemią interwencjonizm państwa powinien być koncentrowany głównie na prowadzeniu długofalowej, stabilnej polityki gruntowej i na ciągłym doskonaleniu warunków ekonomiczno-socjalnych stymulujących te procesy w kierunkach i rozmiarach potrzebnych dla prawidłowej realizacji podstawowych zadań społeczno-gospodarczego rozwoju kraju. Tak rozumiany interwencjonizm będzie sprzyjać utrwaleniu się mechanizmu, za pomocą którego byłyby rozwiązywane wszystkie ważniejsze problemy związane z obrotem i pełnym zagospodarowaniem ziemi. Administracyjna ingerencja państwa w procesy związane z obrotem ziemią powinna być stosowana tylko w sytuacjach wyjątkowych, kiedy mechanizm politycznego i ekonomicznego oddziaływania nie wystarcza do ich rozwiązania. W żadnym jednak wypadku decyzje administracyjne nie mogą zastępować tego mechanizmu, gdyż mogłoby to prowadzić do zahamowania pozytywnych tendencji w obrocie i gospodarce ziemią.

Przewidywany obrót gruntami PFZ w latach 1976-80 [2]

Doniosłą rolę w usunięciu barier racjonalnej gospodarki ziemią, jakie powstały w latach 1974-75, spełniły uchwały IV, a głównie VI Plenum

[2] Przewidywania dotyczą tylko obrotu gruntami PFZ i nie uwzględniają bezpośredniego obrotu ziemią między rolnikami a gospodarstwami uspołecznionymi oraz prywatnego obrotu ziemią.

Tabela 2

Sprzedaż gruntów PFZ w 1977 r. w porównaniu do 1976 r.

Województwo	Sprzedaż gruntów PFZ w ha		1976 r. — 100
	1976 r.	1977 r.	
Stołeczne Warszawskie	18	259	14 razy
Bialskopodlaskie	27	844	31 „
Białostockie	164	1 926	12 „
Bielskie	2	5	2,5 „
Bydgoskie	198	2 843	14 „
Chełmskie	46	1 135	25 „
Ciechanowskie	304	2 138	7 „
Częstochowskie	12	968	80 „
Elbląskie	705	3 196	4,5 „
Gdańskie	1 375	2 303	2 „
Gorzowskie	872	2 080	2 „
Jeleniogórskie	432	1 570	4 „
Kaliskie	285	1 662	6 „
Katowickie	19	36	2 „
Kieleckie	35	906	25 „
Konińskie	41	477	12 „
Koszalińskie	1 233	3 251	3 „
Miejskie Krakowskie	1	14	14 „
Krośnieńskie	58	363	6 „
Legnickie	202	1 565	8 „
Leszczyńskie	92	723	8 „
Lubelskie	76	742	10 „
Łomżyńskie	328	1 882	6 „
Miejskie Łódzkie	17	631	37 „
Nowosądeckie	46	198	4 „
Olsztyńskie	2 889	7 675	3 „
Opolskie	338	1 235	4 „
Ostrołęckie	32	1 342	42 „
Pilskie	420	1 672	4 „
Piotrkowskie	18	864	48 „
Płockie	257	1 822	7 „
Poznańskie	342	2 077	6 „
Przemyskie	14	141	10 „
Radomskie	26	442	17 „
Rzeszowskie	21	69	3 „
Siedleckie	41	1 974	48 „
Sieradzkie	49	597	12 „
Skierniewickie	33	871	26 „
Słupskie	690	2 574	4 „
Suwalskie	781	4 185	5 „
Szczecińskie	1 970	2 268	1 „
Tarnobrzeskie	14	663	47 „
Tarnowskie	1	41	41 „
Toruńskie	412	1 240	3 „
Wałbrzyskie	1 880	4 017	2 „
Włocławskie	211	1 142	5 „
Wrocławskie	1 827	3 607	2 „
Zamojskie	144	1 578	11 „
Zielonogórskie	148	1 329	9 „
POLSKA	19 146	75 142	4 „

KC PZPR, w których jednoznacznie ponownie podkreślono zasadę stwarzania sprzyjających warunków do przyspieszania koncentracji przepływu ziemi do wszystkich gospodarstw mających warunki jej najlepszego zagospodarowania. Zapowiedziano także wprowadzenie ubezpieczeń emerytalnych rolników. Decyzje te i zapowiedzi podkreśliły zasadę niezmienności polityki rolnej, w tym także gruntowej, wpłynęły więc na wzrost zaufania do niej rolników. Uchwały VI Plenum KC PZPR będą stanowić również podstawę do podejmowania jeszcze korzystniejszych niż dotąd przedsięwzięć, głównie o charakterze ekonomicznym, aby przyspieszać procesy koncentracji ziemi we wszystkich sektorach naszego rolnictwa. Jest to nakazem chwili wobec wysokich zadań produkcyjnych postawionych przed rolnictwem.

W 1977 r. nastąpiły korzystne zmiany w obrocie ziemią. Rolnicy indywidualni zakupili 4-krotnie więcej gruntów PFZ niż w 1976 r., co świadczy o pojawieniu się pozytywnych tendencji (tabela 2). W jedenastu województwach sprzedaż ziemi zwiększyła się ponad 20-krotnie, w siedmiu 11—20-krotnie, a w trzynastu 5—10-krotnie. Pozytywnie należy ocenić zjawisko najwyższego tempa wzrostu sprzedaży gruntów PFZ w województwach centralnych, gdyż jak wskazują badania GUS, proces starzenia się ludności wiejskiej i wypadania ziemi z intensywnej produkcji kształtuje się najbardziej niekorzystnie w województwach centralnych i wschodnich.

Szybkie zwiększenie sprzedaży ziemi wskazuje na to, że są chętni do powiększenia swoich gospodarstw i że w ten sposób może być w dużym stopniu rozwiązywany problem jej zagospodarowania. Potwierdzają to także wyniki badań IER wskazując na istnienie dużego popytu na ziemię ze strony rolników indywidualnych i zespołów chłopskich, który nie był zaspokajany w latach 1974-76 w wyniku stosowanych ograniczeń.

W 1977 r. zmniejszył się znacznie udział gospodarstw uspołecznionych w przejmowaniu gruntów PFZ. W pierwszym półroczu 1977 r. PGR przejęły zaledwie 16 tys. ha, RSP 1 1tys. ha i SKR 17 tys. ha tych gruntów.

Na podstawie dotychczasowej realizacji zadań planu zagospodarowania gruntów PFZ na lata 1976-80, rozmiarów przepływu ziemi do PFZ w latach 1971-77 i udziału jednostek gospodarki uspołecznionej oraz rolników indywidualnych w jej zagospodarowaniu można przewidywać rozmiary obrotu gruntami PFZ w okresie do 1980 r.

Z naszych szacunków wynika, że tempo powiększania się obszaru gruntów PFZ w latach 1976-80 będzie szybsze niż tempo ich rozdysponowania. W okresie tym obszar gruntów PFZ powiększyłby się o około 1,5 mln ha i wynosiłby na koniec 1980 r. 2,2 mln ha. Rozdysponowane zostałoby natomiast łącznie gospodarce uspołecznionej i rolnikom indywidualnym około 1,4 mln ha. Wynika z tego, że przy przewidywanym tempie zagospodarowania gruntów PFZ gospodarstwa uspołecznione i indywidualne nie przejęłyby obszaru planowanego na lata 1976-80, gdyż gospodarstwom indywidualnym zabrakłoby około 100 tys. ha, a uspołecznionym około 0,5 mln ha do pełnego wykonania zadań planowych. W sumie więc na planowane 2 mln ha gruntów PFZ zostałoby trwale zagospodarowane 1,4 mln ha, tj. o 0,6 mln ha mniej niż zakłada plan.

Należy wyjaśnić, że wielkości te, z wyjątkiem 1976 r., są szacunkowe,

ale zostały ustalone na podstawie analizy wieloletnich zmian po stronie przychodów i rozchodów gruntów PFZ. Ponadto, przy szacunkach tych uwzględniono podejmowane w ostatnich latach decyzje państwowe, głównie o charakterze ekonomiczno-socjalnym, które już w najbliższym czasie będą miały istotny wpływ na rozmiary obrotu gruntami PFZ. Chodzi tu zwłaszcza o ustawę o zaopatrzeniu emerytalnym rolników i ich rodzin.

W 1977 r. rolnicy znacznie ograniczyli obszar ziemi przekazywanej do PFZ, gdyż czekali na nową ustawę. Nie ulega wątpliwości, że duże preferencje dla przekazujących ziemię państwu (teoretycznie mogą oni uzyskać o 1 300 zł wyższą emeryturę niż przekazujący ziemię następcom i to już od 1.I.1978 r.) wpłyną na znaczne powiększenie jej obszaru przekazywanego państwu już w 1978 r. Założone zatem na lata 1978-80 wielkości przepływu ziemi do PFZ nie są przeszacowane, tym bardziej, że już w latach 1975-76 obszar ziemi przekazywanej przez rolników do PFZ kształtował się na podobnym poziomie (tabela 1).

W zakresie rozdysponowania gruntów PFZ w trwałe zagospodarowanie przez gospodarstwa uspołecznione zakładamy, że w najbliższych latach kółka rolnicze będą mogły przejmować w trwałe zagospodarowanie znacznie mniej niż w latach 1975-76. Dlatego udział gospodarstw uspołecznionych w trwałym zagospodarowaniu gruntów PFZ będzie w latach 1978-80 mniejszy niż w 1975-76. Wydaje się, że w tych warunkach i przy ograniczonych możliwościach inwestycyjnych państwa obszar 200 tys. ha gruntów rocznie będzie wielkością maksymalną.

W przewidywaniach do 1980 r. zakładamy, że przy kontynuacji polityki gruntowej z 1977 r., w istniejących warunkach ekonomicznych i zaopatrzenia w środki techniczne rolnicy indywidualni mogą zagospodarować efektywnie po około 100 tys. ha gruntów PFZ rocznie.

Możliwości ich mogą być zwiększone w przypadku wprowadzenia w latach 1978-80 dalszych usprawnień w zakresie obrotu ziemią, głównie o charakterze ekonomicznym i organizacyjnym, mających na celu zwiększenie obszaru gospodarstw wysokoproduktywnych.

Kierunki dalszego doskonalenia obrotu i gospodarki ziemią

Z przedstawionej oceny dotychczasowej sytuacji w gospodarce ziemią wynika, że są poważne opóźnienia w realizacji planu na lata 1976-80 w zakresie trwałego zagospodarowania ziemi wypadającej z intensywnej produkcji.

W latach 1978-80, w wyniku działania ustawy o ubezpieczeniu emerytalnym rolników i ich rodzin, zwiększy się tempo przepływu ziemi z gospodarstw chłopskich do Państwowego Funduszu Ziemi. Dopiero bowiem od 1980 r. przepisy tej ustawy będą działać na rzecz przepływu ziemi od starszych wiekiem do młodych rolników i wówczas będzie się prawdopodobnie zmniejszać przepływ ziemi do PFZ. Podstawową więc sprawą jest zabezpieczenie już w najbliższych latach szybkiego przepływu ziemi z PFZ do wszystkich użytkowników zapewniających jej efektywne wykorzystanie. Temu celowi powinny służyć przedsięwzięcia podejmowane w polityce gruntowej, ekonomicznej i organizacyjnej w tej dziedzinie.

W przeciwnym wypadku nagromadziłby się do 1980 r. znaczny zapas ziemi PFZ nie w pełni wykorzystanej produkcyjnie. Konsekwencją tego byłyby piętrzące się trudności w jej zagospodarowaniu w następnym 5-leciu i związane z tym znaczne straty produkcyjne.

W uchwałach IV, a głównie VI Plenum KC PZPR zostały sformułowane jednoznacznie podstawowe zasady polityki gruntowej. Prawidłowa ich realizacja przez wszystkie szczeble władzy politycznej i państwowej powinna zapewnić pełne zagospodarowanie ziemi wypadającej z produkcji w najbliższych latach. Podstawowym kryterium przy przejmowaniu ziemi w trwałe zagospodarowanie powinna być efektywność ekonomiczna tego przedsięwzięcia. Musimy więc wykorzystać wszystkie istniejące jeszcze warunki najbardziej efektywnego zagospodarowania ziemi. Wiadomo, że państwo dysponuje i dysponować będzie ograniczonymi zasobami inwestycyjnymi na rozwój rolnictwa uspołecznionego, co nakłada na nie obowiązek jak najbardziej efektywnego ich wykorzystania. Wiadomo również, że nie osiągnęliśmy w ciągu wielu lat dużego postępu w przemianach strukturalnych indywidualnego rolnictwa (chociaż w ostatnich latach wystąpiły już pewne tendencje i procesy pozytywne), a równocześnie zapotrzebowanie na ziemię ze strony rolników indywidualnych jest w skali kraju zaspakajane zaledwie w 30% (według IER). Większe zatem niż dotąd wykorzystanie tego sektora w przejmowaniu i zagospodarowaniu ziemi wydaje się bezdyskusyjne. Chodzi jednak o to, aby polityce takiej na każdym szczeblu zarządzania nadać wszelkie cechy stabilności i drożności.

Z przedstawionych danych wynika, że wymierne efekty polityki gruntowej zaznaczyły się w obrocie gruntami PFZ w 1977 r. Nie wystąpiło to jednak w jednakowym natężeniu we wszystkich województwach, a zwłaszcza w gminach. Instytut Ekonomiki Rolnej ocenia, że skromny program poprawy struktury agrarnej do 1980 r., zakładający wzrost przeciętnego obszaru gospodarstwa o 1 ha, wymaga, aby corocznie przepływało na powiększenie dobrych gospodarstw około 200 tys. ha ziemi. Szacuje się, że około 70 tys. ha może trafić do tych gospodarstw w drodze obrotu międzychłopskiego, a około 130 tys. ha powinno trafiać corocznie z PFZ. W świetle tych szacunków za zaniżone trzeba uznać pierwsze zgłoszenia województw określające sprzedaż gruntów PFZ rolnikom indywidualnym i zespołom chłopskim w 1978 r. na około 70 tys. ha w skali kraju, a więc w rozmiarach zbliżonych do zrealizowanych w 1977 r.

Zasadniczą rolę w doskonaleniu obrotu i gospodarki ziemią będzie spełniać prawidłowy odbiór, interpretacja i realizacja obowiązujących zasad polityki gruntowej. W konkretnych sytuacjach trzeba wybierać rozwiązania najprostsze, właściwe i optymalne ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia. Realizacja słusznych koncepcji specjalizacji i rozwoju zespołów chłopskich musi iść w parze z wykorzystywaniem ich potencjalnych możliwości w przejmowaniu ziemi. Nie możemy tworzyć zespołów chłopskich i gospodarstw specjalistycznych bez ziemi lub z nieproporcjonalnie do innych czynników produkcji małą jej ilością. Te nowoczesne gospodarstwa rolnicze muszą rozwijać produkcję zwierzęcą przede wszystkim w oparciu o własną bazę paszową.

Około 1/3 gospodarstw w kraju wymaga już zmiany kierownika, mamy coraz więcej ludzi młodych, gospodarujących nowocześnie, mogących

bez większego udziału środków państwowych przejąć i intensywnie zagospodarować znaczne obszary ziemi. Realizując dwa zasadnicze cele — wzrost produkcji i poprawę struktury gospodarstw, powinniśmy ze wszech miar popierać przepływ ziemi do tych gospodarstw.

W latach 1975-76 kółka rolnicze, najczęściej nie z ich własnej woli odgrywały dużą rolę w przejmowaniu gruntów PFZ. Efekty ekonomiczne tego przedsięwzięcia są powszechnie znane. Na rozrzuconej czasem w kilkunastu kawałkach ziemi trudno jest bez niezbędnej ilości środków uzyskiwać dobre, a nawet dostateczne wyniki produkcyjne. Dlatego wydaje się celowe, aby te gospodarstwa spółdzielni kółek rolniczych, w których rozrzucenie działek jest bardzo duże, przekazały je w użytkowanie rolnikom indywidualnym, zespołom chłopskim, albo sąsiadującym z tymi gruntami spółdzielniom produkcyjnym lub PPGR. Zapewniłoby to wzrost produkcji z tej ziemi, a równocześnie odciążyłoby znacznie SKR od mało efektywnej pracy. Szacunki wskazują, że ZGR posiadają takiej ziemi co najmniej około 100 tys. ha. Koncentrując swoją działalność produkcyjną na dobrze prowadzonych ZGR, o większych kompleksach ziemi i powiększając ich obszar, spółdzielnie kółek rolniczych powinny wprowadzać w nich system gospodarowania oparty na zasadach spółdzielczych.

Słuszna wydaje się także myśl, aby zarządy kółek rolniczych w większym niż dotąd stopniu zajmowały się problematyką przejmowania i przekazywania ziemi dobrym rolnikom, lub gospodarstwom uspołecznionym. Dotychczas, jak wiadomo, o wyborze użytkownika decydują przede wszystkim władze administracyjne. Decyzje te pozostałyby nadal w ich ręku, ale w opiniowaniu i wnioskowaniu komu przekazać ziemię kółkowy samorząd chłopski powinien spełniać istotną rolę. Byłaby to zarazem jedna z konkretnych form działalności samorządu kółkowego. Rolnik powinien widzieć w samorządnej organizacji kółkowej nie tego, kto czeka na jego ziemię, ale przedewszystkim tego, kto najlepiej znając jego realne możliwości pomaga w powiększeniu obszaru gospodarstwa, w jego unowocześnieniu, w najlepszym społecznie zagospodarowaniu ziemi.

W ostatnich latach zaznaczył się wyraźnie proces powstawania nowych i powiększania obszaru istniejących rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Do nowych spółdzielni przystępuje coraz więcej rolników młodych, z własnym wkładem ziemi, posiadających dobre gospodarstwa. Jest to proces bardzo korzystny, zasługujący na pełne poparcie ekonomiczne i organizacyjne. W sytuacji dużej podaży ziemi, spółdzielnie produkcyjne uzyskujące dobre wyniki powinny jeszcze bardziej ekspansywnie uczestniczyć w jej przejmowaniu i właściwym zagospodarowaniu.

Zagospodarowanie ziemi przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne i państwowe gospodarstwa rolne wiąże się ściśle z wysokimi nakładami inwestycyjnymi państwa. Uznając w pełni potrzebę dalszego powiększania obszaru gospodarstw uspołecznionych i ich dynamicznego rozwoju, należy przywiązywać więcej uwagi do poprawy efektywności wykorzystywania otrzymywanych na ten cel środków. Rachunek ekonomiczny powinien w pełni obowiązywać we wszystkich sektorach gospodarki rolnej. Dlatego słuszne wydają się propozycje, aby w celu lepszego wykorzystywania środków państwowych zastąpić dotacje na zagospodarowanie ziemi kredytem bankowym umarzalnym w całości po upływie 2—3 lat

i stwierdzeniu, że ziemia została efektywnie zagospodarowana. W przypadkach niewłaściwego zagospodarowania, kredyty powinny być umarzalne tylko w części. We wszystkich jednostkach gospodarki uspołecznionej powinna być stosowana zasada udziału załogi w nagrodach z funduszu premiowego za przejmowanie i dobre zagospodarowanie ziemi. Zasada ta powinna być uwzględniona przy modyfikacji systemu ekonomiczno-finansowego dla tych jednostek.

Dynamika powiększania obszaru gospodarstw uspołecznionych, zespołów chłopskich i rolników indywidualnych jest ściśle powiązana z możliwościami przydziału technicznych środków produkcji. Dlatego warto rozważyć propozycje, aby gospodarstwom powiększającym w większym stopniu obszar gruntów zapewnić pierwszeństwo w przydziale tych środków. Można na przykład przyjąć zasadę pierwszeństwa w przydziale traktora i maszyn towarzyszących dla zespołów chłopskich i gospodarstw indywidualnych, które w wyniku przejęcia ziemi podwoją swój dotychczasowy obszar (przyjmując określone minimum obszaru gospodarstwa po powiększeniu, zróżnicowane dla rejonów centralnych i północno-zachodnich).

Z przedsięwzięć o charakterze ekonomicznym do rozważenia jest sprawa wprowadzenia częściowego umarzania kredytów udzielonych na zakup ziemi. Wysokość umorzenia powinna być ściśle skorelowana z wielkością dokupionego obszaru ziemi. Największe umorzenia powinny być stosowane dla gospodarstw, których powierzchnia uległa znacznemu zwiększeniu. Można też w szczególnie trudnych sytuacjach i rejonach, gdzie brak jest chętnych do przejmowania ziemi, przyjąć zaasdę, że rolnik decydujący się powiększyć obszar gospodarstwa otrzymuje ziemię w użytkowanie nieodpłatnie na okres kilku lat. Po stwierdzeniu, że dobrze na niej gospodaruje, otrzymuje ją na własność.

Równocześnie z przedsięwzięciami o charakterze ekonomicznym zapewniającymi powiększanie obszaru dobrych, wysokotowarowych gospodarstw indywidualnych, zespołów chłopskich i jednostek gospodarki uspołecznionej, należałoby stopniowo stwarzać coraz lepsze warunki ekonomiczne do podejmowania przez ludność dwuzawodową decyzji w kierunku wyboru jednego zawodu.

Decydującym się na pracę w rolnictwie i powiększenie obszaru swojego gospodarstwa można zapewniać kredyty częściowo umarzalne lub przekazywać w zagospodarowanie ziemię, jeśli zapewnią wysoką produkcję. Tym natomiast, którzy zdecydują się na pracę poza rolnictwem i sprzedaż ziemi, udzielać dogodnych kredytów na budownictwo mieszkaniowe, umożliwiać kupno mieszkania spółdzielczego, sprzedać po ulgowej cenie działkę budowlaną itp.

Celowe byłoby także przekazywanie w trwałe zagospodarowanie gruntów PFZ dotychczasowym dzierżawcom, którzy uzyskują na nich wysoką produkcję. Równocześnie należałoby rozszerzać i utrwalać dzierżawę gruntów PFZ oraz przyjąć zasadę, że ich dzierżawcą powinien być użytkownik, którego główne źródło utrzymania stanowi gospodarstwo rolne. Należałoby także znieść dla dobrych zespołów chłopskich obowiązujące obecnie dla indywidualnych gospodarstw ograniczenia powiększania ich obszaru.

Eksponowanie środków ekonomicznego oddziaływania w dalszym rozwoju gospodarstw uspołecznionych oraz wysokotowarowych gospodarstw chłopskich i zespołów rolników, przy równoczesnej prawidłowej i konsekwentnej realizacji podstawowych zasad naszej polityki gruntowej, przyniesie niewątpliwie znaczny postęp w zagospodarowaniu ziemi, wzroście produkcji i przemianach strukturalnych polskiego rolnictwa.

W coraz większym stopniu i z dobrymi wynikami funkcje organizacyjne w realizacji polityki obrotu i gospodarki ziemią przejmuje Bank Gospodarki Żywnościowej. Występują jednak nadal pewne niedociągnięcia organizacyjno-techniczne, wpływające na wydłużanie okresu przepływu ziemi do dobrze prowadzonych gospodarstw. Badania obecnych i przyszłych rozmiarów obrotu ziemią oraz sytuacji ekonomicznej gospodarstw biorących w nim udział prowadzi kilka instytucji i instytutów naukowych. Rozproszone są także komórki i instytucje zajmujące się procedurą prawną i geodezyjno-urządzeniową związaną z obrotem ziemią, udzielaniem kredytów na jej kupno itd. Warto by więc pomyśleć o utworzeniu, podobnie jak w innych krajach (np. Francja), instytucji odpowiedzialnej za realizację polityki gruntowej państwa. Funkcję tę mógłby pełnić Bank Gospodarki Żywnościowej. Nie chodzi tu przecież o stworzenie jeszcze jednej instytucji, lecz o skoncentrowanie wszystkich działań organizacyjno-technicznych w jednym ręku.

Sformułowane wyżej propozycje w dziedzinie dalszego doskonalenia polityki gruntowej, warunków ekonomicznych sprzyjających przepływowi ziemi w dobre ręce oraz pewnych przedsięwzięć organizacyjnych w tej dziedzinie mają charakter dyskusyjny, ale wynikają z potrzeb praktyki gospodarczej. Wydaje się, że wprowadzenie przynajmniej niektórych z nich zapewniłoby realizację zadań wynikających z uchwał VI i XI Plenum KC PZPR oraz podstawowych zasad naszej polityki rolnej.

КАЗИМЕЖ ОЛЕСЯК
Варшава

ОБОРОТ ЗЕМЛЕЙ В 1971—1977 ГОДАХ — АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОГНОЗЫ

резюме

Семидесятые годы принесли в области оборота землей много положительных явлений, но выявили также, что принятые решения не всегда приносили ожидаемые результаты. Среди этих явлений можно отметить усиление процесса поступления земли от единоличных хозяйств. При чем, если в начале семидесятых годов в освоении поступающей земли участвовали как развивающиеся единоличные крестьянские хозяйства так и обобществленный сектор, то в 1974—76 годах земля передавалась прежде всего обобществленным сельскохозяйственным предприятиях, часто не подготовленным на выполнение расширенных задач ввиду отутствия дополнительных капиталовложений.

Это привело к уменьшению доверия крестьян сельскохозяйственной политике и усилило процесс оборота землей. Решения IV, а главным образом VI Пленума ЦК ПОПР сыграли важную роль в упорядочении экономики землей. В 1977 году произошли коренные изменения, вытекающие из соблюдения принципа передачи земли всем пользователям, которые обеспечат ее эффективное использование.

Рациональная экономика землей будет способствовать с одной стороны улучшению аграрной структуры единоличного сельского хозяйства, а с другой стороны развитию различных форм обобществленного сектора в сельском хозяйстве.

KAZIMIERZ OLESIAK
Warszawa

LAND TURNOVER IN THE YEARS 1971—77. PRESENT-DAY TRENDS AND FORECASTS FOR NEXT COMING YEARS IN THE FIELD

summary

The seventies brought many favourable phenomena in land turnover but they also showed that the decisions made were not always followed by the expected results. Among other things, the process of land take-over from individual farmers became intensified. While in the early seventies both the developing peasant farms and the socialized sector participated in developing of the taken-over lands, in the years 1974—76 land was transferred, primarily, to socialized agricultural enterprises, which often were, owing to underinvestment, unprepared for implementation of increased tasks.

This weakened farmers trust in agrarian policy and intensified land flow process.

Resolutions IV, and mainly VI, of the Plenum of the Central Committee of the Polish United Workers' Party played a vital role in putting straight land development. In 1977 essential changes occurred, which resulted from observation of the principle of transferring land to all users ensuring its effective exploitation.

Rational land development will contribute bith to improvement of agrarian structure of individual farming, and to development of various forms of socialized sector in agriculture.

PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

ROZWÓJ INFRASTRUKTURY USŁUGOWO-PRZETWÓRCZEJ I TECHNICZNEJ W SKALI GMIN

Wzrost gospodarczy kraju, procesy demograficzne na wsi i postęp techniczny w rolnictwie, stanowią przesłanki przemian strukturalnych, technicznych i produkcyjnych, których świadkami jesteśmy już obecnie, a które będą narastać w bliższej i dalszej przyszłości. Równolegle postępować musi doskonalenie infrastruktury przetwórczo-usługowej i technicznej na obszarach wiejskich, aby nie była ona hamulcem, lecz przeciwnie — stymulatorem pożądanych przemian.

Poprawa infrastruktury konieczna jest dla zapewnienia wzrostu wydajności pracy w rolnictwie, a jednocześnie zaspokojenia bytowych potrzeb ludności wiejskiej.

Specjalizacja gospodarstw indywidualnych jest skuteczną formą wykorzystania ekonomiki skali w tym sektorze rolnictwa. Wiąże się z tym jednak ograniczanie samozaopatrzenia gospodarstw. Ludność dwuzawodowa na wsi, zwłaszcza w rejonach silnie uprzemysłowionych i w sąsiedztwie aglomeracji miejskich, jest liczna. Zaopatrzenie tej grupy ludności i zapewnienie jej podstawowych usług w miejscu zamieszkania stanowi doniosły problem. Ustawa o rentach dla rolników ma na celu zapewnienie odpowiednich warunków życia starszej generacji ludności wiejskiej, a jednocześnie odmłodzenie wieku gospodarujących rolników. Stwarzane są możliwości zwiększania powierzchni gospodarstw indywidualnych do rozmiarów uzasadniających specjalizację produkcji i osiąganie wysokiej wydajności ziemi i pracy oraz towarowości. Liczne przykłady i wyniki badań ankietowych wskazują na to, że jest wielu młodych rolników gotowych do objęcia gospodarstwa i rozwijania specjalizacji na większym jego obszarze, ale niedostatki zwłaszcza infrastruktury przetwórczo-usługowej hamują ich decyzje i ograniczają efektywność poczynać tych, którzy taką decyzję już podjęli i gospodarują.

Zapewnienie stałej wykwalifikowanej kadry dla uspołecznionych przedsiębiorstw rolniczych oraz instytucji obsługujących wieś, w tym administracji, oświaty, służby zdrowia itd. wiąże się także z poprawą warunków bytowych ludności wiejskiej.

Poprawa infrastruktury przetwórczo-usługowej i transportowej na obszarach wiejskich ma więc wielkie znaczenie, a ponadto trzeba podkreślić, że trwałe jej elementy będą służyć miejscowej ludności zarówno w obecnej strukturze agrarnej, jak i w toku jej przemian. Inwestowa-

nie, wysiłki związane z organizacją sieci, szkoleniem kadr idt. nie zostaną więc zmarnowane, lecz przeciwnie — przyspieszą pożądane procesy modernizacji i intensyfikacji rolnictwa.

Przy formułowaniu programów i rozpatrywaniu koncepcji rozwoju gmin należy brać pod uwagę przestrzenne zróżnicowanie wsi i rolnictwa, ponieważ jednolite w skali całego kraju rozwiązania w jednych regionach kraju mogłyby być spóźnione, w innych zaś przedwczesne. Obiektywne procesy koncentracji niektórych usług muszą być zgodne ze stanem i tempem przewidywanych zmian w koncentracji ziemi, które są zróżnicowane regionalnie.

Różnice makroregionalne w społeczno-ekonomicznej strukturze wsi wynikają z różnego w przeszłości rozwoju industrializacji i urbanizacji. Poza strukturą agrarną (stopień uspołecznienia ziemi, wielkość gospodarstw) i jej skutkami (poziom i kierunki produkcji, towarowość, mechanizacja), makroregionalnie różni się dotychczasowa infrastruktura techniczna obszarów wiejskich (koncentracja osadnictwa, gęstość i stan dróg itd.). W poszczególnych makroregionach są rejony produkcyjno-rolnicze o odmiennych profilach, w zależności od sprzyjających warunków przyrodniczych, lokalizacji wielkich zakładów przemysłu spożywczego, większych aglomeracji. Specyficzną sytuację ma rolnictwo niektórych rejonów, jak na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, w górach, na Żuławach.

Koncepcje rozwoju infrastruktury przetwórczo-usługowej w skali gmin muszą uwzględniać odmienności makroregionalne, rejonów produkcyjno-rolniczych oraz wielkość gmin. Niektóre elementy infrastruktury muszą być w każdej gminie, a w większych obszarowo gminach nawet w większych jednostkach osadniczych, inne zaś przekraczają przeciętny zasięg pojedynczej gminy, ale nie należy sądzić, że wtedy, zgodnie z podziałem administracyjnym, kolejnym szczeblem staje się automatycznie województwo. W wielu przypadkach będą nieodzowne ponadgminne ośrodki wyspecjalizowanych usług, ale raczej innych niż czysto rolnicze, zwłaszcza w miastach mających do około 15 tys. mieszkańców, które powinny stanowić węzły infrastruktury wyższego rzędu. Najczęściej taką rolę już one pełnią obsługując sąsiednie gminy.

Do szczegółowego ustalenia potrzeb infrastruktury w skali gminnej należałoby przystąpić w podziale na 5 typów gmin: a) z wysokim odsetkiem rolnictwa uspołecznionego (powyżej 50% obecnie lub do 1985 r.) b) ze średnim odsetkiem rolnictwa uspołecznionego (25—50%) i towarowym rolnictwem indywidualnym; c) na obszarach niskiego uspołecznienia rolnictwa z dość wysoką towarowością (dobre gleby, wysoka kultura rolna); d) na obszarach niskiego uspołecznienia z niską towarowością (w tym specyficzne obszary, np. górskie); e) podmiejskie, leżące w bezpośredniej bliskości większych aglomeracji, z przewagą rolników dwuzawodowych.

W każdym z tych typów gmin można przewidywać w pewnym stopniu odmienną strukturę i wielkość ośrodków oraz zakładów stanowiących infrastrukturę przetwórczo-usługową. Przy takim podejściu można by też lepiej ustalić obecny stan wyposażenia (zdolność przetwórcza, rok budowy piekarni, masarni, zlewni mleka, punktów skupu żywca itp.)

w celu ściślejszego określenia potrzeb i etapowania realizacji, co łączy się z zapotrzebowaniem maszyn, materiałów budowlanych, środków transportowych.

Procesy koncentracji nie występują jednakowo w różnych dziedzinach życia. Dlatego niektóre elementy infrastruktury powinny być zdekoncentrowane lub koncentracja ich powinna być umiarkowana.

Jednostronne patrzenie na ekonomikę przedsiębiorstw przemysłowych, usługowych i produkcyjno-usługowych (jak piekarnie, masarnie, mieszalnie pasz itd.) może prowadzić do nadmiernej koncentracji, przy której koszty społeczne często przekraczają koszty inwestycyjne i funkcjonowania tych placówek w systemie umiarkowanej koncentracji. Małe i średnie zakłady (drobna wytwórczość, tj. spółdzielczość pracy i rzemiosło) mają ważne znaczenie produkcyjne i usługowe. Aktywizują one małe miasta, odznaczają się niższą kapitałochłonnością.

Na szczeblu centralnym, konkretnych zaleceń i szczegółowych programów w tym zakresie dać nie można. Potrzebna jest natomiast ogólna koncepcja, generalne założenia, przykładowo tylko podające makroregionalne zróżnicowanie niektórych rozwiązań. Koncepcję tę powinno się realizować w systemie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego na poziomie województw i gmin.

Infrastruktura związana z produkcją rolniczą obejmuje usługi mechanizacyjne, przechowalnictwo pasz własnych, ziemniaków i owoców, skup i zaopatrzenie gospodarstw rolnych oraz przetwórstwo produktów rolniczych.

Usługi bezpośrednio łączące się z pracami polowymi, bieżącą produkcją, muszą być zapewniane przez lokalną instytucję usługową o zasięgu pokrywającym się z granicami gminy (przeciętny obecnie promień 5—6 km), z ewentualnymi filiami w większych wsiach przy dużych gminach (gdy przeciętny promień dojazdu do odleglejszych wsi przekracza 6—7 km).

Wiąże się z tym reprezentowany przez nas pogląd o celowości stabilizacji liczby i granic gmin, ponieważ zarówno w usługach mechanizacyjnych jak i w innych dziedzinach zbyt duży obszar gminy narzucałby konieczność organizowania ogniw pośrednich, a więc słabszych. Należy przywiązywać dużą wagę do stabilności kadr, długofalowego planowania przestrzennego, trwałości wszelkiej ewidencji i porównywalności statystyki, podkładów geodezyjnych itd., do czego konieczne jest przyjęcie zasady stabilności podziału administracyjnego.

W przedstawianej koncepcji bierzemy pod uwagę stan dotychczasowy, w którym liczba ciągników w gospodarstwach indywidualnych wzrosła z 13 tys. w 1960 r. do 55 tys. w 1970 r. i 200 tys. w 1975 r., a w kółkach rolniczych zaczęła się stabilizować (1970 r. 52 tys., 1974 r. 123 tys., 1976 r. 137 tys.). Specjalistyczne i kompleksowe usługi SKR będą rozwijane obok wyposażenia większych specjalistycznych gospodarstw indywidualnych we własne ciągniki.

W województwach zachodnich i północnych, o wysokim już stopniu uspołecznienia ziemi (ponad 30%) jest obecnie około 750 gmin, a na pozostałym obszarze kraju około 1380 gmin. W pierwszej grupie województw należy się liczyć z dość szybko zbliżającym się stanem, gdy SKR będą stopniowo ograniczać swoją działalność usługową w pracach polo-

wych, ponieważ pozostające tam jeszcze większe gospodarstwa będą powszechnie wyposażone we własne ciągniki, a usługi specjalistyczne w coraz większym stopniu mogą i powinny być zapewniane przez PPGR kooperujące z gospodarstwami indywidualnymi, których liczba będzie ulegać stopniowemu zmniejszaniu.

W drugiej grupie województw potrzeby gospodarstw indywidualnych w zakresie usług mechanizacyjnych, pomimo wzrostu liczby własnych ciągników, będą nadal duże i rosnące. W każdej gminie należy więc dążyć do utworzenia silnego ośrodka SKR świadczącego usługi i dokonującego napraw bieżących oraz zaopatrującego indywidualne gospodarstwa rolne w paliwo.

Podstawowe prace w coraz mniejszym stopniu będą wykonywane ciągnikami SKR, wzrastać zaś będą usługi specjalistyczne (np. chemizacyjne). Naprawy bieżące ciągników gospodarstw indywidualnych będą musiały stać się jedną z ważnych działalności warsztatów SKR. Dziś przeciętnie przypada już około 100 ciągników indywidualnych na gminę (z dużą rozpiętością regionalną), ale za kilka lat 150—200 i więcej ciągników będzie prawie w każdej dzisiejszej gminie. Wówczas prawidłowa ich eksploatacja będzie wymagała napraw bieżących na miejscu na dużą skalę. Wynika z tego wniosek o odpowiednim wyposażeniu SKR w warsztaty naprawcze dla ciągników własnych i świadczenia usług. Ważnym problemem będzie też organizacja zaopatrzenia w paliwo.

Przechowalnictwo (konserwacja) pasz z własnej produkcji w gospodarstwach indywidualnych, dotychczas rozwiązywane w każdym gospodarstwie własnymi siłami, może zostać unowocześnione również przez rozwinięcie tej działalności przez SKR. Wiąże się to w zasadniczy sposób z dostawą maszyn do zbioru i silosowania kukurydzy, ziemniaków, zielonek oraz z rozwojem suszarnictwa. Podjęcie importu, a jednocześnie własnej produkcji mniejszych silosokombajnów do kukurydzy oraz innych maszyn i urządzeń jest nieodzowne i pilne. Z tym wiązać trzeba koncepcję budowy ośrodków SKR, aby uniknąć ciągłego dobudowywania garaży itd., a więc planować lokalizację i wyposażenie ich pod kątem potrzeb przyszłych, lecz już nie odległych w czasie. Przechowalnictwo (suszarnictwo) pasz trzeba widzieć jako rozwojowy kierunek działalności SKR.

Infrastruktura związana ze skupem i zaopatrzeniem gospodarstw rolnych w środki produkcji oraz z przetwórstwem produktów rolnych na poziomie gminy należy do sfery działalności gminnych spółdzielni oraz wyspecjalizowanych spółdzielni — mleczarskich i ogrodniczych. Formułując koncepcję rozwoju infrastruktury przetwórczo-usługowej na tym odcinku, pragniemy ją powiązać z szerszą koncepcją, nad którą prowadzone są prace w Zakładzie Planowania i Rozmieszczenia Produkcji Rolnej IER. Dotyczy ona sieci rejonowych ośrodków skupu i przetwórstwa (ROSP), a więc jednostek wyższego rzędu.

Przy wyraźnym wzroście produkcji globalnej w gospodarstwach indywidualnych w latach 1960—1975 (żywiec wołowy o 63%, wieprzowy o 32%, mleko o 27%, zboża o 26%) znacznie zwiększyła się towarowość (zboża z 12 do 20% produkcji globalnej, żywiec wołowy z 82 do 92%, wieprzowy z 67 do 85%, mleko z 28 do 47%). Sytuacja jakościowo zmieniła się, zwłaszcza po 1970 r. — szczególnie w żywcu wieprzowym i mleku.

Wskaźniki wzrostu produkcji i podniesienie stopnia towarowości oznaczają w efekcie poważne przyrosty skupu w latach 1960—1975 (zboża o 103%, mleka o 115%, żywca wołowego o 82%, wieprzowego o 67%). Za tymi wskaźnikami niedostatecznie poszło naprzód wyposażenie punktów skupu, dostawy środków transportu dla GS itd. Dalsze przyrosty do 1990 r. wymagają nie tylko nadrobienia opóźnienia w dostawach urządzeń i środków transportowych, lecz również zasadniczych zmian w organizacji i technice skupu.

Spółdzielczość rolnicza (CZRS „SCh") przewiduje „modernizację bazy materialno-technicznej magazynów i punktów skupu, głównie poprzez mechanizację prac ładunkowych, lepsze i nowocześniejsze wyposażenie w sprzęt i urządzenia pomiarowo-kontrolne... Konsekwentnie realizujemy zasadę organizowania centrów handlowo-usługowych w gminach" [1].

W przedstawianej koncepcji podzielamy całkowicie pogląd na temat modernizacji bazy materialno-technicznej w zakresie handlu, dostawy środków produkcji dla rolnictwa i szeregu usług wykonywanych na coraz szerszą skalę przez GS oraz na temat drobnej produkcji na zaopatrzenie gminy.

Natomiast w zakresie skupu i przetwórstwa, a więc produktów wychodzących poza obszar gminy, należy brać pod uwagę proces koncentracji przemysłu spożywczego, którego przyszłościową formę widzimy w postaci wspomnianych wyżej ROSP. Chodzi mianowicie o lokalizowanie nowych zakładów przemysłu spożywczego w wybranych miastach o większej liczbie mieszkańców, a nie w rozproszeniu jak to ma miejsce obecnie, zaś w ustalonych ośrodkach zakładanie kompleksowych obiektów skupiających kilka wielkich zakładów przemysłu przetwarzającego produkty rolne; zakłady te byłyby jednocześnie wielkimi ośrodkami skupu i przechowalnictwa (w tym chłodnie) [2]. Myślą przewodnią tej koncepcji jest: a) uzyskanie oszczędności infrastrukturalnych — wspólna energia, woda, ciepło, chłód, oczyszczalnia, zakład ETO, magazynowanie, opakowania, ekspedycja (lokalizacja tych ośrodków musi się wiązać z węzłem kolejowo-drogowym, zapewniającym spływ produktów z własnego regionu i wysyłkę do odległych punktów odbioru — przy lokalizacji trzeba preferować miasta bliskie sieci dróg wodnych); b) zużywanie produktów ubocznych będących surowcami do produkcji pasz, gdyż prawie wszystkie zakłady przemysłu spożywczego takie produkty wytwarzają i przy zasadzie ROSP zużycie ich następuje bez transportu; c) oszczędniejsze gospodarowanie ziemią.

Dotychczas ukształtowana sieć zakładów przemysłu spożywczego jest rozproszona, optymalny układ wymaga długiego czasu. Chodzi jednak o to, aby zgodnie z tą koncepcją przeanalizować planowane lokalizacje nowych zakładów i modernizację istniejących. W zakresie skupu przyjęcie przedstawionej koncepcji wpłynęłoby na sposób racjonalnego wykorzystania przewidywanych zwiększonych nakładów na modernizację jego sieci. Powinien dominować bezpośredni odbiór surowców przez zakłady

[1] J. Kamiński: Główne kierunki działania spółdzielczości rolniczej w latach 1977—1980, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy", nr 1/1977.

[2] Wykaz zakładów, które powinny tworzyć ROSP, podajemy w aneksie. Ze względu na specjalizację regionalną, a zwłaszcza na obecną lokalizację, skład ROSP nie będzie wszędzie jednakowy.

przemysłu spożywczego lub dostawy środkami transportowymi producentów (gospodarstw uspołecznionych i indywidualnych specjalistycznych), albo za pośrednictwem PKS. Wówczas na poziomie gminy modernizacja sieci skupu nie będzie potrzebna. Ma to natomiast konsekwencje w zakresie budownictwa wiejskiego. Gospodarstwa specjalistyczne muszą mieć tak zaplanowane zagrody, wjazdy, rampy (podobnie jak w dużych przedsiębiorstwach uspołecznionych), aby środki transportowe o dużych gabarytach mogły być sprawnie ładowane.

Łączy się z tym także bezpośrednio kwestia poprawy sieci wewnętrznych dróg rolniczych (sieć zewnętrzna, dróg międzymiastowych i łączących ośrodki gminne z miastami jest już poważnie ulepszona i zakładamy jej dalsze doskonalenie).

Zadania GS w zakresie kontraktacji, dostawy środków produkcji, handlu wiejskiego, gastronomii i licznych usług są tak poważne, a ich potrzeby inwestycyjne tak wielkie, że przyjęcie przedstawionej koncepcji skupu i przetwórstwa jest rozwiązaniem umożliwiającym aparatowić CZSR „SCh" realizację jego zadań, a jednocześnie jest to koncepcja zgodna z obiektywnymi procesami modernizacji całego kompleksu gospodarki żywnościowej i jego terytorialnego układu, którego ośrodki przekraczają — i to znacznie — skalę gmin.

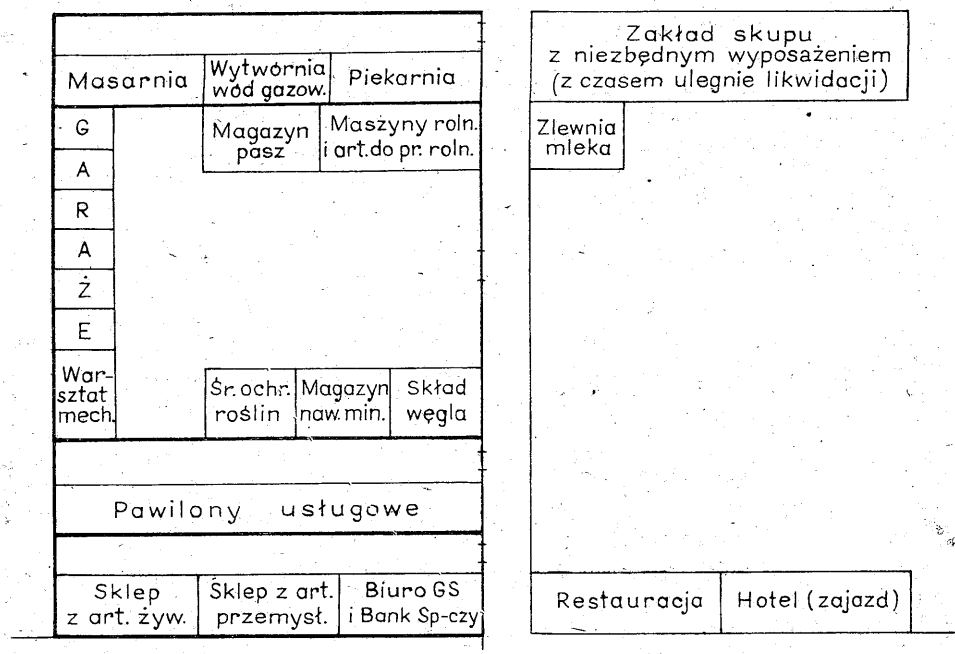
Istotną trudność we wprowadzaniu w życie przedstawionej koncepcji stanowią podziały resortowe. Nie można jednak uginać się przed tego rodzaju trudnościami, lecz trzeba je będzie pokonać, w czym główną rolę powinno odegrać planowanie przestrzenne. Istniejące projekty lokalizacji na 5-lecie 1981-85 i przewidywane inwestycje perspektywiczne powinno się, naszym zdaniem, przeanalizować zgodnie z zarysowaną tu ogólnie koncepcją i wprowadzić odpowiednie korekty.

Przy generalnie słusznej polityce lokalizacyjnej przemysłu spożywczego (wschód i środek kraju — w przeszłości niedostatecznie zainwestowany obszar, stąd odległe przewozy, zwłaszcza buraków cukrowych i ziemniaków oraz żywca i mięsa), konkretne lokalizacje zrealizowane lub obecnie przesądzane są w pewnych przypadkach niewłaściwe, pominąwszy już fakt, że oparte są na zasadzie rozproszenia, a nie zgodnie z omawianą koncepcją ROSP.

Realizacja koncepcji ROSP musi być rozłożona w czasie, ale samą jej zasadę należałoby opracować w szczegółach i przyjąć w planowaniu przestrzennym, które powinno bardziej skutecznie niż dotychczas regulować politykę lokalizacji na kolejnych szczeblach terytorialnych — od makroregionu, przez województwa, do gmin.

W gminach modernizacja sieci placówek GS powinna postępować na zasadzie koncentracji obiektów. Ta oczywista zasada jest w praktyce rzadko stosowana. Łączy się z tym znów kwestia trwałości podziału administracyjnego. Stopniowa modernizacja — ze względu na możliwości finansowania i wykonawstwa inwestycji — powinna być prowadzona zgodnie z ustalonym, długofalowym, skoordynowanym programem.

Zamiast wykazu sklepów, pawilonów usługowych, punktów sprzedaży artykułów do produkcji rolniczej, zakładów przetwórczych itd., jakie powinny stanowić ośrodek handlowo-usługowo-przetwórczy gminnej spółdzielni „SCh" w każdej typowej gminie wiejskiej, przedstawiamy schemat rozmieszczenia wymienionych placówek.

Rys. 1 Schemat gminnego ośrodka handlowo-usługowo-przetwórczego.

Schemat ten zastępuje wykaz instytucji GS, a jednocześnie podkreśla zasadę koncentracji. W projekcie może być uwzględniony również wiejski dom towarowy. Wytwórnia materiałów budowlanych, przetwórnia warzyw i owoców lub inne będą występować tylko w gminach leżących w odpowiednich rejonach. Chodziło wyżej o przedstawienie schematu odmiennego od dzisiejszego rozproszenia placówek, będącego często wynikiem wykorzystywania istniejących lokali, braku środków inwestycyjnych, ograniczeń terenowych — w tym kwestia własności gruntów.

Na schemacie zaznaczono, że zakład skupu traktuje się jako placówkę (zespół punktów skupu) mającą z czasem zanikać po upowszechnieniu bezpośrednich dostaw do zakładów przetwórczych, elewatorów, chłodni itd., skupianych stopniowo w sieci ROSP obsługujących rejony o promieniu około 50—70 km.

Natomiast zaznaczenie piekarni, masarni, wytwórni wód gazowych i rozlewni piwa wskazuje na pogląd o celowości rozproszenia tej działalności, jako zapewniającej wykorzystanie lokalnych dostaw i właściwe zaopatrzenie miejscowej ludności.

Modernizacja rolnictwa, polegająca w sektorze indywidualnym przede wszystkim na specjalizacji gospodarstw, zgodna jest z wyżej zarysowaną koncepcją ROSP, a więc z koncentracją skupu (bezpośrednie dostawy,

ocena poubojowa żywca, kontrola jakości dostarczanych surowców i produktów — w zakładach ROSP, sprawniejsza technika). Pozostanie jednak podaż rozproszonego żywca, który powinien być przerabiany w gęstej sieci masarni. Podobnie należy utrzymać i zagęścić sieć piekarni gminnych, które są w stanie prawidłowo i bez wysokich kosztów społecznych zaopatrywać miejscową ludność.

Statystyka GS wskazuje, że liczba masarni zmniejszyła się z 1365 w 1966 r. do 1261 w 1976 r., a więc nieznacznie, ale świadczy to o występującej tendencji. Podobnie jest z piekarniami GS, których liczba spadła z 2493 w 1966 r. do 2215 w 1976 r. Nie jest to radykalna zmiana, ale co dziesiąta piekarnia została w tym okresie zlikwidowana (podobnie jak masarnia), a lokalnie wyraża się to niekiedy faktycznym pogorszeniem zaopatrzenia. Rzeczywiste efekty ekonomiczne koncentracji w sferze piekarnictwa wiejskiego należy wszechstronnie zbadać z uwzględnieniem aspektu jakościowego.

Przetwórnie warzyw i owoców w sieci GS też są mniej liczne obecnie (48 w 1976 r.) niż przed 10 laty (86). W tym wypadku także podejście do kwestii koncentracji, która w gospodarce żywnościowej ma swą wyraźną specyfikę, nie jest właściwe. Oprócz wielkich państwowych i spółdzielczych zakładów przemysłu owocowo-warzywnego niezbędna jest sieć lokalnych przetwórni w rejonach produkcyjnych, zwłaszcza ze względu na zmienność produkcji, okresowe nadwyżki surowca oraz jego wrażliwość na transport i przechowywanie.

Liczba przetwórni gminnych w sieci GS powinna wzrosnąć do około 300—400. Inwestycje są tu proste i niekosztowne. Przetwórnie te mogą pracować sezonowo, a w latach nieurodzaju nie funkcjonować. Natomiast są w stanie zagospodarować nadwyżki, produkować owoc w płynie, który powinien być znacznie bardziej popularnym napojem chłodzącym w długim sezonie ciepłym, a przy masowej produkcji w małych zakładach może być tanim produktem.

W dziedzinie mleczarstwa, obok kwestii stałego wzrostu pogłowia krów i ich mleczności, zasadniczym problemem jest jakość mleka konsumpcyjnego i surowcowego. Spółdzielczość mleczarska dąży do budowania nowych stałych punktów skupu wyposażonych w wirówki do mleka i urządzenia chłodnicze. Takie punkty skupu powinny być typową placówką gminną na wielu obszarach kraju.

W 1975 r. było około 300 000 gospodarstw mających wieloletnie umowy na dostawę mleka. Wśród nich jest obecnie wiele gospodarstw specjalistycznych, a pozostałe będą stopniowo osiągać ustalone kryteria specjalizacji. Tą drogą postępować będzie modernizacja i poprawa jakości mleka. W stosunku do tej liczby zbyt mało rozprowadzano dojarek mechanicznych (38 000 w latach 1972—1975), ogrodzeń elektrycznych (21 000), wentylatorów do suszenia siana (3 000). Wciąż niedostatecznie są nakłady inwestycyjne na modernizację mleczarstwa, którego układ terytorialny powinien nabierać charakteru gminnego w makroregionach o niskim udziale rolnictwa uspołecznionego (około 1000 gmin), a w makroregionach o wysokim jego udziale (750 gmin) powinien dominować odbiór mleka przez zakłady mleczarskie.

Szczegółowa rejonizacja powinna być przeanalizowana i ustalona perspektywicznie. W każdym razie w modelu tym należy uwzględnić dużą proporcję odwirowanego mleka pozostającego na miejscu w rolnic-

twie i zużywanego jako pasza. Korekty w stosunku do stanu dzisiejszego nie będą tu zbyt duże, ponieważ sektor ten rozwijany jest planowo od dłuższego czasu, a dalsza modernizacja zależy głównie od zwiększonych dostaw urządzeń chłodniczych i środków transportowych.

Można tu tylko dodać ogólnie, że w planowaniu na skalę gmin w wielu sytuacjach lokalnych należy brać pod uwagę obok systemu zasadniczego celowość przetwórstwa zdekoncentrowanego. Zaopatrzenie mniejszych ośrodków miejskich w mleko spożywcze i niektóre przetwory (twarogi, napoje mleczne) może być rozwiązywane lokalnie (kombinat PPGR z zakładami produkcji mleka 3×400 krów plus gospodarstwa specjalistyczne. Rozwiązania takie wpływałyby na ograniczenie transportu i poprawę jakości produktów mlecznych. Koncepcję taką można poprzeć przykładami zagranicznymi o znacznie mniejszej skali produkcyjnej. Jest to pole do inicjatywy lokalnej — gmin i kombinatów PPGR lub RSP, przy czym centrala spółdzielczości mleczarskiej powinna zapewnić import, a następnie produkcję odpowiednich urządzeń, zresztą prostych i niekosztownych.

Planowana produkcja mleka 24—25 miliardów litrów w 1990 r. (przy obecnej około 16 mld l) nakazuje potrzebę rozpatrzenia tej koncepcji niezależnie od dotychczasowej polityki rozwoju przemysłu mleczarskiego. Mleczarnie powinny zaopatrywać w mleko sklepy GS bezpośrednio, z pominięciem zbędnych transportów, co często ma miejsce zwłaszcza w sezonowych rejonach turystyczno-wypoczynkowych, w których niekiedy szwankuje zaopatrzenie lokalne nawet w rejonach wysokiej produkcji mleka (np. Mazury).

W skali gmin nie można przewidywać budowy wielkich, nowoczesnych wytwórni koncentratów paszowych. Mieszalnie pasz zaopatrujące fermy przemysłowego tuczu, brojlerni itp. przekraczają swą skalą ośrodki gminne. Gospodarstwa specjalistyczne, opierające swą produkcję na własnych paszach (zbożowych, zielonych, sianie, ziemniakach), będą zaopatrywać się w koncentraty paszowe i komponenty do sporządzania mieszanek w zależności od posiadanych zasobów i potrzeb (fazy wzrostu, tuczu, osiąganie różnych parametrów jakościowych itp.). GS powinny więc zapewniać zaopatrzenie w koncentraty i dodatki, a gospodarstwa mieć urządzenia do rozdrabniania ziarna, mielenia i mieszania pasz itd. Pozostałe gospodarstwa indywidualne, niespecjalistyczne, będą się zaopatrywać też tylko częściowo w pasze zewnętrzne. Tak więc GS powinny prowadzić sprzedaż koncentratów i gotowych pasz produkowanych w zakładach zlokalizowanych w ROSP, a częściowo według dotychczas ukształtowanej lokalizacji.

Silnie rozwinięte ośrodki handlowo-usługowe GS będą zapewniać zaopatrzenie ludności i zaspokajanie rosnącego zapotrzebowania na usługi. W miejscowościach niższego rzędu lokalne potrzeby będzie zaspokajać sieć sklepów GS i klubów rolnika. Problem polega na możliwości sfinansowania i wykonawstwa inwestycji w tym zakresie. Na około 40 000 wsi (sołectw) powinno się zbudować typowe sklepy wiejskie w około 10 000 wsi na obszarach o niższym stopniu uspołecznienia rolnictwa. W regionach o wysokim stopniu uspołecznienia rolnictwa sklepy w kombinatach PPGR i przy ich zakładach produkcyjnych powinny obsługiwać także miejscową ludność.

Jednym z zasadniczych elementów infrastruktury technicznej obszarów wiejskich jest sieć dróg. Modernizacja infrastruktury przetwórczo-usługowej wraz z modernizacją rolnictwa (motoryzacją i mechanizacją) wysuwa tu ogromne potrzeby, których zaspokojenia nie można uniknąć ani odsuwać w czasie. Wobec dużego rozmiaru potrzeb, trzeba przyjąć zasadę etapowania — ulepszania w pierwszej kolejności odcinków dróg okresowo nieprzejezdnych oraz dania priorytetu rejonom wybitnie towarowym. Konieczna jest tu centralna koncepcja i wybór priorytetów dla bilansowania potrzeb i rozdziału środków, a dokładne rozeznanie potrzeb i plany realizacji muszą wypływać z terenu. Odpowiednim do tego okresem jest obecna faza planów przestrzennych gmin opracowywanych do 1980 r.

Pogląd na modernizację infrastruktury przetwórczo-usługowej gmin łączymy ściśle z programem budowy sieci dróg wewnętrznych na wsi, w odróżnieniu od ogólnej sieci dróg publicznych budowanych i utrzymywanych przez przedsiębiorstwa dróg lokalnych. Od poprawy w tym zakresie zależy w dużym stopniu realizacja programu modernizacji i rozwoju gospodarki żywnościowej.

Dodajmy, że drogi rolnicze wewnętrzne, łączące wsie, PPGR, RSP i inne przedsiębiorstwa, zapewniające dojazd do pól, do gospodarstw specjalistycznych itd. powinny mieć inne charakterystyki wobec małej częstotliwości ruchu. Zasadnicza szerokość ulepszonej nawierzchni 3 lub 4 m oraz pobocza, a we wzrokowej odległości mijanki. Niwelacja spadków może być mniejsza niż na drogach ogólnej sieci, na których odbywa się szybki ruch samochodów osobowych, autobusów i szybkich transportów na duże odległości.

Z szerokim programem poprawy infrastruktury technicznej i usługowo-przetwórczej na obszarach wiejskich łączy się kwestia opracowania koncepcji przedsiębiorstwa, którego zadaniem byłaby realizacja wszelkich robót infrastrukturalnych na swym terenie. Sądzimy, że istniejące przedsiębiorstwa i ich moce przerobowe nie wystarczą dla prawie jednoczesnej realizacji w większości gmin tych wszystkich inwestycji. Potrzebne są więc przedsiębiorstwa gminne, których formy organizacyjnej tu nie przesądzamy, ale w pierwszym okresie, eksperymentalnym, można by przewidywać organizowanie ich w systemie SKR.

Oprócz środków rzeczowych (maszyny do budowy dróg, spychacze, ciągniki, koparki, materiały budowlane), równie poważnym problemem wymagającym wyprzedzającego działania są kadry. Problemy te jednak muszą znaleźć rozwiązanie, choćby stopniowe, gdyż sytuacja do tego zmusza.

Aneks

Wykaz zakładów wchodzących w skład Rejonowego Ośrodka Skupu i Przetwórstwa

1. Skup zbóż.
2. Elewator zbożowy.
3. Zakład rozprowadzania materiału siewnego.
4. Zakład mleczarski (0,4—0,8 mln l dziennie).
5. Skup żywca, zakłady mięsne (rzeźnia, produkcja wędlin).

6. Zakład przemysłu paszowego..
7. Zakład dystrybucji pasz.
8. Chłodnia składowa.
9. Magazyny.
10. Zakład opakowań.
11. Zakład elektronicznej techniki obliczeniowej.
12. Zaopatrzenie w energię, wodę itd.
13. Oczyszczalnia ścieków.
14. Bocznica kolejowa, rampy dla transportu samochodowego.
15. Wspólny park samochodowy.

W zasadzie osobno:

1. Cukrownie.
2. Zakłady przemysłu ziemniaczanego.
3. Zakłady przemysłu warzywno-owocowego (w tym produkcja mrożonek i dań gotowych mięsno-warzywnych).

ПШЕМЫСЛАВ ДОМБРОВСКИ
Институт экономики сельского хозяйства
Варшава

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПО УСЛУГАМ, ПЕРЕРАБОТКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ И ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА УРОВНЕ ОБЩИНЫ

резюме

Совершенствование инфраструктуры по услугам переработки и техники на сельской территории должно происходить параллельно структурным, техническим и производственным переменам, которые происходят в настоящее время и будут усиливаться в будущем. Региональные различия по существующему до сих пор уровню развития инфраструктуры и по темпам происходящих перемен требует разных решений в области инфраструктуры на уровне общины. В связи с этим предложено 5 типов общин с разной спецификой, подчеркивая значение устойчивости административного деления.

Обсуждено организацию обслуживания сельскохозяйственного производства (задачи общинных кооперативов сельскохозяйственных кружков), услуг по торговле и переработке (сельская кооперация „Самопомоц Хлопска"), в том числе сеть пекарни, колбасных заводов и т.п. для снабжения местного населения, а также заводов по переработке фруктов и овощей (в соответствующих районах).

Будущая организация скупки зависит от сети больших центров скупки и переработки сельскохозяйственных продуктов, которая будет устранять затраты на мелкие конторы по скупке в каждой общине (за исключением приема молока).

Подчеркнуто значение плана улучшения сети сельских дорог. Осуществление этого плана и других элементов инфраструктуры по услугам, переработке и технике зависит от создания соответственно оснащенных предприятий на общинном (или межобщинном) уровне.

PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI
Institute of Agricultural
Economics
Warszawa

DEVELOPMENT OF SERVICE — PROCESSING AND TECHNICAL INFRASTRUCTURE IN THE COMMUNITY SCALE

summary

Improvement of service-processing and technical infrastructure in rural areas should proceed parallel with structural, technical and production changes which are going on at present, and will become intensified, in the next future. Regional differences in present-day development degree of infrastructure and in the rate of occurring changes require different solutions with respect to infrastructure in the community scale. In this connection, 5 types of communities of various specific character were suggested under emphasis of administrative division stability.

The following are discussed in the paper: organization of services concerning agricultural production (task of community Agricultural Circles Co-operatives), of trade and processing services (Community Co-operative „Peasant Self-aid"), including network of bakeries, butcher's shops, etc. for the supply of local population, and of fruit and vegetable processing plants (in respective regions).

Future purchase organization is connected with the concept of the network of large-scale purchase and processing centres for agricultural products, which will eliminate investing in small purchasing stations in each community (except for milk collection).

The significance of the programme for improvement of agricultural road network is being emphasized. Implementation of this programme and of other elements of technical and service-processing infrastructure in rural areas implies calling into being of adequately equipped enterprises in the community (or supracommunity) scale.

JAN GAJEWSKI, JERZY SZKIŁŁĄDŹ
Warszawa

ZARZĄDZANIE A EWIDENCJA I SPRAWOZDAWCZOŚĆ W PAŃSTWOWYCH PRZEDSIĘBIORSTWACH GOSPODARKI ROLNEJ

Pojęcie zarządzania jest różnie rozumiane przez wielu ekonomistów. Aby nasze podejście do tego zagadnienia nie budziło wątpliwości postaramy się zdefiniować i omówić co rozumiemy przez zarządzanie przedsiębiorstwem rolniczym.

Zarządzanie przedsiębiorstwem rolniczym jest to proces podejmowania i realizowania decyzji dotyczących programu działania przy użyciu odpowiednich środków.

Zadania więc, które muszą być wykonane w procesie zarządzania, uzasadnione są logiką wypracowywania i realizacji podejmowanych decyzji, a składa się na to: ocena sytuacji i określenie celu podejmowanych decyzji, przygotowanie warunków realizacji decyzji wraz z przewidywaniem następstw ich wykonania, ewidencja następstw wynikających z realizacji decyzji, kontrola i aktualizacja wykonywanych decyzji, podsumowanie uzyskanych wyników i ich ocena.

Rozpatrując wyżej wymienione, powtarzające się cyklicznie czynności można doprowadzić do ich pogrupowania zgodnie z czterema zasadniczymi fazami występującymi w procesie zarządzania: planowania, kontroli realizacji planów i ich aktualizacji, ewidencji i sprawozdawczości oraz analizy gospodarczej (bieżącej i przeszłości). Należy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że tak ujęte fazy zarządzania nie mogą być w praktyce wyraźnie rozdzielone, gdyż wzajemnie się przeplatają i zazębiają. Natomiast ich wyodrębnienie pozwala lepiej zrozumieć podział pracy w sferze zarządzania.

Trzeba również zaznaczyć, że funkcje aparatu kierowniczego, wynikające z procesu zarządzania, ujawniają się w sferze zużywania dóbr materialnych w celu odnawiania produkcji, czyli w procesie reprodukcji, rolniczej i realizowane są w konkretnych przedsiębiorstwach rolniczych. Dlatego też należy połączyć fazy procesu zarządzania przedsiębiorstwem rolniczymi z jego zadaniami na poszczególnych etapach procesu reprodukcji. W procesie tym można wyodrębnić następujące etapy: organizacja „zagospodarowania" podstawowych czynników produkcji, zabezpieczenie środków niezbędnych w czasie realizacji planu produkcji (urządzenie przedsiębiorstwa), przeprowadzenie procesów produkcji oraz jej zbyt i podział dochodu.

Naturalnie zdajemy sobie sprawę z tego, że wiele warunków nieza-

leżnych od zarządzającego powoduje ograniczoność swobody podejmowanych decyzji. Mają one charakter naturalny jak również zostały ustalone przez ludzi. Ponieważ ograniczenia o charakterze naturalnym nie budzą wątpliwości, postaramy się więc szerzej omówić ograniczenia stworzone przez człowieka. Dotyczą one: infrastruktury lokalnej, tj. miejscowych instytucji zaopatrzenia i zbytu, ośrodków zdrowia itp.; wyposażenia regionalnego, tzn. systemu nawodnień i odwodnień, sieci transportowej itp.; systemu ekonomiczno-finansowego, któremu podlega przedsiębiorstwo.

To ostatnie ograniczenie rozumiane jest jako zbiór zarządzeń i dyspozycji związanych z rozrachunkiem gospodarczym, z tym jednak, że system ekonomiczno-finansowy łączy w sobie: ustalony zakres działalności, które mogą być prowadzone w określonych przedsiębiorstwach rolniczych; organizację finansową przedsiębiorstwa; instytucje zaopatrzenia materiałowego i zaopatrzenia w usługi, zbytu oraz instytucje kredytujące; dyspozycje związane z kierowaniem załogą i zarządzaniem środkami trwałymi, dotyczące gospodarki zapasami oraz gospodarki finansowej; narzucone koszty, które przedsiębiorstwo musi ponosić na podstawie obowiązujących przepisów czy decyzji, dotyczą one np. renty gruntowej, przymusowych ubezpieczeń, lokalnych podatków i opłat lub kosztów działalności zleconych (jak utrzymanie parków i pałaców itp.).

Podejmowane decyzje dotyczą różnego okresu czasu i tak:

— decyzje wieloletnie dotyczą przyjęcia określonej struktury administracyjnej przedsiębiorstw oraz struktury organizacyjnej w odniesieniu do podstawowych czynników produkcji, oczywiście w ramach przyjętej struktury administracyjnej;

— decyzje średnioterminowe odnoszą się do wyposażenia technicznego przedsiębiorstwa oraz struktury organizacyjnej w ramach działów usługowych, które mogą występować wewnątrz jednostek przedsiębiorstwa oddzielnie administrowanych lub jako samodzielne jednostki; w ramach tych decyzji chodzi również o przyjęcie określonego wyposażenia w siłę roboczą oraz odpowiedniego zorganizowania finansowej działalności przedsiębiorstwa;

— decyzje jednoroczne dotyczą natomiast pojedynczych działalności, które są realizowane w oddzielnych jednostkach administracyjnych oraz organizacyjnych przedsiębiorstwa; w tym okresie podejmuje się również decyzje dotyczące programu działalności handlowej.

Realizacja podjętych decyzji obejmuje trzy główne kierunki działania: 1) utrzymanie przedsiębiorstwa w stanie sprawności produkcyjnej, z zachowaniem przyjętych struktur administracyjnych i organizacyjnych, wyposażenia i systemu produkcji; 2) produkcję materialną i usługi; 3) zbyt czyli działalność handlową.

Wróćmy teraz do szczegółowego omówienia poszczególnych faz procesu zarządzania. Najistotniejszą i zarazem decydującą o racjonalnym działaniu jest faza planowania. Jak już wspominaliśmy, decyzje planistyczne mają różny charakter w zależności od rozpatrywanego okresu czasu.

Przy podejmowaniu decyzji na okres wieloletni najważniejsze jest przyjęcie określonej struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa, w ramach której konieczne jest określenie wydzielonych jednostek o charak-

terze obiektów produkcyjnych, usługowych lub handlowych. Przy wydzielaniu jednostek przedsiębiorstwa konieczne jest określenie ich wielkości i zakresu czynności, podobnie jak dla całego przedsiębiorstwa. Związane z tym jest także przyjęcie rozwiązania dotyczącego zaopatrzenia, centralnego magazynowania, kierownictwa przedsiębiorstwa (łącznie ze sposobem utrzymania obiektu). W ramach postulowanej struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa powinien być określony docelowy potencjał produkcyjny dla każdej z wydzielonych jednostek. Poza tym, rozwój przedsiębiorstwa musi być zharmonizowany z rozwojem przestrzennym regionu, w którym to przedsiębiorstwo się znajduje.

Powstaje również problem ekonomicznej oceny zamierzeń organizacyjnych. Uważamy, że miernikiem tej oceny powinien być poziom kosztów stałych związanych z utrzymaniem administracji całego przedsiębiorstwa i wydzielonych jednostek. Następnie należy określić poziom kosztów stałych związanych z utrzymaniem w sprawności do produkcji samego potencjału produkcyjnego, z tym jednak, że bardzo ważne jest opisanie zakresu rzeczowego wraz z określeniem kosztów stałych mających na celu utrzymanie przedsiębiorstwa w sprawności do produkcji. Mając różne warianty rozwiązań organizacyjnych przedsiębiorstwa, należe wybrać ten, przy którym ponosi się najniższe koszty stałe. Za niecelowe uważamy uzasadnienie takiej czy innej struktury organizacyjnej za pomocą ekonomicznej oceny możliwych wyników produkcyjnych.

Przechodząc do planowania średnioterminowego, należy podkreślić, że w tym wypadku chodzi o podejmowanie decyzji dotyczących urządzenia przedsiębiorstwa z nakreśloną perspektywicznie strukturą administracyjną i organizacyjną od strony potencjału produkcyjnego. Urządzenie to należy rozumieć jako przyjęcie pewnego systemu produkcji wyrażającego się określonym sposobem użytkowania potencjału produkcyjnego oraz wyposażenia w siłę roboczą, środki trwałe i mechanizacyjne, co łączy się z przyjęciem struktury organizacyjnej w działach usługowych przedsiębiorstwa. Mogą też pojawić się urządzenia melioracyjne, nawożenie organiczne, stałe nawożenie mineralne itd. Wprowadzenie tych decyzji wywołuje dodatkowe koszty stałe.

Decyzje w zakresie urządzenia przedsiębiorstwa wymagają opracowania projektu który pomógłby w podjęciu i ewentualnie uzasadnieniu decyzji. Powszechnie spotykanym sposobem opracowania tego projektu jest określenie technologii i techniki działalności produkcyjnej. Łączy się to z koniecznością założenia z góry rodzajów produkcji, jej intensywności mierzonej zużyciem potencjału produkcyjnego. Wielkość i struktura produkcji ustalone są przede wszystkim z punktu widzenia wielkości globalnej produkcji przedsiębiorstwa, w mniejszym zaś stopniu pod kątem oceny ekonomicznej. Zazwyczaj ocenę ekonomiczną urządzenia przedsiębiorstwa w okresie średnioterminowym sprowadza się więc do obliczania spodziewanego wyniku globalnego przedsiębiorstwa lub pojedynczego, administracyjnie wydzielonego obiektu. Jeśli ta ocena wypada pomyślnie, tzn. zakłada poprawę wyników finansowych, to program rzeczowy produkcji zostaje uzasadniony, a z nim i program urządzenia przedsiębiorstwa. Jeśli zaś ocena wypada niekorzystnie, to następuje rewizja programu rzeczowego i (w jego ramach) normatywnych nakładów oraz kosztów poszczególnych działalności, a także projektowanych wydajności jedno-

stkowych. Następuje powtórne obliczenie globalnego wyniku w celu stwierdzenia, czy wprowadzone poprawki dają pożądaną ocenę ekonomiczną. Tego rodzaju obliczenia powtarza się aż do osiągnięcia pożądanego skutku. Należy jeszcze dodać, że nie są określone koszty stałe wynikające z przyjmowanego urządzenia przedsiębiorstwa, poza wstępnymi próbami wydzielenia niektórych kosztów o takim charakterze.

Przy takim podejściu do ustalania urządzenia przedsiębiorstwa, jego wyposażenie jest konsekwencją rzeczowego programu produkcji oraz globalnego zapotrzebowania na siłę roboczą i usługi ustalone przy minimalnym uwzględnieniu oceny ekonomicznej.

Proponujemy więc inny sposób podejścia do tego zagadnienia. Polega on na tym, że rodzaje działalności i ich wielkość są zestawem optymalnym z punktu widzenia ekonomicznej oceny w rzeczowym programie produkcji przedsiębiorstwa. Optymalny zestaw działalności otrzymuje się po założeniu opłacalności każdej z branych pod uwagę działalności i rozwiązaniu modelu matematycznego określoną metodą optymalizacyjną. W modelu takim występuje funkcja celu, która zakłada maksymalizację określonego miernika ekonomicznego całej produkcji przedsiębiorstwa. Miernikiem każdej działalności jest zysk brutto przewidywany do uzyskania z jednostki potencjału produkcyjnego. Zysk brutto ustalamy tylko dla działalności finalnych o charakterze działalności towarowych lub przyrostu inwentarza żywego. Maksymalizacja wyniku ekonomicznego całej produkcji polega na maksymalizacji globalnego zysku brutto. W tej sytuacji nie ma potrzeby korygowania programu rzeczowego, ponieważ z punktu widzenia oceny ekonomicznej otrzymujemy najlepsze rozwiązanie. Należy jeszcze dodać, że przy optymalizowaniu produkcji z punktu widzenia oceny ekonomicznej, usługi wewnętrzne działów, które mają charakter działalności pomocniczej czy zakładów usługowych oraz nietowarowe produkty obrotu wewnętrznego zużywane w pojedynczych działalnościach wycenione są po koszcie własnym, a nie po jakiejkolwiek cenie wewnętrznej.

W planowaniu średnioterminowym jako pochodna urządzenia przedsiębiorstwa występuje działalność inwestycyjna. Rodzaje i wielkości inwestycji wynikają z przyjętego wzrostu potencjału produkcyjnego, techniki i siły roboczej.

Tak więc po decyzjach wieloletnich zestaw kosztów stałych jest następujący: 1) koszty administracyjne; 2) koszty stałe powiększone przez przyjęcie określonego systemu produkcji, wyposażenia technicznego, zaangażowania siły roboczej oraz spowodowane utrzymywaniem potencjału produkcyjnego na założonym poziomie produkcyjności; 3) koszty stałe powiększone przez inwestowanie z obcych funduszów oprocentowanych (powoduje to spłatę procentów i rat kredytów).

Wyjaśnień wymagają koszty stałe związane z personelem kierowniczym i wykonawczym. Wynikają one z zainwestowania w mieszkania i urządzenia na rzecz załogi oraz z rozwijanych działalności stałych, takich jak żywienie zbiorowe oraz usługi bytowe i socjalne.

Kończąc rozważania na temat racjonalnego podejmowania decyzji w okresie średnioterminowym należy podkreślić, że podstawowym efektem realizacji tych decyzji jest powiększenie zakresu rzeczowego i sumy

kosztów stałych przedsiębiorstwa. Wszelkie opracowania na temat wielkości produkcji i związanych z nią wyników stanowią tylko uzasadnienie przyjmowanego urządzenia i sposobu wieloletniej eksploatacji potencjału produkcyjnego, technicznego oraz siły roboczej przedsiębiorstwa.

Rozpatrując następnie podejmowanie decyzji w planie jednorocznym należy podkreślić, że dotyczy ono głównie funkcjonującego przedsiębiorstwa. Idzie ono w trzech kierunkach: utrzymanie przedsiębiorstwa w sprawności do eksploatacji, uzyskanie założonej produkcji, organizacji zbytu wytworzonych produktów.

Utrzymanie przedsiębiorstwa w sprawności do eksploatacji zostało zdecydowane w ramach decyzji o gospodarowaniu wieloletnim. Natomiast do ostatecznego zdecydowania w planie jednorocznym pozostaje program produkcji i działalność handlowa (zbyt). Obecnie, podobnie jak przy planowaniu średnioterminowym, ustalenie działania przedsiębiorstwa następuje z punktu widzenia produkcji rzeczowej, a w mniejszym stopniu z oceny ekonomicznej. Ocena ekonomiczna, podobnie jak w okresie średnioterminowym, sprowadza się do określenia globalnego wyniku przedsiębiorstwa. Również procedura ewentualnego poprawienia wyniku przebiega podobnie. Aby tego uniknąć, proponujemy ustalenie optymalnego programu rzeczowego z punktu widzenia oceny ekonomicznej. Wyjaśnienia podane poprzednio dla planu średnioterminowego są więc aktualne w stosunku do decyzji podejmowanych w planie jednorocznym. W dalszym ciągu zysk brutto stanowi jednostkowy parametr funkcji celu w rachunku optymalizacyjnym i aby ustalić optymalny program produkcji, bierzemy sumę zysków brutto z pojedynczych działalności, które odpowiadają całej produkcji i poddajemy optymalizacji. W tym miescu należy rozważyć, które grupy lub pojedyncze działalności produkcyjne o charakterze towarowym mogą być i w jakim stopniu, decydowane w ramach optymalizacji rocznej lub z optymalizowania rocznego wyłączone.

Ograniczona swoboda decyzji w stosunku do działalności kontynuowanych wynika z tego, że podlegały one decyzji i ewentualnemu optymalizowaniu wcześniej, tj. w roku lub w latach poprzednich. Rodzaje kontynuowanych działalności produkcji zwierzęcej i koszty stałe decydowane były w ramach planowania wieloletniego, a nie zakończona produkcja roślinna, przemysłowa i usługi na zewnątrz były decydowane w roku poprzednim.

Optymalizacji zatem w planowaniu jednorocznym podlegają: 1) technologia i technika jako wyraz intensywności eksploatacji kontynuowanych działalności produkcji zwierzęcej, gdzie istnieje liczba jednostek produkcyjnych czyli pogłowie; to samo dotyczy przemysłu, przetwórstwa i ewentualnie usług; 2) działalności rozpoczynane i kończone w planowanym okresie jednorocznym, a dotyczące produkcji roślinnej i zwierzęcej, oraz innych działów produkcji rozwijanych okresowo; w stosunku do tych działalności rachunek optymalizacji może określić rodzaj i liczbę jednostek produkcyjnych eskploatowanych w każdej działalności; 3) działalności rozpoczynane i przewidziane do zakończenia w roku następnym, w stosunku do których optymalizowany jest też rodzaj działalności i liczba jednostek produkcyjnych przez nie zajmowanych.

Przyjęcie nowego, racjonalnego podejścia do decyzji związanych z gospodarowaniem rocznym powoduje zmianę sposobu ustalania globalnego wyniku przedsiębiorstwa. Zmiana polega na tym, że jest on nieporównywalny z wynikami rocznymi ustalonymi według obecnie obowiązującego sposobu obliczenia. Nowy sposób ustalania wyniku rocznego, będący konsekwencją rozgraniczenia w eskploatacji rocznej kierunku produkcji i utrzymania przedsiębiorstwa w sprawności do eksploatacji, opiera się na następującej formule:

$$\text{Dochód czysty} = \Sigma \text{ zysków brutto} - \Sigma \text{ kosztów stałych.}$$

Globalną sumę zysku brutto otrzymujemy dodając zyski brutto z pojedynczych działalności produkcji o charakterze podstawowym, zyski brutto z działalności w zakresie inwestycji i remontów kapitalnych oraz ewentualnie zyski brutto z działalności specjalnych.

Działalność uboczna na rzecz załogi, finansowana z funduszu premiowego, powinna uzyskać tylko pokrycie kosztów bezpośrednich, bez zarobku na własnej załodze. Produkcja zakończona nietowarowa i produkcja rozpoczęta przed końcem roku uzyskują wycenę po bezpośrednim koszcie własnym przechodzącym na rok następny. Dochód czysty ulega saldowej korekcie o różnice cen ze sprzedaży, uzyskane dopłaty warunkowe (dotacje) oraz saldową korektę z tytułu strat i zysków pozaoperacyjnych. W ten sposób otrzymujemy zysk lub ostateczną stratę przedsiębiorstwa z działalności rocznej.

W tym miejscu należy podkreślić, że dotychczas omówione zagadnienia wpływają na zakres tematyczny w procesie zarządzania przedsiębiorstwem we wszystkich pozostałych jego częściach, tj. w analizie wynikowej oraz ewidencji i kontroli wykonywania planów realizowanej za pomocą księgowości analitycznej i sprawozdawczości. Jeśli więc chcemy nałożyć na księgowość obowiązek ustalania ekonomiczno-finansowych skutków analitycznych, to musimy zorganizować księgowość jako analityczną w obu jej częściach, tj. gospodarczej i finansowej.

Pomiar wyników finansowych w postaci zysków brutto i kosztów stałych przypada oczywiście księgowości finansowej. Aby otrzymać z niej analityczne rezultaty, trzeba wykonać wcześniej pomiar elementarnych danych analitycznych dotyczących kosztów i produkcji. Wymaga to zarejestrowania szczegółowego nakładów rzeczowych i uzyskanej rzeczowo produkcji oraz usług. Ta ostatnia ewidencja nakłada dodatkowe zadania także na księgowość gospodarczą.

Wszystkie wymienione zadania powodują dodatkową pracę w księgowości, która i bez tych zadań ma dostatecznie dużo treści do pierwotnego ewidencjonowania i wtórnego przetwarzania. Dlatego też wszelkie sugestie w kierunku obarczenia księgowości zadaniami analitycznych pomiarów ekonomiczno-finansowych muszą łączyć się z zastosowaniem nowoczesnej techniki przetwarzania danych, tj. elektronicznej techniki obliczeniowej. Idąc właśnie w tym kierunku, przedstawiamy koncepcję uzupełnienia księgowości nie nastawionej na obliczanie omawianych wyników analitycznych, tj. księgowości nazywanej syntetyczną. Uzupełnienie to pozwoli uzyskiwać zyski brutto i koszty stałe wykorzystywane jako wyniki ekonomiczno-finansowe, a proponowana księgowość będzie analityczną księgowością informatyczną.

Obliczenia księgowe w ramach zamknięcia rocznego rozpoczyna się od skompletowania rachunku kosztów przedsiębiorstwa na poziomie obrotu ogólnego, który obejmuje: 1) koszty w roku bieżącym, odpowiadające zużytym środkom obrotowym pieniężnym i zapasom materialnym z zakupu oraz z lat poprzednich; 2) koszty rozpoczętych produkcji czy usług z lat ubiegłych; 3) obrót wewnętrzny, tj. zużycie produkcji własnej z roku bieżącego.

Tak skompletowany rachunek kosztów musi podlegać kalkulacji podziałowej na pojedyncze działalności. Podział kosztów powinien także uwzględniać strukturę administracyjną i organizacyjną przedsiębiorstwa w celu umiejscowienia wykonawcy danej działalności i jego odpowiedzialności za treść oraz jakość wykonania.

Kalkulacje zaś pojedynczych działalności muszą uwzględniać wszelkie trzy grupy działalności odróżnione w eksploatacji przedsiębiorstwa, tj. utrzymanie przedsiębiorstwa w jego strukturze administracyjnej i organizacyjnej, wyposażeniu oraz systemie produkcji, produkcję materialną i usługi oraz zbyt. W ramach produkcji osobno musi być uwzględniona produkcja nie zakończona na koniec roku i wszelkie inne rozliczenia w czasie, nie dotyczące zamykanego roku.

Wyniki finansowe dla każdej z wymienionych grup będą się kończyły następującym saldem: dla produkcji i usług towarowych oraz działalności zbytu — saldem dodatnim lub ujemnym; dla działalności rozliczanych w czasie — saldem zerowym; dla działalności o charakterze kosztów stałych — saldem zawsze ujemnym.
Wynik globalny można ustalić między innymi przez zsumowanie sald dodatnich i ujemnych w celu ustalenia salda ostatecznego — straty lub zysku całego przedsiębiorstwa.

Została jeszcze do omówienia ostatnia faza w procesie zarządzania, a mianowicie analiza gospodarcza. Składa się ona z dwóch etapów pracy, pierwszy polega na poznaniu zaistniałej rzeczywistości gospodarczej, natomiast w drugim etapie chodzi o jej ocenę.

W pierwszym etapie analizy pomocne będzie wykorzystanie zysków brutto. Poza poznaniem bezpośredniej wielkości (masy) zysków brutto czy kosztów stałych, można także na podstawie tych danych obliczyć zmodyfikowane wskaźniki opłacalności, rentowności i stopy zysku. Wskaźniki te można obliczyć dla pojedynczych działalności, dla grup działalności wyodrębnionych finansowo oraz dla całego przedsiębiorstwa. Na tym etapie może być pomocny w analizie zorganizowany i funkcjonujący bank danych podstawowych, zawierający informacje o przedsiębiorstwie.

W drugim etapie, oceniając gospodarowanie przeszłości, uważamy, że należy pozostawić swobodę decyzji co do sposobu tej oceny osobie wykonującej tę pracę. Można na tym etapie analizy dokonać porównania poziomego, pionowego, odniesienia do wzorca itp.

Reasumując nasze dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że jeżeli zarządzanie w PPGR ma mieć charakter parametryczny oraz ma być oparte na decyzjach optymalnych, to nieodzowne jest wprowadzenie do przedsiębiorstw rolniczych omówionej w tym opracowaniu analitycznej księgowości informatycznej. Jej zakres tematyczny oraz odpowiednie

zakodowanie treści w oparciu o kody z banku danych podstawowych o przedsiębiorstwie rolniczym podajemy poniżej.

Rolnicza analityczna księgowość informatyczna dzieli się na dwie zasadnicze części, tj. gospodarczą (rzeczowo-ilościową) i finansową.

Księgowość gospodarcza obejmuje informacje: o ograniczeniach swobody działania przedsiębiorstwa wynikających z lokalnych warunków przyrodniczych (klimat, gleba, itp.), o infrastrukturze lokalnej i regionalnej oraz informacje o elementach systemu ekonomiczno-finansowego, któremu podporządkowane jest przedsiębiorstwo; o wykonanej pracy przez załogę i kierownictwo oraz należnej im zapłacie za pracę; o rodzaju wykonanej pracy lub czasie pracy poszczególnych urządzeń i maszyn rolniczych eksploatowanych w przedsiębiorstwie; o stanie posiadania i zmianach (czyli przychodach i rozchodach według oddzielnych kategorii) ujętych ilościowo lub ilościowo-wartościowo w odniesieniu do następujących składników: kasy, rachunków bankowych, rozliczeń o charakterze należności i zobowiązań, środków trwałych, inwentarza żywego oraz zapasów magazynowych (kupnych i z produkcji własnej).

W ramach tej księgowości przewiduje się również sporządzanie sprawozdań (wykazów i raportów) okresowych oraz rocznych, będących raportami wynikowymi (zakończonymi) lub kumulacyjnymi (narastającymi) dotyczącymi następujących zagadnień: obrotów zapasami w ujęciu ilościowym i wartościowym wraz z pogrupowaniem przychodów i rozchodów według oddzielnych kategorii (źródeł pochodzenia dla przychodów i kierunków rozchodów); inwentarza żywego i środków trwałych w takim ujęciu jak wyżej, działalności inwestycyjnej przedsiębiorstwa rolniczego jako inwestora; działalności prowadzonych na zlecenie administracji szczebla nadrzędnego (doświadczalnictwo roślinne lub zwierzęce i inne); działalności przedsiębiorstwa finansowanej ze specjalnych źródeł, głównie z różnych funduszy przeznaczonych dla załogi (zakładowy fundusz mieszkaniowy, socjalny oraz fundusz postępu technicznego czy rozwoju); wykonanej pracy przez załogę, wykorzystania funduszu płac i stanu załogi; wykonanych zadaniach planowych produkcji, postępu technicznego, działalności socjalnej, inwestycyjnej itd. oraz wykonania planu nakładów i dochodów w odniesieniu do tych samych zagadnień.

Wszystkie wyżej wymienione sprawozdania w swoim układzie będą dostosowane do obowiązującej statystyki. Jeśli raporty w obowiązującej statystyce na tym samym formularzu łączą informacje rzeczowo-ilościowe z wartościowymi, to w ten sam sposób będzie sporządzona sprawozdawczość pochodząca z proponowanej księgowości.

Nowym elementem księgowości gospodarczej będzie przygotowywanie sprawozdań okresowych i rocznych dotyczących kształtowania się warunków ograniczających swobodę działania przedsiębiorstwa. Ponadto księgowość gospodarcza będzie miała za zadanie zasilanie informacjami rzeczowo-ilościowymi banku danych podstawowych o przedsiębiorstwie.

Księgowość finansowa obejmuje informacje o stanie posiadania i obrotach tych składników przedsiębiorstwa, które są ewidencjonowane w księgowości gospodarczej, czyli w odniesieniu do: kasy, rachunków bankowych, rozliczeń o charakterze należności i zobowiązań, środków trwałych, inwentarza żywego, zapasów magazynowych, funduszy własnych i obcych oddzielnie odróżnionych, czyli wszystkich pasywów. Na-

stępne informacje dotyczą działalności inwestycyjnej, działalności finansowanych ze specjalnych źródeł oraz prowadzonych na zlecenie szczebla nadrzędnego.

W ramach zamknięcia rocznego uzyskane będą dalsze informacje o globalnym wyniku finansowym przedsiębiorstwa, na który złożą się: globalny dochód czysty z działalności produkcyjnej i zbytu, zyski i straty nadzwyczajne oraz saldo akumulacji elementów zmniejszających lub zwiększających rentowność przedsiębiorstwa. Tak obliczony wynik jest zgodny w swojej treści z księgowością obecnie obowiązującą w PPGR i będzie obliczony zgodnie z obowiązującą formułą (jest ona podana w typowym planie kont dla PPGR). Poza tym, w ramach zamknięcia rocznego dostarczone będą informacje o wynikach ekonomicznych, określane następującymi miarami: dla działalności produkcyjnych i usług o charakterze towarowym miarą wyniku ekonomicznego będzie zysk brutto z jednostki działalności; dla działalności produkcyjnych i usług o charakterze nietowarowym (obrót wewnętrzny przedsiębiorstwa) miarą rezultatu ekonomicznego będą poniesione bezpośrednie koszty własne mające charakter kosztów specjalnych zmiennych dla produkcji materialnej oraz kosztów eksploatacyjnych dla usług wewnętrznych; dla działalności mającej na celu utrzymanie przedsiębiorstwa w zdolności eksploatacyjnej (dotyczy to wyposażenia technicznego, w siłę roboczą oraz w utrzymaniu przyjętego systemu produkcji) miarą wyniku ekonomicznego będą poniesione bezpośrednie koszty własne nazywane kosztami stałymi, które będą ewidencjonowane w układzie dopasowanym do struktury administracyjno-organizacyjnej, wyposażenia i systemu produkcji przedsiębiorstwa.

Jeszcze raz podkreślamy, że cała księgowość finansowa będzie prowadzona w oparciu o obowiązujący plan kont, z wyjątkiem zespołu nr 5 odpowiadającego kontom księgowości analitycznej. W ramach tego zespołu doprowadzenie do obliczenia ekonomicznych wyników analitycznych będzie realizowane w oparciu o rozliczenie kosztów według koncepcji Instytutu Ekonomiki Rolnej.

Poza tym, w ramach księgowości finansowej będą sporządzane sprawozdania okresowe i roczne (wynikowe i kumulacyjne) dotyczące następujących zagadnień: bilansu obrotów i sald (okresowe i roczne), wykazu kosztów według działów organizacyjnych przedsiębiorstwa, bilansu zamknięcia, rachunku wyników według obowiązującego sposobu przedstawienia, stanu i zmian w aktywach i pasywach, zasilania sprawozdań okresowych i rocznych informacjami wartościowymi i dotyczącymi obrotów zapasami, inwentarzem żywym i środkami trwałymi.

Ponadto księgowość finansowa zasila informacjami w wyrażeniu wartościowym bank danych podstawowych o przedsiębiorstwie rolniczym.

Przechodząc do sposobu kodowania treści zawartych w analitycznej księgowości informatycznej należy podkreślić, że do tych celów zostaną wykorzystane kody stosowane w banku danych podstawowych o przedsiębiorstwie rolniczym. Kody te będą również wykorzystywane do wszelkich przetworzeń dotyczących przeszłości, analizy bieżącej lub najszerzej rozumianego planowania. Ten sposób podejścia uwalnia nas od stosowania oddzielnych kodów dla celów analizy czy planowania lub księgowości. W konsekwencji, pozwoli to uniknąć konieczności opracowania języ-

ków translacyjnych (umożliwiających przechodzenie z jednego kodu na drugi).

Bank danych podstawowych powinien zawierać informacje składające się z czterech następujących rozdziałów: 1) o warunkach ograniczających swobodę działania przedsiębiorstwa; 2) o gospodarczym urządzeniu przedsiębiorstwa; 3) o eksploatacji i rezultatach produkcyjnych przedsiębiorstwa; 4) o wynikach ekonomiczno-finansowych.

W rozdziale pierwszym będą grupowane informacje dotyczące ograniczeń wynikających z warunków przyrodniczo-naturalnych oraz z tworzonych przez ludzi (infrastruktura lokalna, indentyfikacja regionalna, identyfikacja systemu ekonomiczno-finansowego, któremu podlega przedsiębiorstwo).

Rozdział drugi obejmuje następujące informacje: dopuszczalny i realizowany zakres działalności; organizacja finansowa przedsiębiorstwa i rodzaj miar ekonomiczno-finansowych stosowanych dla obliczenia wyników w ramach różnych działalności odrębnie finansowanych (eksploatacyjnej, inwestycyjnej i pozostałych); wewnętrzna struktura administracyjno-organizacyjna przedsiębiorstwa, identyfikacja potencjału produkcyjnego i przerobowego całego przedsiębiorstwa według wyżej wymienionych struktur; wyposażenie w inwentarz żywy (całe przedsiębiorstwo i według struktur organizacyjnych); system produkcji w przedsiębiorstwie (według Systematycznego Wykazu Wyrobów podmiotu produkcji) oraz potencjału pracy ludzkiej (całe przedsiębiorstwo i według struktur organizacyjnych); wyposażenie w środki trwałe (całe przedsiębiorstwo i według struktur organizacyjnych); wyposażenie w środki obrotowe (całe przedsiębiorstwo i według źródeł finansowania).

Trzeci rozdział dotyczy możliwości uzyskiwania informacji związanychnych z: roczną produkcją materialną i usług (w całym przedsiębiorstwie i według struktur organizacyjnych); utrzymywaniem przedsiębiorstwa w jego strukturze administracyjno-organizacyjnej i jego wyposażenia, co wyraża się wielkością kosztów stałych (w całym przedsiębiorstwie i według struktur organizacyjnych); zbytem (działalnością handlową), kooperacją, wymianą itd. (w całym przedsiębiorstwie); użyciem czynników produkcji, czyli gospodarowaniem zasobami siły roboczej (wykonana praca, techniczna i ekonomiczna jej wydajność, wykorzystanie funduszu płac wraz z naliczeniami), eksploatacją środków technicznych (maszyn i urządzeń) oraz eksploatacją inwentarza żywego (w całym przedsiębiorstwie i według struktur organizacyjnych); gospodarką zasobami materiałowymi i zaopatrzeniem materiałowym oraz w usługi (w całym przedsiębiorstwie i według struktur organizacyjnych); gospodarką środkami pieniężnymi (w całym przedsiębiorstwie i według struktur organizacyjnych); zbiorczym dla przedsiębiorstwa ujęciem rachunków kosztów i produkcji z uwzględnieniem struktur organizacyjnych.

Rozdział czwarty dotyczy informacji o rocznych wynikach ekonomiczno-finansowych (globalnie dla przedsiębiorstwa i z poszczególnych działalności) oraz według zakresów działalności z oddzielnymi źródłami finansowania (eksploatacja, inwestycje itd.).

Zdajemy sobie sprawę z tego, że każde z wyżej wymienionych zagadnień wymaga szczegółowego opracowania, które zostanie dokonane w trakcie ustalania całokształtu poruszonej problematyki banku danych

podstawowych. Trzeba tylko podkreślić, że tematyczny zakres banku danych jest odzwierciedleniem zakresu tematycznego zarządzania w przedsiębiorstwie rolniczym.

Na zakończenie pragniemy zaznaczyć, iż zdajemy sobie sprawę z tego, że dane z księgowości analitycznej i sprawozdawczości na pewno są przydatne w czasie planowania jednorocznego, kontroli realizowanego planu i jego aktualizacji oraz do analizy poznania i oceny przeszłości gospodarczej. Natomiast nie można powiedzieć, aby były one bezpośrednio przydatne do planowania wieloletniego i średnioterminowego. Zbiór danych niezbędnych do podejmowania decyzji wieloletnich i średnioterminowych powinien więc być przygotowywany przez odpowiednie instytuty naukowo-badawcze.

ЯН ГАЕВСКИ, ЕЖИ ШКИЛЛОНДЗЬ
Варшава

УПРАВЛЕНИЕ, УЧЕТ И ОТЧЕТНОСТЬ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

резюме

Управление сельскохозяйственным предприятиям является процессом принятия и осуществления решений, касающихся программы деятельности с применением соответствующих средств. В процессе управления можно выделить стадию планирования. стадию контроля осуществления планов и их коррекции. а также стадию экономического анализа (текущего и прошлого). При принятии решений по отдельным стадиям управления требуется определенная информация, которую можно получить из соответствующим образом организованного учета и отчетности. Получение информации должно быть приспособлено к принятию решений, связанных с сельским предприятием. Поэтому рациональный способ определения годовых результатов должен быть последствием отделения направления производства и направления сохранения предприятия в исправном состоянии для его эксплуатации. Следовательно определение годовых результатов должно основываться на следующей формуле: чистый доход равен сумме прибылей брутто минус сумма постоянных издержек. Это требует определения экономико-финансовых аналитических результатов. В связи с этим следует организовать аналитический учет с помощью ЭВМ, позволяющий разчитать прибыли брутто, полученные за счет производства и постоянные издержки. Это облегчит управление в госхозах, имеющее параметрический характер, а также и может быть основано на оптимальных решениях.

JAN GAJEWSKI, JERZY SZKIŁŁĄDŹ
Warszawa

MANAGEMENT AND RECORDS AND REPORTING IN STATE FARMING ENTERPRISES

summary

Management of an agricultural enterprise is a process consisting in making and implementing decisions concerning the operation programme by using adequate means. One can single out in the management process the phase of planning, the phase of control of plan implementation and plan up-dating, and the phase of economic analysis (current and past). In making decisions in single management phases there is needed information which can be obtained from suitably organized records and reports. Obtaining information should be adjusted, among others, to making decisions connected with the farm running. Therefore a rational way of establishing the annual result should be a consequence of separating the production direction from the direction of keeping the enterprise exploitation-efficient. Thus, the establishment of annual result should be based on the following formula: net income is equal to the sum of gross profits minus the sum of fixed costs. This requires establishment of economic-financial analytical results. In this case there should be organized information analytical book-keeping, which allows to calculate gross profits from production operations and fixed costs. It will facilitate management in state farms, which is of parametric nature, and it will be possible to base the management on optimum decisions.

KAZIMIERZ KRYŃSKI
Akademia Rolnicza
Szczecin

OCENA SYSTEMU RACHUNKOWOŚCI I FORM ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO STOSOWANYCH W KOMBINATACH PPGR

Rachunkowość stanowi zasadniczy podsystem w systemie informacji ekonomicznej przedsiębiorstwa. Ze względu na to, że obejmuje całokształt działalności jednostki gospodarczej i że głównie w oparciu o dostarczone przez nią dane podejmowane są decyzje gospodarcze, często określana bywa systemem.

Wartość informacji dostarczanych przez rachunkowość wynika z charakterystycznych dla niej cech:

— zupełności, to znaczy kompletności informacji dotyczących zarejestrowanych i przetworzonych zdarzeń gospodarczych z danego okresu;

— rzetelności, to jest zgodności z prawdą, która podlega sprawdzeniu i akceptacji przed rejestracją zdarzeń gospodarczych;

— wartości dowodowej — wszystkie zapisy dokonywane są w oparciu o dokumenty księgowe, które sporządzone według określonych wymogów posiadają moc dowodową w sądach, komisjach arbitrażowych i w stosunkach publiczno-prawnych;

— bieżącej i chronologicznej ewidencji zdarzeń gospodarczych;

— porównywalności zdarzeń gospodarczych wyrażanych w jednostkach pieniężnych.

Z zadań rachunkowości oraz obowiązków głównego księgowego, o których mówi uchwała Rady Ministrów z 1973 r.[1] wynika, że: podstawowym zadaniem rachunkowości jest bieżące i okresowe dostarczanie informacji liczbowych, syntetycznych i analitycznych, potrzebnych do podejmowania decyzji i analizy działalności gospodarczej, prowadzenia kontroli zewnętrznej i wewnętrznej działalności jednostek gospodarczych, sytuacji majątkowych i ochrony mienia".

Obowiązujący obecnie w państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej system rachunkowości stosowany jest, poza niewielkimi zmianami, od 1957 r., kiedy został wprowadzony w związku z decentralizacją organizacyjną PGR. W systemie tym zastosowano zasady uproszczonej ewidencji księgowej oraz ustalania wyniku polegające na: nie księgowaniu wartościowym obrotów wewnętrznych (przychodów z produkcji, zużycia materiałów, wartości urodzeń, przeklasowań); nie prowadzeniu rachunku

[1] Uchwała Rady Ministrów nr 210 z 24.VIII.1973 r. „Monitor Polski", nr 37, poz. 226.

kosztów; ustalaniu wyniku działalności przedsiębiorstwa przez porównanie dochodów z nakładami skorygowanymi o różnice zapasów, które wycenia się raz w roku; nie aktywowaniu nakładów na produkcję w toku.

Można stwierdzić, że wprowadzenie w 1957 r. uproszczonego systemu ewidencji księgowej na miejsce księgowości kalkulacyjnej umożliwiło znaczną decentralizację organizacyjną PGR, ponieważ dostosowane było do nielicznej, stosunkowo słabo przygotowanej kadry kierowniczej i księgowej oraz uwzględniało ręczną technikę prac ewidencyjnych.

Obawy o osłabienie kontrolnej funkcji księgowości finansowej w zakresie obrotów zapasami i ochrony mienia, które wyrażali przeciwnicy wprowadzonego uproszczonego systemu ewidencji księgowej, nie potwierdziły się w pełni ze względu na dominującą do końca lat sześćdziesiątych jednoobiektową strukturę organizacyjną gospodarstw, ich stosunkowo niewielką powierzchnię oraz możliwość nadzorowania całości przedsiębiorstwa przez jego dyrektora.

System ten nie zapewnia jednak dużej ilości informacji ekonomicznych, zwłaszcza z zakresu kształtowania się kosztów produkcji. Małe zapotrzebownaie na informację ekonomiczną wynikało, zwłaszcza w latach 1957—1970, z następujących powodów, które osłabiały zainteresowanie wynikami działalności:

— interwencyjna rola PPGR polega na włączaniu do produkcji na polecenie władz gospodarczych kraju często nieopłacalnych w danym przedsiębiorstwie kierunków produkcji;

— przejmowanie do zagospodarowania gruntów z PFZ, co nieraz doraźnie pogarsza rozkład pól lub organizację produkcji;

— polityka cen produktów rolniczych, która sankcjonuje przez wiele lat ceny sprzedażne kształtujące się poniżej kosztów własnych produkcji;

— dotacje przedmiotowe, które likwidując niedoskonałości polityki cen poprawiają wynik działalności przedsiębiorstwa, równocześnie dezorientując przy braku rachunku kosztów w zakresie opłacalności prowadzonej produkcji.

Czynniki te wpłynęły na takie ustawienie przez dyrektorów przedsiębiorstw zakresu informacji, który koncentrowałby się głównie wokół wykonania zadań planowych w zakresie wielkości produkcji wyrażonej w jednostkach naturalnych, wartości produkcji końcowej netto i wyniku finansowego skorygowanego o dotacje przedmiotowe.

Ocena systemu rachunkowości, form rozrachunku gospodarczego i opartych o nie systemów informacji ekonomicznej

Przy opracowywaniu racjonalnego systemu rachunkowości dla Kombinatu PPGR Węgorzyno (woj. szczecińskie) przeprowadzono badania w okresie od maja do listopada 1976 r. w 28 kombinatach PPGR w 7 województwach, w których działa większość kombinatów rolniczych w Polsce (szczecińskie, koszalińskie, zielonogórskie, opolskie, olsztyńskie, poznańskie, wrocławskie), mające na celu analizę stosowanego systemu rachunkowości i opartych na niej systemów informacji ekonomicznej oraz ocenę ich przydatności dla zarządzania przedsiębiorstwami rolniczymi. Szczegółowej analizie poddano systemy cząstkowe informacji ekonomicz-

nej, ich strumienie oraz kanały, którymi przepływają, zwracając przy tym uwagę na stosowaną formę rozrachunku gospodarczego. Z analizy zebranych w czasie badań materiałów nasuwają się następujące wnioski:

1. Reorganizacja przedsiębiorstw rolniczych została przeprowadzona i jest obecnie realizowana żywiołowo, bez dostarczenia bezpośrednim jej realizatorom opracowanych naukowo wariantów rozwiązań w oparciu o sprawdzone w badaniach naukowych modele struktury organizacyjnej, form rozrachunku gospodarczego, organizacji ewidencji księgowej i systemu informacji ekonomicznej. Nie oznacza to jednak, że powinno obowiązywać sztywne ustalenie struktury organizacyjnej dla wszystkich PPGR w Polsce, gdyż organizacja musi być dostosowana do konkretnych warunków gospodarowania. Wśród badanych kombinatów osiągających bardzo dobre wyniki finansowe i produkcyjne zdarzają się przypadki dokonywania z roku na rok rewolucyjnych zmian organizacyjnych i organizacji ewidencji księgowej, a przecież nie powinno się dezorganizować produkcji i zasad ewidencji wtedy, kiedy istniejący stan w przedsiębiorstwie uznaje się za co najmniej dobry.

2. Jednostki podległe kombinatom (w zależności od struktury organizacyjnej nazywane zakładami, rejonami, fermami itp.) były rozliczane z działalności w różnorodny sposób: a) działały na pełnym wewnętrznym rozrachunku gospodarczym ze sporządzaniem własnego bilansu oraz własnymi rachunkami bankowymi; b) działały na wewnętrznym ograniczonym rozrachunku gospodarczym z ustaleniem wyniku działalności, z różnym zakresem uprawnień; c) kontrolę wyników ich działalności przeprowadza się tylko w zakresie zadań rzeczowych i niektórych wskaźników finansowych (np. płace).

Około 65% członków dyrekcji i głównych księgowych badanych kombinatów uważa stosowanie rozrachunku gospodarczego za celowe, zwłaszcza ze względu na to, że: daje syntetyczny obraz efektywności gospodarowania kierownictwa i załóg, wyzwala inicjatywę, ułatwia ochronę mienia państwowego i stymuluje oszczędne gospodarowanie.

Pozostali księgowi wyrażali odmienne zdanie co do przydatności rozrachunku gospodarczego. Ich argumenty można streścić następująco:

— w kombinatach obejmujących 3—6 tys. ha, o korzystnym układzie pól i mniejszej liczbie zakładów, rozrachunek gospodarczy nie jest konieczny; staje się on niezbędny przy większym obszarze przedsiębiorstwa, dużych odległościach zakładów od siedziby dyrekcji kombinatu oraz różnorodności produkcji; taki pogląd wyrażało około 60% badanych,

— rozrachunek gospodarczy jest zbędny dla zakładów o ustalonym wyniku finansowym działalności, ponieważ ich kierownicy nie mają swobody decyzji co do wyboru działalności, poziomu jej intensywności, rodzajów stosowanych technologii oraz źródeł zaopatrzenia i rodzaju odbiorców ich produkcji towarowej; rozliczanie zakładów z wyniku ich działalności potęguje partykularyzm, doprowadzając do dezintegracji kombinatów jako przedsiębiorstw.

Wydaje się, że kierownictwo i załogi, od wielu lat wdrażane do myślenia kategoriami ekonomicznymi i pracy z ołówkiem w ręku, nie mogą być pozbawione tego ważnego czynnika, jakim jest rachunek ekonomiczny i finansowa kontrola kosztów działalności. Tym bardziej, że w

PPGR wprowadzony jest obowiązkowy dla niektórych rodzajów działalności pełny rachunek kosztów. Przy ograniczonych zasobach środków produkcji każda forma kontrolowania ich zużycia jest konieczna z punktu widzenia gospodarki narodowej.

3. System informacji pełni w kombinatach służebną rolę w stosunku do systemu decyzyjnego. Składa się on z następujących systemów cząstkowych: księgowości gospodarczej, księgowości finansowej, uproszczonych kalkulacji pozaksięgowych, ewidencji operatywnej, ewidencji statystycznej i planistycznej.

Księgowość gospodarcza prowadzona jest w miernikach naturalnych, rzadziej ilościowo-wartościowych. Ewidencjonuje ona stan i obrót materiałów, produktów, przedmiotów nietrwałych oraz inwentarza żywego.

Księgowość finansowa prowadzi wartościową ewidencję kosztów, dochodów, rozrachunków z różnych tytułów, stanu środków trwałych i obrotowych oraz funduszy. Na koniec ustala wynik finansowy działalności.

Ponieważ prowadzona księgowość nie uwzględnia rachunku kosztów według miejsc ich powstawania, to obliczanie kosztów produkcji przeprowadza się w oparciu o tzw. kalkulacje uproszczone (pozaksięgowe).

Ewidencja operatywna obejmuje przekazywane systematycznie lub doraźnie przez jednostki produkcyjne dyrekcji przedsiębiorstwa informacje dotyczące przebiegu produkcji, sprzedaży, spraw socjalnych itp.

Ewidencja statystyczna i planistyczna obejmuje sprawozdania zatwierdzone przez GUS oraz sprawozdania wewnętrzne.

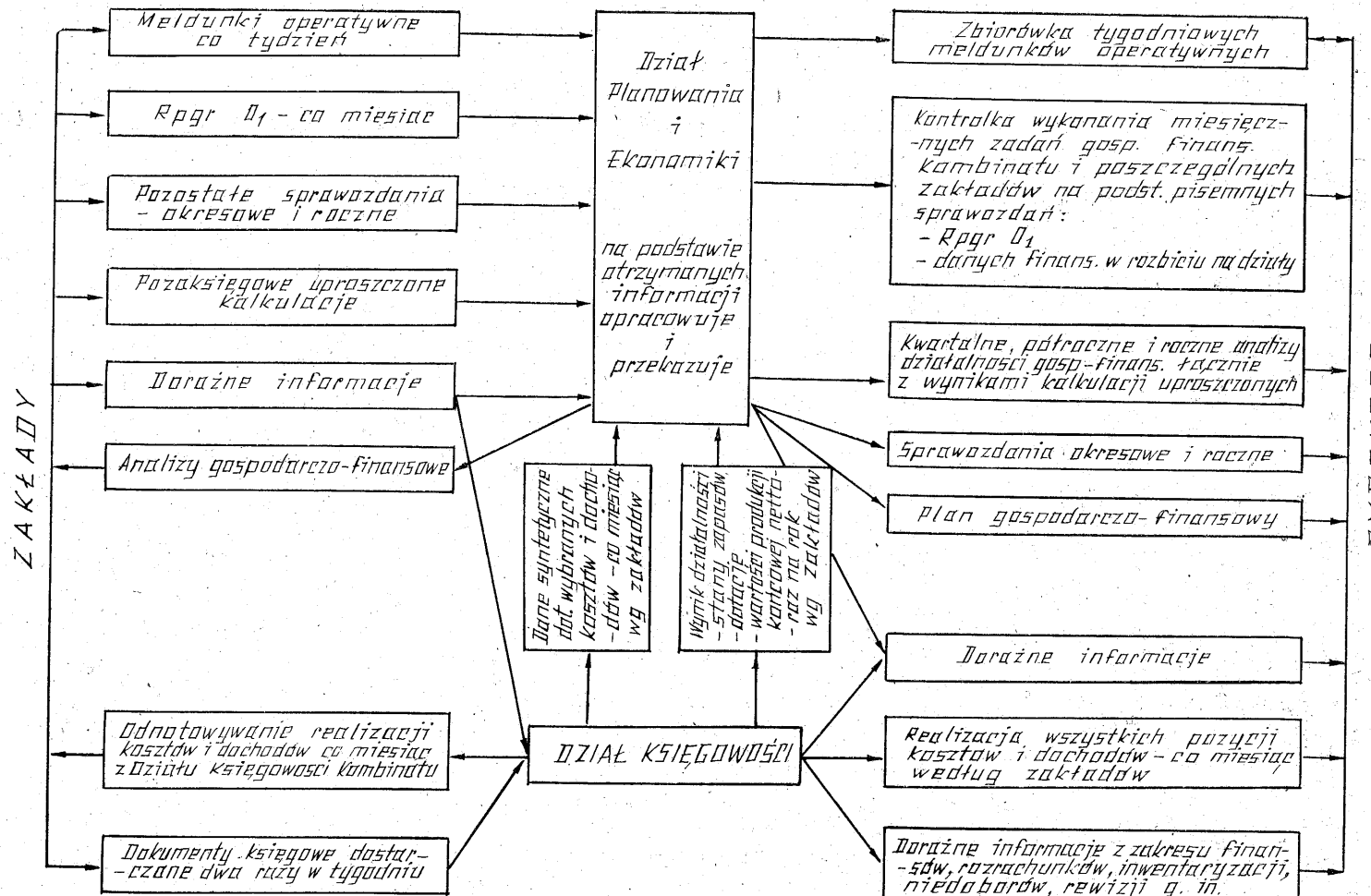
Strumienie informacji przebiegają w kombinatach kanałami informacyjnymi wewnętrznymi i zewnętrznymi. Największy strumień informacji przepływa kanałami wewnętrznymi na linii zakład—dyrekcja kombinatu. Najczęściej informacje zbierane są przez dział planowania i ekonomiki w dyrekcji kombinatu. Obieg informacji w kombinatach PPGR ilustruje schemat obiegu informacji w Kombinacie PPGR Węgorzyno.

Stosowane systemy informacji ekonomicznej oparte są na obowiązujących jednostki organizacyjne kombinatów tygodniowych (telefonicznych) i miesięcznych (pisemnych) raportach o zdarzeniach gospodarczych (urodzenia, produkcja, sprzedaż itp.) wybranych gałęzi produkcji lub usług, które analizowane są przy pomocy zestawień zbiorczych, sporządzanych sposobem narastania dla każdej jednostki organizacyjnej lub produkcyjnej.

Koszty i dochody analizowane są w dyrekcji kombinatu i podległych im jednostkach, łącznie z wynikami uproszczonych kalkulacji sporządzanych dla wybranych produktów i usług (podstawowych).

Zakres wykorzystywania informacji do podejmowania decyzji gospodarczych zależny jest od organizacji pracy księgowości, działu ekonomiki i planowania oraz stopnia zainteresowania materiałami analitycznymi dyrektora kombinatu i jego sztabu. W większości badanych kombinatów dyrektorzy jako główny element oceny działalności gospodarczej traktowali koszty produkcji i uzyskiwane przeciętne ceny sprzedażne.

Elektroniczną technikę przetwarzania danych wykorzystuje się w dyrekcji kombinatu sporadycznie i fragmentarycznie (kombinaty Głubczyce i Naramowice). W tej dziedzinie przedsiębiorstwa rolnicze są jeszcze na etapie eksperymentów.

Rys. 1. Schemat obiegu informacji w kombinacie PGR Węgorzyno służących do podejmowania decyzji.

4. W 90% badanych kombinatów księgowość finansowa prowadzona była centralnie w dyrekcji przedsiębiorstwa, natomiast księgowość gospodarcza (w 70%) prowadzona była tylko ilościowo w jednostkach produkcyjnych. W pozostałych przedsiębiorstwach księgowość finansową prowadziły jednostki produkcyjne (zakłady) u siebie a w dyrekcji przedsiębiorstwa dokonywano zestawień bilansowych i prowadzono księgowość tylko samego zarządu przedsiębiorstwa, zaś księgowość gospodarczą w jednostkach naturalnych prowadziły dyrekcje przedsiębiorstw centralnie dla podległych zakładów.

Konieczność doskonalenia systemu rachunkowości ze względu na postęp techniczny i organizacyjny w PPGR

Postęp techniczny i technologiczny stworzył podstawy do szybkiej koncentracji produkcji i wiążącego się z tym przekształceniem rozdrobnionych przedsiębiorstw państwowych w duże jednostki gospodarcze. Ilustruje to obszar użytków rolnych przypadający średnio na jedno przedsiębiorstwo [2]: w 1960 r. — 453 ha przy 5 197 przedsiębiorstw, w 1970 r. — 851 ha przy 3 279 przedsiębiorstw i w 1975 r. — 2603 ha przy 1 175 przedsiębiorstw.

Wpłynęło to oczywiście na skomplikowanie kierowania przedsiębiorstwem rolniczym, zwłaszcza że proces koncentracji produkcji następuje w dalszym ciągu w bardzo szybkim tempie, a szczególnie po podjęciu przez Radę Ministrów uchwały o tworzeniu kombinatów rolniczych o powierzchni przekraczającej 20 tys. ha użytków rolnych [3].

Dokonujące się zmiany powodują zwracanie coraz większej uwagi na czynniki ekonomiczne. Proces zarządzania przedsiębiorstwem staje się bardziej złożony i wymaga prawidłowo skonstruowanego systemu finansowo-ekonomicznego oraz stosowania odpowiedniego systemu rachunkowości, dostarczającego pełnego zestawu informacji ekonomicznej. Dyrektor przedsiębiorstwa rolniczego w 1978 r. lub w perspektywie 1990 r. nie jest w stanie, w odróżnieniu od jednostkowego przedsiębiorstwa z 1960 r., nadzorować wszystkich działów produkcji i rozliczać ich z wykonania zadań tylko przy pomocy parametrów naturalnych.

Do najważniejszych z wymiernych celów PPGR należą maksymalizacja produkcji i zysku. Osiągnięcie obu tych celów wymaga przedstawienia kierownictwu i załodze przedsiębiorstwa związków zachodzących między nakładami czynników produkcji a wielkością uzyskiwanej produkcji, czyli efektywnością działania.

Wieloobiektowa struktura organizacyjna przedsiębiorstwa i daleko posunięta specjalizacja produkcji nakładają na rachunkowość obowiązek takiego jej ustawienia, ażeby w ramach przedsiębiorstwa ustalane były zadania cząstkowe, które rachunkowość będzie ewidencjonować oraz kontrolować ich wykonanie, dokonując oceny działalności zespołów pracowników, którym zadania te zostały postawione wraz ze środkami. Obo-

[2] R. Cholewa, T. Ostrowski: Państwowe przedsiębiorstwa gospodarki rolnej. PWRiL. Warszawa 1976.

[3] Uchwała Rady Ministrów nr 82 z 9.IV.1976 r. „Monitor Polski", nr 20.

wiązujący obecnie system rachunkowości nie może sprostać wymaganiom, jakie się mu stawia, gdyż pomimo licznych „udoskonaleń" oraz wprowadzania uproszczonych form rachunku kosztów osiągnął on już „próg" swoich możliwości informacyjnych.

W przedstawionych poniżej założeniach systemu rachunkowości kombinatu PPGR przyjęto zasadę, że rachunkowość powinna dostarczać zestaw pełnych informacji dotyczących wielkości produkcji oraz kosztów jej prowadzenia, umożliwiając rozliczanie z działalności wyodrębnionych jednostek produkcyjnych lub zespołów pracowniczych, którym powierzono określone środki produkcji i postawiono konkretne zadania. Proponowana koncepcja musi być elastyczna dlatego, że koncentracja produkcji przebiegać będzie w poszczególnych regionach kraju w różny sposób, w zależności od czynników obiektywnych i subiektywnych. Wielkość przedsiębiorstwa, jego powierzchnia oraz liczba jednostek produkcyjnych mogą więc być różne.

Założenia systemu rachunkowości i formy rozrachunku gospodarczego kombinatu PPGR

Przy opracowywaniu systemu przyjęto następujące zasady:

— nie może on być oderwany od rzeczywistości, to znaczy musi uwzględniać możliwości finansowe przedsiębiorstwa i państwa, warunki kadrowe, możliwości zaopatrzeniowe, jakość dokumentów itp.;

— musi być funkcjonalny, czyli potrzebny i przydatny kadrze kierowniczej w zarządzaniu przedsiębiorstwem;

— powinien usprawniać przebieg strumieni informacji, przyspieszając moment ich otrzymania po zdarzeniu gospodarczym;

— powinien dostarczać informacje niezbędne do kierowania przedsiębiorstwem;

— nie powinien poważnie zwiększać kosztów związanych z przetwarzaniem danych;

— musi umożliwiać śledzenie kształtowania się efektywności nakładów produkcyjnych;

— powinien umożliwiać rozliczanie zespołów pracowniczych z wyników ich działalności oraz wyzwalać inicjatywy kierownictwa i załóg pracowniczych jednostek produkcyjnych (np. oddziałów).

Założenia są opracowane dla Kombinatu PPGR Węgorzyno, ale mogą być one wykorzystane również przez inne kombinaty w Polsce. Kombinat PPGR Węgorzyno ma około 12 tys. ha użytków rolnych, w jego skład wchodzi 11 zakładów, w tym 8 rolnych, działających na wewnętrznym ograniczonym rozrachunku gospodarczym. W ciągu najbliższych kilku lat planuje się włączenie w jego skład dalszych około 5 tys. ha.

Do 1975 r. dominującym narzędziem ekonomicznym działania był stosowany powszechnie wewnętrzny rozrachunek gospodarczy jednostek organizacyjnych wchodzących w skład przedsiębiorstwa (pełny wewnętrzny lub wewnętrzny ograniczony). Od dwóch lat rozpoczęły się dyskusje na temat jego przydatności. Podstawowe funkcje, które on spełnia, to rozwijanie ludzkiej inicjatywy i współzawodnictwa, kontrola

prawidłowego kształtowania się efektywności nakładów produkcyjnych oraz ochrona mienia państwowego.

Wewnętrzny rozrachunek gospodarczy jest niewątpliwie przydatny: w wielkiej jednostce (przedsiębiorstwie) prowadzącej wielostronną działalność w licznych jednostkach produkcyjnych, której nie można prawidłowo ocenić innymi sposobami; przy ścisłym wyodrębnieniu środków pozostających w dyspozycji jednostki produkcyjnej, przy wyraźnym określeniu uprawnień kierownictwa jednostki produkcyjnej.

Dla zakładów Kombinatu PPGR Węgorzyno proponuje się stosowanie wewnętrznego ograniczonego rozrachunku gospodarczego, polegającego na wyodrębnieniu finansowych kosztów, dochodów, różnic zapasów oraz środków trwałych, z ustaleniem dla każdego z zakładów wyniku finansowego w centralnie prowadzonej księgowości.

W razie włączenia do Kombinatu PPGR Węgorzyno innych przedsiębiorstw, proponuje się dla nich stosowanie pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego, a dla wchodzących w jego skład dotychczasowych przedsiębiorstw — wewnętrznego ograniczonego rozrachunku, przy równoczesnym skorygowaniu wielkości jednostek organizacyjnych. Weryfikacja wielkości powinna następować okresowo.

Przy strukturze organizacyjnej przedsiębiorstwa polegającej na tworzeniu wyodrębnionych ferm, oddziałów lub brygad specjalizujących się w określonych pracach staje się zbędny rozrachunek gospodarczy, pod warunkiem wprowadzenia pełnego księgowego rozrachunku kosztów.

Podstawowym zadaniem rozrachunku gospodarczego jest stworzenie warunków do maksymalnego wykonania planu przy pełnym i racjonalnym wykorzystaniu środków produkcji i siły roboczej, a zadanie to może zrealizować rachunek kosztów.

Ze względu na to, że decydującą pozycję kosztów całkowitych stanowią koszty bezpośrednie (55—85%), z których wielkości powinni być rozliczani kierownicy jednostek produkcyjnych, oraz że żaden z kluczy podziałowych kosztów pośrednich nie może być uznany za idealny (każdy z nich ma swoje braki, w związku z czym rozliczanie kosztów ogólnych nie daje w pełni rzeczywistego obrazu kosztów całkowitych), proponuje się ewidencjonowanie według miejsc powstawania jedynie kosztów bezpośrednich. Koszty pośrednie gromadzone na odrębnych kontach (np. koszty ogólnoprodukcyjne produkcji roślinnej, ogrodniczej, koszty ogólnogospodarcze itp.) podlegałyby przeksięgowaniu bezpośrednio na konto wynikowe.

Naliczanie w koszty według miejsc ich powstawania jedynie kosztów bezpośrednich stwarza możliwość ustalania zysku brutto, to jest kwoty, którą każde miejsce kosztów bezpośrednich wnosi do pokrycia kosztów pośrednich i utworzenia zysku. Zysk brutto powstaje jako różnica między wartością uzyskanej produkcji wycenionej według średnich cen zbytu a kosztami bezpośrednimi, zależnymi od kierownictwa i zespołu pracowników jednostki produkcyjnej.

Koszty pośrednie powinny być analizowane głównie w wielkościach absolutnych. W związku z rozwijającą się specjalizacją produkcji występuje tendencja do ograniczania kosztów ogólnych (np. ogólnoprodukcyjnych produkcji zwierzęcej).

W dowolnych wypadkach, np. przy ustalaniu ceny sprzedażnej, można łatwo obliczyć w oparciu o dane z księgowości całkowity jednostkowy koszt produkcji. Wskazane jest zastosowanie kosztów postulowanych, z ustalaniem odchyleń od kosztów planowanych w podziale rodzajowym i według miejsc powstawania kosztów.

Ze względu na to, że rolnictwo jako dział gospodarki narodowej jest integralnie związane z całą gospodarką narodową, a zwłaszcza z gospodarką żywnościową, należy w PPGR wprowadzić powszechnie obowiązujący w gospodarce narodowej rok kalendarzowy jako okres obrachunkowy, co przyniesie następujące korzyści:

1. Rok gospodarczy dostarcza dużo mniej prawdziwych danych do obliczeń związanych z produkcją roślinną niż rok kalendarzowy, gdyż nie mieszczą się w jednym okresie obrachunkowym obroty związane z roślinami jarymi i ozimymi. Przy stosowaniu roku kalendarzowego w jego ramach znajdą się zarówno koszty jak i dochody związane z produkcją roślin jarych.

2. W wypadku przejścia na postulowane aktywowanie w bilansie rocznym nakładów na produkcję roślinną roku następnego, na 31.XII. wystąpi znacznie mniej kosztów niż na 30.VI. Na 31.XII. wystąpią jedynie nakłady poniesione na uprawy ozime, natomiast na koniec czerwca — nakłady zarówno na produkcję jarą jak i ozimą.

W celu zmniejszenia pracochłonności związanej ze sporządzaniem źródłowych dokumentów księgowych, wystawianych często kilkakrotnie w ciągu dnia lub tygodnia, należy rozważyć możliwość opracowania wzorów dokumentów, które bez zmniejszania ich wartości zbierałyby okresowo potrzebne dane, oszczędzając czas i papier. Dokumenty nosiłyby charakter raportów okresowych i dotyczyłyby np. urodzeń zwierząt, wydawania artykułów żywnościowych dla stołówki, wysiewu nawozów mineralnych, zużycia części zamiennych, środków chemicznych itp.

PPGR prowadzą ewidencję księgową przy pomocy maszyn średniej mechanizacji dopiero kilka lat, większość przedsiębiorstw stosuje automaty księgujące zaledwie 2 lata, natomiast elektroniczne maszyny cyfrowe wykorzystywane są sporadycznie i nie w księgowości finansowej. W niektórych ośrodkach PPGR uważa się, że wprowadzanie EMC należy bezwzględnie rozpocząć od ewidencji ilościowo-wartościowej.

O doświadczeniach ze współpracy ośrodków usługowych EMC z księgowością przedsiębiorstw handlowych pisze Olechnowicz [4]: „85—90% usług świadczonych przez ZETO to ewidencja ilościowo-wartościowa. Korzyści, jakie osiągnęli odbiorcy, są niewielkie: odpadło wprawdzie kontowanie, ale w zamian za to doszło żmudne kodowanie informacji zawartych w dowodach. Przetwarzanie odbywa się ze względu na wykorzystanie maszyn okresowo, przeważnie co 10—15 dni, w związku z czym tabulogram ma niewielką wartość informacyjną, a tym bardziej dowodową, ponieważ z reguły jest obciążony błędami zawinionymi przez przedsiębiorstwo, przez dziurkarki, program i maszyny. Maszyna błędy wprawdzie wykrywa i specjalnie oznacza, ale ich nie poprawia, należy to do

[4] K. Olechnowicz: Teoria i praktyka mechanizacji rachunkowości. „Rachunkowość", nr 5/1977.

usługobiorcy, co jest bardzo praco- i czasochłonną czynnością. W tych warunkach trudno jest mówić o operatywnej informacji.

Tabulogram raz zdjęty z maszyny już nigdy nie może na nią wrócić. W konsekwencji, jeśli np. tabulogram sporządza się co 10 dni, to obroty określonego artykułu znajdą się aż w 36 tabulogramach. Tabulogramy drukuje się jednostronnie, w związku z czym zaczynają się gromadzić sterty mało przejrzystych i przydatnych dokumentów.

Jeśli chodzi natomiast o księgowość finansową, to w tym zakresie nie posunięto się naprzód poza sporadyczne wycinkowe rozliczenia z odbiorcami i dostawcami. Na przeszkodzie stoi trudna do rozwiązania sprawa sporządzania maszynowo czytelnych nośników informacji z wielkiej ilości dowodów księgowych różniących się treścią i układem graficznym".

Olechnowicz na zakończenie swojego artykułu konkluduje, że w wyniku zastosowania EMC nie zmniejszyła się praca ręczna i nie zwiększyła się szybkość obiegu informacji, natomiast wzrosły koszty prowadzenia ewidencji. Jest to na pewno sygnał do ostrożniejszego, przemyślanego wprowadzania EMC do ewidencji księgowej w rolnictwie.

Biorąc pod uwagę bariery psychologiczną oraz kosztową i uwzględniając stopień przydatności EMC do celów zarządzania, proponuje się dwa warianty rozwiązań: 1) oparte na przetwarzaniu danych przy pomocy maszyn średniej mechanizacji i wykorzystanie minikomputera „Mera" do pogłębiania analizy wybranych zagadnień z zakresu kosztów; 2) oparte w całości na przetwarzaniu danych przy pomocy EMC.

Wydaje się, że w Kombinacie PPGR Węgorzyno powinno znaleźć zastosowanie rozwiązanie 1. Realizacja tego rozwiązania powinna przebiegać następującymi etapami:

I) zastosowanie pełnej średniej mechanizacji w księgowości finansowej, fakturowaniu oraz sporządzaniu zbiorczych list płac w dyrekcji kombinatu;

II) zorganizowanie centralnej ewidencji materiałowej i inwentarza żywego w układzie ilościowym, w rozbiciu analitycznym zakładami lub innymi jednostkami produkcyjnymi;

III) wprowadzenie ilościowo-wartościowej ewidencji zapasów materiałów i inwentarza żywego na automatach Soemtron;

IV) wprowadzenie pełnego rachunku kosztów z wykorzystaniem maszyn średniej mechanizacji, a minikomputera „Mera' do analizy wybranych zagadnień.

Rachunkowość w kombinacie PPGR powinna dostarczać następujących obligatoryjnych informacji dotyczących:

— stanu zapasów materiałów i produktów, ze szczególnym uwzględnieniem grup zasadniczych dla produkcji (pasze, nasiona, nawozy itp.);

— stanu inwentarza żywego oraz typowych dla niego zdarzeń (urodzenia, padnięcia, przeklasowania);

— wyników produkcyjnych (udoje, przyrosty, zbiory itp.);

— kształtowania się kosztów rodzajowych według miejsc ich powstawania w porównaniu do kosztów postulowanych (ustalenie odchyleń);

— wielkości sprzedaży podstawowych produktów rolniczych w jednostkach naturalnych i wartościowo;

— przeciętnych cen sprzedażnych produktów i usług;

— wyniku działalności jednostek produkcyjnych lub zespołów pracowniczych;
— stanu rozrachunków z różnych tytułów;
— stanu środków pieniężnych na działalność eksploatacyjną, inwestycyjną oraz wyodrębnioną;
— stanu nakładów inwestycyjnych.

КАЗИМЕЖ КРЫНЬСКИ
Сельскохозяйственная Академия
Щечин

ОЦЕНКА СИСТЕМЫ УЧЕТА И ФОРМ ХОЗРАСЧЕТА, ПРИМЕНЯЕМЫХ В КОМБИНАТАХ ГОСХОЗОВ

резюме

Учет является основной подсистемой в системе экономической информации предприятий. В учете более, чем в других областях, можно применить электронную вычислительную технику. Ценность информации вытекает из характерных ее свойств.

Действующая в государственных сельскохозяйственных предприятиях система учета, внедренная в 1957 г. не обеспечивает полного набора экономической информации необходимого для принятия хозяйственных решений в крупных предприятиях какими являются комбинаты госхозов.

Предлагаемая система учета должна учитывать внутренний хозрасчет, применяя полный расчет издержек, который следует ввести по этапам.

Учет хозяйственных операций должен основываться, прежде всего, на полной средней механизации учетно-расчетных работ с использованием миникомпьютера „Мера" для углубления анализа себестоимости.

В больших предприятиях (сельскохозяйственных предприятиях) обработку данных можно приводить с использованием электронных вычислительных машин.

Любая система учета должна обеспечить определенные обязательные данные, необходимые для принятия решений.

KAZIMIERZ KRYŃSKI
Agricultural Academy
Szczecin

EVALUATION OF THE ACCOUNTANCY SYSTEM AND OF FORMS OF SELF-FINANCING USED IN STATE FARM COMBINES

summary

Accountancy constitutes the essential subsystem in the economic information system of an enterprise. Accountancy is most open to information system. The value of information results from features characteristic for accountancy.

The accountancy system, introduced in 1957, which is obligatory in state farming enterprises, does not ensure full set of economic information necessary for making economic decisions in lorge-scale enterprises such as state combines.

The postulated accountancy systems hould take under consideration the inside economic, account, using full costs account, which should be introduced by stages.

The recording of economic operations should be based, primarily, on full mean mechanization of book-keeping — calculation works, using the „Mera" minicomputer to expand cost analysis.

In large-scale enterprises (agricultural combines) data processing can be based on electronic digital computers.

Each accountancy system must ensure supplying of obligatory information necessary for making decisions.

TADEUSZ ORKISZ
Instytut Zootechniki
Balice

OPTYMALNY ROZDZIAŁ ROZPORZĄDZALNYCH SUROWCÓW MIĘDZY MIESZANKI PASZOWE

Duża liczba wymagań ilościowych i jakościowych stawianych mieszankom paszowym zmusza producenta do używania komputerów do układania ich recept, przeważnie metodą programowania liniowego. Najczęściej spotykanym postępowaniem jest optymalizacja recept oddzielnie dla każdej mieszanki, polegająca na wyszukiwaniu najtańszej kombinacji surowców spełniającej wszystkie warunki postawione recepcie.

Niedostatkiem optymalizowania „izolowanych" recept jest pominięcie warunków dotyczących ograniczonych zasobów surowców, możliwości ich magazynowania (zapasów normatywnych), zapotrzebowania na poszczególne mieszanki, czasu lub kosztów transportu surowców i gotowych mieszanek itd. Nieuwzględnianie tych elementów, a zwłaszcza limitu surowców, grozi niezbilansowaniem rozporządzanych ilości poszczególnych surowców z potrzebną ilością mieszanek, a może również spowodować wzrost kosztów produkcji, np. na początku roku sporządza się tanie mieszanki, a potem, w miarę wyczerpywania zasobów tańszych surowców, coraz droższe, w końcu zostają surowce, z których już nie można złożyć poprawnej mieszanki.

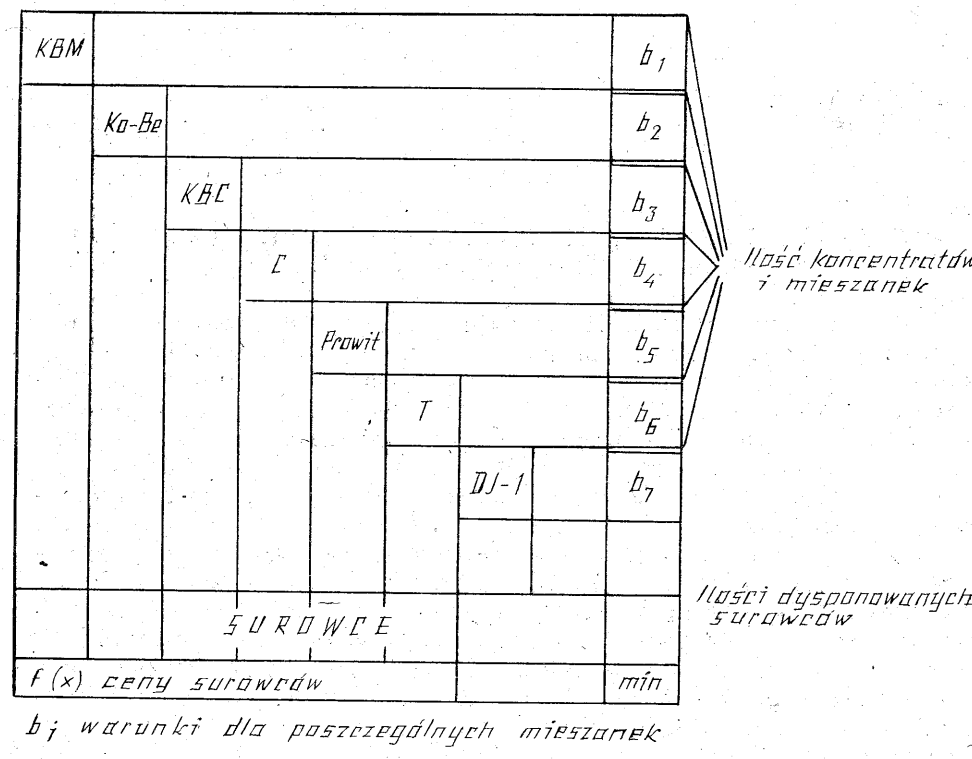
Można uniknąć tych niedociągnięć przez zbudowanie kompleksowego modelu produkcji mieszanek, złożonego z bloków przedstawiających poszczególne mieszanki i inne warunki związane z ich wytwarzaniem. Taki model może dotyczyć całego kraju, województwa, zjednoczenia, przedsiębiorstwa itd., i można go rozwiązywać w dowolnym terminie, np. w okresie planowania, po zatwierdzeniu dostaw surowców, przy każdej zmianie zasobów lub zamówień, warunków wyjściowych itd.

Celem niniejszej pracy było ustalenie zasad budowy modelu dla racjonalnego rozdziału surowców między mieszanki paszowe, rozwiązanie go na elektronicznej maszynie cyfrowej ODRA 1305 za pomocą standardowego programu XDL-8 dla metody programowania liniowego oraz wykorzystania możliwości tego programu dla zinterpretowania wyników. Ponieważ opracowanie ma charakter modelowy, dla oszczędności miejsca ograniczono się do podania najistotniejszych elementów modelu i jego rozwiązania.

Opis modelu

Model zbudowano dla sześciu aktualnie produkowanych koncentratów oraz dla jednej mieszanki, przyjmując warunki i surowce dla nich ze spi-

su ramowych receptur mieszanek i koncentratów obowiązujących od 1.I.1972 r. oraz z załącznika do pisma ZPP „Bacutil" z dnia 20.I.1977 r. nr PP/d/451. Schemat modelu przedstawia rysunek.

Rys. 1

Wymiary bloków dla poszczególnych recept były następujące:

1. Koncentrat „KBM" białkowy z mocznikiem dla młodego bydła opasowego — 22 warunki i 28 zmiennych.
2. Koncentrat „Ko-Be" dla dorosłego bydła — 22 w. i 21 zm.
3. Koncentrat „KBC" dla bydła bez udziału mocznika — 17 w. i 16 zm.
4. Koncentrat „C" dla cieląt — 18 w i 9 zm.
5. Koncentrat „Provit" dla trzody chlewnej — 16 w. i 19 zm.
6. Koncentrat „T" dla tuczników mięsno-słoninowych — 22 w. i 17 zm.
17. Mieszanka dla kur „DJ-1" 32 w. i 23 zm.

Blok surowców zawierał 43 wiersze, tzn. tyle, ile surowców uwzględniono w modelu. Ogółem model miał 202 wiersze i 133 zmienne decyzje. Kryterium optymalizacji było zminimalizowanie kosztu surowców w mieszankach. Każdy blok dla recept zawierał, jak zwykle, warunki dotyczące zawartości składników odżywczych i poszczególnych surowców, a ponad-

to jeden warunek określający ile danej mieszanki ma być wyprodukowane.

Warunek ten był równością i miał wszystkie współczynniki równe zeru oprócz współczynnika +1 przy zmiennej oznaczającej ilość mieszanki. Po prawej stronie modelu znajdowała się w tym wierszu wielkość oznaczająca żądaną ilość danej mieszanki (koncentratu). W modelu założono wyprodukowanie po 1000 q każdej mieszanki. Natomiast pozostałe współczynniki przy zmiennej oznaczającej ilość danej mieszanki lub koncentratu miały w swoim bloku ujemne wartości wyrazów wolnych, które w zwykłych modelach dla izolowanych mieszanek znajdują się po prawej stronie układu. Dlatego odpowiednie wartości po prawej stronie omawianego modelu były równe zeru. W funkcji celu współczynniki przy zmiennych oznaczających ilości poszczególnych koncentratów i mieszanek miały również wartość zero, gdyż koszt ich składa się z cen surowców w nich zawartych.

W bloku surowców, który łączy wszystkie bloki mieszanek, po prawej stronie były limity surowców, a po lewej współczynniki przeważnie równe zeru, gdyż niezerowe +1 występowały tylko na skrzyżowaniach wiersza danego surowca z kolumnami współczynników przy zmiennych oznaczających ten sam surowiec we wszystkich blokach. Taka budowa modelu umożliwiła uwzględnienie dla tych samych surowców innych wartości pokarmowych dla różnych gatunków zwierząt, np. wartość energetyczna 1 kg śruty kukurydzianej dla bydła równa się 1,318 jednostek owsianych, dla świń 1,300 jedn. ows., a dla drobiu 3410 cal energii przemiennej. Równocześnie można w jednych blokach ujmować dane dotyczące surowców, które nie występują w innych blokach, np. energię przemienną dla drobiu, aminokwasy dla drobiu i trzody chlewnej itd. Dzięki temu można było spełnić przyjętą zasadę racjonalnego rozdziału surowców między mieszanki, tzn. przydział surowców do mieszanek, w których byłyby one najefektywniej wykorzystane.

Wyniki

Model rozwiązano na elektronicznej maszynie cyfrowej ODRA 1305 w ZETO IZ w Balicach za pomocą bibliotecznego programu XDL-8 otrzymując optymalne rozwiązanie w 160 iteracjach. Zawierało ono skład surowca każdej mieszanki i obliczenie kosztów surowców potrzebnych do wyprodukowania żądanej ilości mieszanek, czyli razem do 7000 q (7×1000). Sprawdzenie rozwiązania wykazało jego zgodność z programem wyjściowym.

Otrzymano także wartości zmiennych swobodnych, oznaczające niewykorzystane limity i nadwyżki ponad wymagane minimum. Na ich podstawie, razem z wartościami zmiennych dualnych, można było ustalić limitujące (krytyczne) warunki modelu oraz ocenić dopuszczalność nadwyżek poszczególnych składników pokarmowych. Zmienne dualne dotyczące ilości mieszanek przedstawiały koszt surowców przeznaczonych na 1 q mieszanki i tak w rozwiązywanym modelu koszt surowców w 1 q koncentratu KBM=340 zł, Ko-Be= 302 zł, KBC=614 zł, C=649 zł, Prowit=1117 zł, T=594 zł i mieszanki DJ-1=617 zł.

Bardzo cenne informacje dają ceny dualne (shadow prices) zmiennych, które nie weszły do rozwiązania. Wskazują one, o ile zmieni się koszt mieszanek jeśli wprowadzi się daną zmienną „na siłę" do rozwiązania optymalnego. Może to nastąpić np. wskutek braku odpowiednich surowców. W przypadku rozwiązywanego modelu blokowego można było określić ekonomiczne skutki substytucji surowców w poszczególnych mieszankach, np. wprowadzenie 1 kg otrąb pszennych do koncentratu KBM podrożyłoby jego koszt o 4,95 zł, do Ko-Be o 1,66 zł a do KBC o 1,59 zł za 1 q.

Następnie, wykorzystując możliwości programu XDL-8, przeprowadzono analizę stabilności optymalnego rozwiązania na zmiany ograniczeń w modelu oraz dokonano parametryzacji prawej strony modelu sprowadzając limit do dopuszczalnego minimum. Obniżenie udziału zbóż w mieszankach do dolnych granic wymagań spowodowało największe zmiany kosztów surowców w 1 q koncentratu C: z 649 zł na 783 zł i mieszanki DJ-1: z 617 zł na 702 zł. Znalazło to także odbicie w zwiększonym koszcie surowców do całej produkcji 7000 q koncentratu i mieszanek o około 60 000 zł.

Analiza otrzymanych wyników pozwala na stwierdzenie słuszności przyjętej koncepcji i przydatności zbudowanego modelu do poprawnego rozwiązania zadania racjonalnego rozdziału surowców między mieszanki i koncentraty. Trzeba zaznaczyć przy tym, że jednoczesna optymalizacja większej ilości recept spowoduje odpowiednie zwiększenie modelu i czasu oraz kosztu obliczeń. Koszty jednak są niewspółmiernie niskie dzięki zastosowaniu gotowego programu bibliotecznego oraz szybkości elektronicznej maszyny cyfrowej. Korzyści zaś mogą być znaczne w wyniku właściwego rozdziału surowców. Dalsze korzyści można by uzyskać przez optymalizację przydziału zadań dla poszczególnych wytwórni koncentratów i mieszanek.

ТАДЕУШ ОРКИШ
Институт зоотехники
Балице

ОПТИМАЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ НАЛИЧНОГО СЫРЬЯ ПРИ ПОЛУЧЕНИИ КОРМОВЫХ СМЕСЕЙ

р е з ю м е

Была разработана блочная модель для одновременной оптимализации всех планируемых кормосмесей и концентратов с целью рационального распределения сырья для получения кормосмесей, в которых оно было бы наиболее эффективно использовано. В модели учитывалось возможность инного использования сырья разными видами животных. Модель решена на ЭВМ ОДРА 1305 с помощью библиотечной программы линейного программирования. используя возможности программы в области анализа устойчивости оптимального решения и параметризации правой стороны. Установлено достоверность модели и ее пригодность для рационального распределения сырья кормосмесей.

TADEUSZ ORKISZ
Institute of Zootechnics
Balice

OPTIMUM DISTRUBUTION OF AVAILABLE RAW MATERIALS AMONG FEED MIXTURES

summary

A bloc model was elaborated for simultaneous optimization of all planned mixtures and concentrates in order to allocate rationally the limited raw materials to mixtures where they could be used in the most effective and the cheapest way. The model considers other use of raw materials by different kinds of animals. The model was solved on ODRA 1305 computer by using librarian programme for linear programming, taking advantage of the possibility of programming in the range of analysis of stability of optimum solution and parametrization of the rigth side. Correctness of the model was confirmed as well as its usefulness for rational distribution of raw materials for mixtures.

LECH GORAJ
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

INDYWIDUALNE GOSPODARSTWO ROLNE W 3 LATA PO ZAKUPIE TRAKTORA

Na przełomie lat 1975 i 1976 przeprowadzono w Instytucie Ekonomiki Rolnej badania ankietowe w indywidualnych gospodarstwach rolnych, które zakupiły traktor w latach 1970—1972. Badania te miały na celu poznanie warunków rozwoju gospodarstw, w jakich odbywa się proces zastępowania żywej siły pociągowej przez mechaniczną, zakresu i rozmiarów zmian w organizacji i produkcji gospodarstw, jakie następują na skutek wzrostu technicznego uzbrojenia pracy oraz niektórych problemów związanych z użytkowaniem mechanicznego sprzętu rolniczego.

Do przeprowadzenia badania wybrano losowo 1500 gospodarstw z terenu całego kraju. Wybrana liczba gospodarstw stanowi 6,8% wszystkich gospodarstw indywidualnych, które zakupiły w tym czasie nowy traktor. W toku badań uzyskano 502 odpowiedzi.

Do badań użyto ankietę składającą się z dwóch części. Część pierwsza dotyczy stanu siły roboczej w gospodarstwie, użytkowania gruntów, struktury zasiewów oraz stanu inwentarza żywego. Informacje były podawane dla trzech momentów czasowych: rok przed zakupem traktora, w roku zakupu, 3 lata po zakupie.

Druga część ankiety dotyczyła spraw związanych z użytkowaniem traktora oraz innego sprzętu rolniczego w gospodarstwie. Po wyeliminowaniu odpowiedzi niekompletnych lub błędnych, do opracowania wykorzystano 440 odpowiedzi z gospodarstw w 43 województwach. Prezentowane wyniki ankiety obejmują ostatecznie 2% gospodarstw, które zakupiły nowy traktor w latach 1970—1972.

Charakterystyka badanych gospodarstw

Średnia powierzchnia badanych gospodarstw wynosi 20,07 ha użytków rolnych, a więc jest przeszło 3-krotnie większa od średniej krajowej. Jest to skutek wymagań odnośnie rozmiaru gospodarstwa, jakie stawiano i praktycznie stawia się do chwili obecnej przy zakupie traktora.

Udział gospodarstw o powierzchni do 7 ha użytków rolnych w badanej zbiorowości wynosi zaledwie 0,7%, a w ogólnej liczbie gospodarstw w kraju w 1970 r. wynosił 71,6%. Z kolei udział gospodarstw o powierzchni 7—10 ha wynosi odpowiednio 4,6 i 14,8%. Wśród badanych gospo-

darstw najliczniej reprezentowana jest grupa 10—20 ha, gdyż wynosi 53,3%, a odpowiednio w kraju 12,4%. Grupa gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha stanowi 41,4% zbiorowości, natomiast w kraju 1,2%. Gospodarstwa o powierzchni powyżej 10 ha użytków rolnych mają we władaniu 98% użytków badanej zbiorowości, podczas gdy w kraju udział tej grupy wynosił 33,8%.

Struktura grup obszarowych badanej zbiorowości wskazuje, że praktyczne wyniki badań można odnieść do gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha użytków rolnych. Z powodu braku danych statystycznych dotyczących grupy gospodarstw indywidualnych w kraju o powierzchni powyżej 15 ha użytków rolnych, w opracowaniu dokonano porównań (z pewnymi zastrzeżeniami) z grupą gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha użytków rolnych. Traktory kupowali z reguły rolnicy młodsi lub w podeszłym wieku mający w swoim gospodarstwie młodszego następcę, który zajmuje się obsługą traktora. Udział poszczególnych grup wieku gospodarzy zakupujących traktor: do 30 lat 10,3%, 31—40 lat 18,6%, 41—50 lat 29,7%, 51—60 lat 28,0%, 61 i więcej lat 13,4%. W ostatniej grupie wieku we wszystkich gospodarstwach obok gospodarzy występuje młodszy następca.

W badanej zbiorowości odsetek gospodarzy nie posiadających wykształcenia wynosi 1,4%, z niepełnym podstawowym — 9,9%, z podstawowym — 54,2%. Kursy rolnicze lub przysposobienie rolnicze ukończyło 23,7% rolników. Średnie i wyższe wykształcenie rolnicze posiadało 9,2%. Ogólnie biorąc, mający przynajmniej podstawowe wykształcenie stanowią 88,7% ogółu respondentów. Odsetek ten jest znacznie wyższy jeśli weźmie się pod uwagę faktycznych użytkowników traktora, szczególnie w gospodarstwach, których właściciele mają 61 i więcej lat. Użytkowanie traktora wymaga bowiem od obsługującego posiadania wiedzy zawodowej oraz wiążącej się z nią wiedzy ogólnej na znacznie wyższym poziomie aniżeli w gospodarstwach stosujących tradycyjną technikę.

Zmiany w gospodarstwie po zakupie traktora

Wśród zakupionych, traktory o średniej mocy — typu C-4011 i C-355 stanowią 69,8%, reszta zaś to traktory lżejsze o mocy 25—30KM. Pomimo stosunkowo wysokiego udziału traktorów o średniej mocy, 15% badanych gospodarstw twierdzi, że moc zakupionych traktorów o mocy 25—30 KM jest niewystarczająca.

Głównymi motywami, jakimi kierowali się rolnicy podejmując decyzję o kupnie traktora były: chęć podwyższenia intensywności gospodarowania — 39,8%, brak siły roboczej — 32%, chęć ulżenia i ułatwienia pracy — 26,4% motywacji. Niewielki odsetek motywów (1,8%) stanowi sprawa pozostania następcy w gospodarstwie. Prawie 80% naszych respondentów odpowiedziało, że w wyniku wprowadzenia traktora do gospodarstwa mają szansę zatrzymania potencjalnych następców.

Zakup traktora ma również aspekt psychologiczny. Wzrasta bowiem autorytet i prestiż rolnika w środowisku. Na pytanie o bezpośredni wpływ wprowadzenia traktora na organizację i produkcję w gospodar-

stwie, rolnicy na pierwszym miejscu stawiają ograniczenie pogłowia koni — 94,5% gospodarstw, a w następnej kolejności wymieniają: możliwość terminowego wykonywania zabiegów agrotechnicznych 69,3%, wzrost pogłowia inwentarza 48,2%, uzyskanie większej ilości wolnego czasu 46,8%, zmianę struktury zasiewów 24,3%.

Pogłowie zwierząt

W okresie 3 lat po zakupie traktora pogłowie koni w gospodarstwach zmalało o 61,4%. Obsada koni liczona na 100 ha użytków rolnych przed zakupem traktora wynosiła 12,7 sztuk, a w 3 lata po zakupie tylko 4,8 sztuk. Obecnie obsada koni w badanych gospodarstwach jest co prawda 3-krotnie wyższa niż w państwowych gospodarstwach rolnych, ale znacznie niższa (o prawie 10 sztuk na 100 ha) od średniej w gospodarstwach indywidualnych w całym kraju w 1975 r. i o ponad 8 sztuk na 100 ha od średniej obsady w grupie gospodarstw powyżej 10 ha. 25% badanych gospodarstw w ogóle wyzbyło się koni jako siły pociągowej. Stopień substytucji żywej siły pociągowej przez mechaniczną wyniósł 1,52. Oznacza to, że 100 traktorów zakupionych przez badane gospodarstwa wyparło w okresie 3 lat średnio 152 konie.

Na podstawie dotychczasowych badań obserwuje się ogólną prawidłowość, że w miarę wzrostu gospodarstwa następował spadek obsady inwentarza żywego w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Był to wynik pogarszających się relacji czynników produkcji, a mianowicie siły roboczej i technicznych środków produkcji w stosunku do ziemi. Dlatego gospodarstwa badane, których średni obszar przed zakupem traktora wynosił 19,59 ha użytków rolnych, posiadały w porównaniu z grupą gospodarstw powyżej 10 ha, mających średni obszar 13,1 ha, mniejszą obsadę inwentarza. Stan inwentarza w badanych gospodarstwach w roku wyjściowym był jednak nieco wyższy aniżeli wskazywałby na to ich obszar. Świadczy to o tym, że już przed zakupem traktora gospodarstwa te były bardziej intensywne.

Zakup traktora spowodował poprawę w relacji środków produkcji, a także wyzwolił rezerwy w bazie paszowej poprzez ograniczenie pogłowia koni.

W wyniku zakupu traktora nastąpiło dynamiczne zwiększenie pogłowia zwierząt. Obsada zwierząt w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych wyrównała się lub przekroczyła poziom w porównaniu z grupą gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha użytków rolnych w kraju. Dotyczy to bydła, trzody chlewnej i owiec, ale szczególnie zwiększyło się pogłowie trzody chlewnej i młodego bydła rzeźnego. Kierunek rozwoju pogłowia owiec jest natomiast odmienny w gospodarstwach, które zakupiły traktor, w porównaniu z gospodarstwami w całym kraju. W badanych gospodarstwach następuje stały wzrost pogłowia owiec, inaczej aniżeli w ogólnej populacji gospodarstw chłopskich.

Tabela 1

Zmiany w stanie pogłowia zwierząt gospodarskich w badanych gospodarstwach i w gospodarstwach indywidualnych w całym kraju

Zwierzęta gospodarskie	Obsada zwierząt w sztukach na 100 ha użytków rolnych						Dynamika pogłowia w latach 1970—1974, 1975=100		
	gospodarstwa badane		gospodarstwa indywidualne w kraju o powierzchni powyżej 10 ha uż. roln.		gospodarstwa indywidualne w kraju [a]		gospodarstwa badane	gospodarstwa 10 ha	gospodarstwa ogółem
	1970	1974	1970	1974	1970	1974			
Bydło	44,1	70,4	49,5	64,0	56,2	66,3	159,6	129,3	118,0
w tym: krowy	24,2	29,8	25,3	29,4	33,9	35,5	123,1	116,2	104,7
Trzoda chlewna	66,5	113,7	67,5	113,3	73,1	115,3	171,0	167,9	157,7
w tym: lochy	10,9	16,7	.	13,6	.	13,1	153,2	.	.
Owce	25,6	31,1	19,1	18,7	16,7	15,0	121,5	97,9	89,8
Konie	12,7	4,8	14,1	13,1	15,6	14,6	37,8	92,9	93,6

[a] Bez gospodarstw nie posiadających użytków rolnych.

Obszar gospodarstwa

W badanej zbiorowości gospodarstw w okresie 3 lat po zakupie traktora nastąpił wzrost obszaru gospodarstwa o 3,9% oraz likwidacja ziemi leżącej odłogiem. Wzrost powierzchni użytków rolnych nastąpił w wyniku dzierżawy ziemi. Przed zakupem traktora ziemię o powierzchni 274 ha dzierżawiło 59 gospodarstw, a po zakupie 484 ha dzierżawiło 91 gospodarstw. Średni obszar gruntów dzierżawionych przez jedno gospodarstwo wzrósł z 4,64 do 5,32 ha. W tym okresie zakupiono również 98 ha ziemi oraz zagospodarowano w 12 gospodarstwach 21,05 ha ziemi leżącej uprzednio odłogiem. Ogólnie biorąc, w badanej zbiorowości nastąpił nieznaczny wzrost powierzchni, wyniósł on bowiem tylko 3,9%. Skala tego wzrostu wskazuje, że nadal jeszcze czynnikiem deficytowym w gospodarstwie o takim poziomie koncentracji ziemi jest nie obszar, lecz siła robocza i techniczne środki produkcji. Dalszy wzrost obszaru gospodarstwa może nastąpić po poprawie technicznego uzbrojenia pracy oraz zwiększeniu asortymentu i skali usług dla gospodarstw indywidualnych.

Struktura zasiewów

W badanym okresie nastąpiło zwiększenie powierzchni zasiewów o 6,7% przez powiększenie dodzierżawy i dokupienia gruntów, likwidację ziemi leżącej odłogiem oraz zmianę części użytków zielonych na grunty orne.

Główne zmiany w strukturze zasiewów nastąpiły przez zmniejszenie udziału zbóż na korzyść rzepaku i buraków cukrowych. Na te zmiany, prócz wprowadzenia traktora, niewątpliwie istotny wpływ miała również dokonana w tym okresie zmiana relacji cen skupu na korzyść buraków cukrowych i rzepaku. Ograniczenie w strukturze zasiewów udziału zbóż na rzecz upraw bardziej intensywnych było możliwe w wyniku ograniczenia pogłowia koni.

Tabela 2

Struktura zasiewów w procentach w badanej zbiorowości gospodarstw przed i w 3 lata po zakupie traktora

Uprawy rolne	Przed zakupem	Po zakupie	Różnica
Zboża	58,1	54,5	—3,6
Ziemniaki	11,7	11,7	—
Buraki cukrowe	7,6	9,3	+1,7
Rzepak	4,7	6,8	+2,1
Pastewne	14,1	14,0	—0,1
Warzywa	1,7	1,5	—0,2
Pozostałe	2,1	2,2	+0,1

Siła robocza

Zasoby siły roboczej po wprowadzeniu traktora nie uległy poważniejszej zmianie. Z 16,1 osób na 100 ha użytków rolnych stale pracujących w gospodarstwie przed zakupem traktora pozostało 15,5 osób. Spadek zatrudnienia był więc niewielki gdyż wyniósł 3,7%. Nastąpiło natomiast zmniejszenie o 24% donajmu dniówkowego w okresach spiętrzonych prac polowych, co wynikało nie tylko z powodu wprowadzenia traktora, lecz i z powiększających się trudności w możliwościach jego uzyskania; 83% badanych gospodarstw wskazuje na istniejące trudności donajmu w okresach spiętrzeń prac polowych. Tylko 14% badanych gospodarstw nie donajmuje siły roboczej w ogóle. Konieczność stosowania donajmu w obecnych warunkach wynika ze znacznego spiętrzenia prac polowych w dwóch okresach produkcyjnych: pielęgnacji oraz zbioru okopowych. W tych pracach nie nastąpił w zasadzie znaczący postęp technologiczny, dlatego cechuje je nieproporcjonalnie wysokie zapotrzebowanie na siłę roboczą w porównaniu z pozostałymi.

Niewielki spadek zatrudnienia w badanych gospodarstwach wynika ze stosunkowo niższych zasobów siły roboczej. Dla przykładu w 1974 r. w gospodarstwach indywidualnych w całym kraju na jednego w pełni zatrudnionego przypadało 3,61 ha użytków rolnych, a w badanych gospodarstwach 6,45 ha. Biorąc pod uwagę wyrównaną w stosunku do przeciętnej intensywność gospodarowania, przy jednocześnie niedostatecznym poziomie usług oraz niedostatecznym wyposażeniu w środki techniczne, stwierdzić można, że proces dalszego ograniczenia zasobów siły roboczej nastąpi dopiero w wyniku zwiększenia technicznego uzbrojenia pracy oraz rozwoju usług dla gospodarstw indywidualnych.

Pomimo zakupienia traktora 71% badanych gospodarstw odczuwa nadal brak siły roboczej. Głównym tego powodem jest niedostateczne wyposażenie w maszyny i narzędzia oraz brak możliwości wypożyczania maszyn i możliwości terminowego korzystania z usług mechanizacyjnych.

Część stanu maszyn i narzędzi w gospodarstwie jest użytkowana wspólnie z innymi rolnikami. Przynajmniej jedna maszyna lub narzędzie były użytkowane zespołowo w 41,8% badanych gospodarstw. Dotyczy to przede wszystkim ważniejszych a zarazem droższych maszyn rolniczych; rozrzutników do obornika, kombajnów, snopowiązałek, siewników, kopaczek itp.

Trudną sytuację badanych gospodarstw w zakresie mechanizacji podstawowych prac rolnych, wynikającą z niedostatecznego ich wyposażenia w maszyny pogłębia jeszcze kilka spraw, a mianowicie: 40,1% gospodarstw nie miało możliwości wypożyczenia podstawowych narzędzi i maszyn z baz sprzętu SKR; 62,7% gospodarstw nie miało możliwości terminowego korzystania z usług mechanizacyjnych z zewnątrz; brak możliwości kupna maszyn rolniczych ze względu na niedostateczną ich podaż (maszyny umieszczonne w tabeli 3 w kolumnie C nie zostały zakupione właśnie ze względu na ich brak na rynku); 47,1% gospodarstw miało trudności z dokonywaniem przeglądu i napraw traktora i sprzętu rolniczego, które wynikały w głównej mierze, bo w 70,9%, z braku części zamiennych; na trudności te rzutował także brak siły fachowej, dosta-

tecznej liczby podręcznych warsztatów oraz zbyt duża odległość do warsztatów POM.

Tabela 3

Wyposażenie w maszyny i narzędzia w 3 lata po zakupie traktora, dalsza chęć zakupu i stopień pokrycia potrzeb w przeliczeniu na 100 zakupionych traktorów

Rodzaj maszyny	A	B	C	D	E
Pług	95	1	4	100	95,0%
Brona	76	15	17	108	70,4%
Kultywator, glebogryzarka	84	2	9	95	88,4%
Siewnik zbożowy	23	18	17	58	39,7%
Siewnik nawozowy	30	—	20	50	60,0%
Rozrzutnik obornika	37	—	45	82	45,1%
Kosiarka	44	26	9	79	55,7%
Przetrząsaczo-zgrabiarka	16	—	14	30	53,3%
Sadzarka do ziemniaków	22	—	10	32	68,8%
Kopaczka elewatorowa	48	17[a]	14	79	60,8%
Kombajn ziemniaczany	1	—	3	4	25,0%
Snopowiązałka	68	8	17	93	73,1%
Kombajn zbożowy	1	—	2	3	33,3%
Ścinacz zielonek	5	—	8	13	38,5%
Prasa zbierająca	8	—	13	21	38,1%
Ogławiacz buraków	68	—	2	70	97,1%
Wyorywacz buraków	4	—	1	5	80,0%
Kombajn buraczany	2	—	4	6	33,3%
Ładowacz obornika	12	—	13	25	48,0%
Opryskiwacz	5	—	5	10	50,0%
Młocarnia	22	—	11	33	66,7%
Przyczepa	68	11	12	91	74,7%

A — stan maszyn w gospodarstwie w 3 lata po zakupie traktora.
B — liczba maszyn konnych dostosowanych do pracy z traktorem.
C — plan zakupu maszyn w przypadku dostępności ich na rynku.
D — wymagany stan maszyn w gospodarstwie w 3 lata po zakupie traktora.
E — stopień pokrycia zapotrzebowania na maszyny $\frac{A}{D} \cdot 100$,

[a] kopaczka gwiazdowa

W takiej sytuacji każda awaria traktora czy maszyny powoduje przestoje i opóźnienia w pracach polowych, których terminowe wykonanie jest często bardzo istotne dla efektów produkcyjnych. Jest to problem szczególnie ważny w gospodarstwach, które całkowicie przestawiły się na wykonywanie prac z zastosowaniem mechanicznej siły pociągowej. Wobec małej sieci warsztatów naprawczych dla potrzeb rolników indywidualnych, 45,3% rolników dokonuje napraw sprzętu we własnym zakresie, 12,8% oddaje sprzęt do prywatnych rzemieślników. Pozostała część badanych gospodarzy dokonuje napraw w warsztatach POM, SKR i PGR. Wynika to z realnej sytuacji w zakresie usług remontowych. 98,7% badanych rolników postuluje rozszerzenie sieci warsztatów naprawczych oraz tworzenie ruchomych serwisów naprawczych przynajmniej na szczeblu gminy.

Zakup traktora do gospodarstwa indywidualnego nie powoduje usamodzielnienia się w zakresie mechanizacji prac polowych, popyt tych

gospodarstw na usługi z zewnątrz nadal istnieje. 85,5% badanych gospodarstw korzysta bowiem w dalszym ciągu z usług mechanizacyjnych z zewnątrz. Zmienia się jednakże struktura tego popytu. Gospodarstwa indywidualne nie są bowiem w stanie zakupić (nawet w sytuacji dostatecznej podaży maszyn na rynku) i utrzymać szerokiego asortymentu maszyn, zwłaszcza drogich a zarazem wykorzystywanych sezonowo przez krótki okres czasu. Popyt tych gospodarstw na usługi mechanizacyjne z zewnątrz dotyczy obecnie głównie: kombajnowego zbioru zbóż i okopowych, prac związanych z chemiczną ochroną roślin, omłotu, transportu lotniczego, wypożyczania maszyn i narzędzi, technicznej obsługi sprzętu rolniczego.

Pomimo niezbyt dużego nasycenia badanych gospodarstw w traktorowy sprzęt towarzyszący, średnie roczne wykorzystanie traktora we własnym gospodarstwie w okresie 3 lat wyniosło 770 godzin rocznie. Jest ono wysokie w stosunku do wykorzystania w SKR. Przeciętne roczne wykorzystanie traktorów SKR przy pracach na rzecz rolnictwa wyniosło bowiem w 1975 r. według danych GUS 1052 godziny, w tym jednak przy pracach polowych zaledwie 443 godziny. Jedną z dróg wzrostu wykorzystania traktora w skali rocznej w gospodarstwie indywidualnym może być zwiększenie wyposażenia gospodarstw w traktorowy sprzęt towarzyszący oraz rozszerzenia wypożyczania maszyn i narzędzi z baz SKR jako jednej z usług na rzecz gospodarstw indywidualnych, na co wskazuje większość badanych gospodarstw.

URSZULA GRABOWSKA
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

SYSTEM EMERYTUR DLA ROLNIKÓW W FINLANDII [1]

Lata sześćdziesiąte były okresem szybkiej industrializacji gospodarki fińskiej. Jednocześnie w okresie tym nastąpiły dość istotne zmiany demograficzne w rolnictwie. Migracja ludności rolniczej do miast spowodowała nie tylko znaczny spadek zatrudnienia, ale również niekorzystne zmiany w strukturze wieku osób pozostających w rolnictwie. W 1975 r. rolnictwo było źródłem utrzymania około 15% ludności. Tylko 25% rolników miało mniej niż 40 lat, a przeciętny wiek rolnika wynosił ponad 50 lat.

Rolnicy fińscy, tak jak pracownicy innych działów gospodarki narodowej, od dłuższego czasu objęci są powszechnym systemem emerytalnym. W 1970 r. przyznano im dodatkową emeryturę z tytułu wykonywania zawodu rolnika mającą na celu zahamowanie procesu starzenia się ludności rolniczej oraz poprawę struktury agrarnej. Do wprowadzenia w życie i zarządzania systemem emerytur powołano Instytut Emerytur Rolniczych (MELA).

System emerytur z tytułu wykonywania zawodu rolnika objęci zostali ci rolnicy i członkowie ich rodzin, rybacy i hodowcy reniferów, którzy ukończyli 18 lat i są obywatelami fińskimi, a jednocześnie posiadają przynajmniej 2 ha gruntów ornych. Ubezpieczeniu podlegają: rolnik, jego żona i bliska rodzina jeżeli pracują w gospodarstwie i otrzymują wynagrodzenie za pracę. Ubezpieczeni są również dzierżawcy i spadkobiercy gospodarstw.

Zasady przyznawania emerytur i rent są jednakowe w całym systemie ubezpieczeń dla pracujących; są to: podeszły wiek, inwalidztwo i wypadki osierocenia rodziny (renty przyznawane wdowom i osieroconym dzieciom). Emerytury z tytułu podeszłego wieku przyznawane są od 65 roku życia rolnikom pracującym w gospodarstwie. Pełna emerytura dla osób, które osiągnęły lub osiągną wiek emerytalny w okresie 1970—1980, stanowi co najmniej 35% dochodu z gospodarstwa.

Podstawą wyliczenia dochodu jest obszar gospodarstwa, w tym także powierzchnia lasu (w zależności od proporcji areału lasu do gruntów ornych). Dochód dla członków rodziny pracujących na gospodarstwie obliczany jest w zależności od wielkości wynagrodzenia pobieranego za pra-

[1] Opracowano na podstawie: „Farmers' pensions in Finland" i „The significance of farm closure pensions and farmers pension knowledge". Esposo Finland 1976.

cę. Corocznie wyliczany dochód przeciętnego gospodarstwa (przeciętna produkcja z gospodarstwa o obszarze 12 ha) równa się minimalnej płacy w Finlandii.

Koszty systemu ubezpieczeń rolników są pokrywane wspólnie przez państwo i rolników, którzy obowiązani są wykupić polisę ubezpieczeniową i opłacać składki. Wysokość składdki ubezpieczeniowej, a także wymiar emerytury obliczane są na podstawie rocznego dochodu uzyskiwanego w gospodarstwie. Dla osób otrzymujących wynagrodzenie za pracę w gospodarstwie składka stanowi pewien odsetek od wysokości wynagrodzenia. Państwo pokrywa przynajmniej połowę kosztów emerytur, a w przypadkach, kiedy dochód ze składek nie pokrywa połowy kosztów, różnica wyrównywana jest z budżetu. W praktyce większość emerytur finansowana jest z funduszy budżetowych, a udział państwa w kosztach systematycznie wzrasta.

Systemem emerytalnym objęto około 400 000 rolników, 3 000 rybaków i 1500 hodowców reniferów. Rolnicy, którzy ukończyli w dniu wprowadzenia emerytur 65 lat, nie zostali objęci tym systemem. Ich liczbę szacuje się na około 200 000. Również około 50 000 rolników, którzy już pobierali rentę inwalidzką, zostało wyłączonych z tego systemu.

W ciągu ostatnich 5 lat emerytury wypłacono ponad 100 000 rolników, tj. blisko 25% objętych systemem emerytalnym. Szacuje się, że na początku lat osiemdziesiątych emerytury będzie pobierać blisko połowa ubezpieczonych w chwili wprowadzenia systemu. Odzwierciedla to wysoki udział osób w podeszłym wieku wśród fińskich rolników. Przeciętna emerytura rolników jest dość mała (z powodu niskiego poziomu uzyskiwanych dochodów) i równa się około 25% przeciętnej emerytury pracujących. Obowiązujący system emerytalny uwzględnia możliwość jednoczesnego pobierania tzw. emerytury powszechnej z emeryturą z tytułu wykonywania zawodu rolnika.

Wprowadzony system emerytalny wprawdzie spowodował niewielki wzrost przeciętnej wielkości gospodarstwa, ale jego wpływ na poprawę struktury agrarnej jest jeszcze zbyt mały. Niemniej jednak system ten przyczynia się do wyrównywania regionalnych różnic w poziomie uzyskiwanych dochodów rolniczych. Polega on na stosowaniu dopłat wyrównujących różnice między wysokością emerytury wynikającą z uzyskiwanego dochodu rolniczego a przeciętną wysokością emerytury w rolnictwie. System ten stworzony został głównie dla gospodarstw położonych w regionach o niekorzystnych warunkach do produkcji rolniczej i ma współdziałać z polityką wyrównywania regionalnych dysproporcji.

W 1974 r. wprowadzono w Finlandii specjalne emerytury przyznawane rolnikom, którzy przekazują swoje gospodarstwa przed osiągnięciem wieku emerytalnego. Głównym tego celem było zwiększenie udziału młodych rolników wśród ogółu gospodarujących oraz zwiększenie powierzchni gospodarstw. W ramach nowego systemu emerytalnego wprowadzono dwie ustawy: 1) emerytalno-kompensacyjną, 2) o emeryturach z tytułu przekazania gospodarstwa.

Ustawa emerytalno-kompensacyjna umożliwia właścicielowi małego gospodarstwa jego sprzedanie i otrzymanie emerytury wyrównującej różnicę dochodów uzyskiwanych z produkcji z gospodarstwa a dochodów wynikających z ceny sprzedaży gospodarstwa. Są to emerytury dla tych

rolników, którzy chętnie zrezygnowaliby z dalszego prowadzenia gospodarstwa, ale nie mogą tego uczynić ze względu na niską cenę uzyskiwaną z jego sprzedaży. Emerytury kompensacyjne płacone są głównie młodszym rolnikom za sprzedanie gospodarstwa i wycofanie się z rolnictwa.

Emerytury z tytułu przekazania gospodarstwa następcy płacone są w przypadku, kiedy bliscy krewni rolnika przejmują je, zanim rolnik osiągnie wiek emerytalny (65 lat). Emerytura kompensacyjna z tytułu zaprzestania gospodarowania może być przyznana rolnikowi, który przez ostatnie 5 lat prowadził gospodarstwo o obszarze co najmniej 2 ha, i jego głównym źródłem utrzymania była praca w gospodarstwie. Przechodzący na emeryturę rolnik musi na stałe wycofać się z produkcji rolniczej (zrzec się tytułu własności ziemi i funkcji kierowniczych). Może to zrobić wybierając jedną z trzech form: 1) zlikwidować gospodarstwo sprzedając ziemię państwu (nabywcą jest urząd rolny, który odsprzedaje je innemu rolnikowi w celu powiększenia gospodarstwa; jeżeli ziemia nie nadaje się do uprawy to jest zalesiana); 2) sprzedać gospodarstwo innemu rolnikowi zaakceptowanemu przez urząd rolny; 3) zalesić grunty orne gospodarstwa na takich zasadach, że nigdy już nie będzie ono dawać produkcji rolniczej.

Metody te są często stosowane równolegle. Jeżeli rolnik chce, może pozbyć się tylko gruntów ornych i dalej użytkować las lub jego część, może również dalej użytkować budynki i ziemię, na której one stoją. Jednakże ziemia, którą zatrzymuje rolnik, jest wyłączona z obliczania wielkości emerytury.

Wymiar emerytury zależny jest od przekazanego obszaru. Najwyższy uzyskuje się za przekazanie pierwszych 5 ha, a przy następnych 10 ha jest niższy. Z praktyki wynika, że emerytura z tytułu zaprzestania gospodarowania jest 3-krotnie wyższa niż z tytułu wykonywania zawodu rolnika.

Emeryturę z tytułu przekazania gospodarstwa następcy może uzyskać rolnik, który aktywnie uczestniczył w produkcji rolniczej, prowadził gospodarstwo przez ostatnie 5 lat i było ono jego głównym źródłem dochodu oraz nie przekroczył 65 lat. Wymagany wiek dla mężczyzn wynosi 60—64 lata, a dla kobiet 55—64 lata. Warunkiem korzystania z tego typu emerytury jest całkowita rezygnacja z prowadzenia gospodarstwa. Gospodarstwo przekazywane następcy musi być utrzymane w dobrej kulturze rolnej i dawać przynajmniej przeciętną produkcję towarową. Następcami przejmującymi gospodarstwo mogą być dzieci rolnika lub krewni posiadający kwalifikacje rolnicze. Przejmujący gospodarstwo zobowiązany jest do właściwego użytkowania ziemi przez co najmniej 5 lat.

Wprowadzone w 1974 r. systemy emerytur mają spowodować szybsze przekazywanie gospodarstw młodym rolnikom, wpłynąć na poprawę struktury agrarnej oraz przyczynić się do zwiększenia liczby umów sprzedaży gospodarstw. Ta ostatnia funkcja systemu emerytalnego jest szczególnie ważna dla rolników, którzy albo chcieliby sprzedać gospodarstwo, ale cena sprzedaży jest zbyt niska, albo chcieliby kupić ziemię, ale nie posiadają odpowiednich funduszy. Obowiązujący system emerytalny jest częścią ustawodawstwa rolnego i spełnia stymulującą rolę w rozwoju fińskiego rolnictwa.

W 1975 i 1976 r. Instytut Emerytur Rolniczych przeprowadził bada-

nia efektów, jakie dają emerytury z tytułu przekazania gospodarstwa. Do badań wybrano losowo 423 gospodarstwa, z których rolnicy już otrzymują emeryturę i 328 gospodarstw, które kwalifikowały się do przyznania emerytury. Uzyskane wyniki pochodzą z rejestrów prowadzonych w Instytucie i z wywiadów przeprowadzonych z rolnikami. Przeciętna wielkość przekazywanego za emeryturę gospodarstwa w Finlandii wynosi 8,8 ha gruntów ornych i 27,9 ha lasu. We wschodniej i centralnej Finlandii przekazywane są mniejsze gospodarstwa.

Wśród rolników, którzy powiększyli obszar na warunkach określonych przez system emerytur kompensacyjnych, przeciętna wielkość gospodarstwa wzrosła do 22,7 ha gruntów ornych i 40,7 ha lasu. Powiększone gospodarstwa spełniają wymagania stawine dobrym, żywotnym gospodarstwom. Emerytury z tytułu przekazania gospodarstwa następcom mają mniejszy wpływ na wielkość gospodarstw, ale sprzyjają przekazywaniu gospodarstw w całości.

Jak wynika z badań, w 80% gospodarstw przekazywanych następcom głównym kierunkiem produkcji było mleko. Niektórzy młodzi rolnicy po przejęciu gospodarstwa zmienili kierunek produkcji z mlecznego na zbożowy lub mięsny, a wielu z nich zwiększyło pogłowie bydła mlecznego. Również gospodarstwa, które zostały przekazane za emeryturę kompensacyjną, były nastawione głównie na produkcję mleka, a większość ziemi przejętej na powiększenie gospodarstwa została użyta do zwiększenia produkcji mleka. Najważniejszy jednak jest wpływ systemu emerytur na strukturę wieku gospodarujących, która w badanej grupie uległa wyraźnej poprawie (tabela).

Emerytura z tytułu	Przeciętny wiek		
	osób przechodzących na emeryturę		spadkobierców
	mężczyźni	kobiety	
przekazywanie gospodarstwa spadkobiercy	62	60	29
zaprzestania gospodarowania	62	58	42

Z badań wynika również, że 47% spadkobierców ma przygotowanie rolnicze podczas gdy wśród ogółu gospodarujących tylko 16% posiada przygotowanie rolnicze.

Korzystający z emerytur zostali zapytani, jak obowiązujące prawo emerytalne oddziałuje na termin przekazania gospodarstwa. Z odpowiedzi wynikało, że wprowadzenie emerytur odegrało znaczną rolę w przyspieszaniu sprzedaży i przekazania 70% gospodarstw.

Wprowadzony system zaniechania prowadzenia gospodarstwa krytykowany był za to, że — jak sądzono — spowoduje wzrost migracji do miast. Z badań jednak wynika, że tylko 5% korzystających z emerytur za przekazanie gospodarstwa następcy opuściło swoje miejsce zamiesz-

kania. Odsetek takich osób wśród korzystających z systemu zaniechania gospodarowania wynosił około 20%. Około 75% rolników przekazujących gospodarstwa następcom zatrzymało prawo do pozostania w gospodarstwie.

Według opinii Instytutu Emerytur Rolniczych nowo wprowadzone systemy emerytalne mogą odegrać doniosłą rolę w poprawie struktury agrarnej i odmłodzeniu kadry rolników, ale pod warunkiem, że rolnicy będą z nich powszechnie korzystać. Jak dotąd, powszechność ta jest wyraźnie mniejsza niż przewidywano, zwłaszcza w odniesieniu do emerytur za zaprzestanie gospodarowania.

JERZY SOLARZ
Akademia Rolnicza
w Krakowie

ROZWÓJ ROLNICTWA W ARABSKICH KRAJACH NAFTOWYCH NA PRZYKŁADZIE IRAKU

Wśród krajów rozwijających się szczególne miejsce zajmują tak zwane naftowe kraje arabskie. Ich odrębność bierze się stąd, że znaczne wpływy dewizowe z eksportu ropy umożliwiają im import dóbr inwestycyjnych i konsumpcyjnych często w nieograniczonych ilościach. Zakładają więc one i realizują plany wszechstronnego i szybkiego rozwoju społeczno-ekonomicznego, dając z reguły priorytet rozwojowi przemysłu, infrastruktury, oświaty. Tradycyjnie najważniejsza dziedzina, jaką było tu zawsze rolnictwo, schodzi na drugi plan, nie wytrzymując konkurencji z zalewem artykułów importowanych oraz z innymi źródłami łatwego zarobkowania. Tak wyglądała sytuacja przynajmniej na początku boomu naftowego. Wykazują to dane zawarte w tabeli 1. Wśród wyszczególnionych krajów Egipt i Syria nie są krajami naftowymi.

Tabela 1

Ważniejsze wskaźniki rozwoju ekonomicznego wybranych krajów arabskich

Wyszczególnienie	Irak	Iran	Libia	Arabia Saudyjska	Egipt	Syria
Odsetek ludności rolniczej w ludności ogółem w 1970 r.[1]	47	46	43	60	55	49
Dochód narodowy w dolarach USA na 1 mieszkańca w 1974 r.[2]	970	1060	3360	2080	280	490
Wskaźniki globalnej produkcji rolniczej 1961—65=100						
1965	109	111	138	107	107	105
1970	121	126	126	130	124	85
1974	152	146	201	155	132	126
Wskaźniki produkcji rolniczej na 1 mieszkańca 1961—65=100						
1970	95	103	99	108	104	69

Źródło: 1) Production Yearbook, FAO, Rzym 1974.
2) The Banker, March 1977.

Przyrost produkcji rolniczej pozostał daleko w tyle za przyrostem w innych dziedzinach gospodarki narodowej. Z niebezpieczeństwa takiego stanu rzeczy zaczęto zdawać sobie sprawę już na początku lat siedemdziesiątych, gdy zastanawiano się nad tym, co może się stać w przypadku wyczerpania się źródeł ropy lub zakłóceń w jej zbycie. Dopiero jednak kryzys żywnościowy w latach 1972—1974,, zaliczenie żywności do artykułów strategicznych, wykorzystywanie jej jako środka przeciwdziałania skutkom podwyżki cen ropy, niebezpieczeństwo szantażu żywnościowego, spowodowały żywe zainteresowanie się krajów arabskich rozwojem rolnictwa. Przystąpiono do opracowywania, a następnie do realizacji wielu projektów irygacyjnych, do intensyfikowania produkcji, włączania pod uprawę nowych ziem. Przeważnie, równocześnie z próbami rekonstrukcji technicznej rolnictwa, wprowadzano mniej lub bardziej radykalne reformy struktury agrarnej.

Zjawiska te zasługują na uwagę z wielu względów. Jest to bowiem nie tylko interesujący eksperyment szybkiego, sterowanego odgórnie i wspieranego finansowo przeobrażenia starych struktur społecznych i sposobów produkcji, ale przede wszystkim proces wywierający już znaczny wpływ na światowy rynek produktów rolniczych i środków produkcji dla rolnictwa. Przyjrzyjmy się mu więc nieco bliżej na przykładzie Iraku, gdzie zarówno formy organizacyjne rolnictwa, jak i struktura produkcji są bardziej zróżnicowane niż w innych krajach arabskich i mają bardziej postępowy charakter, a ponadto dostępność wiarygodnych informacji jest większa.

W rozważaniach swoich oprzemy się przede wszystkim na danych z rocznika statystycznego Iraku (Annual Abstract of Statistics 1976), na kilku raportach technicznych i projektach oraz na informacjach zebranych na miejscu w Iraku.

Ogólna charakterystyka warunków przyrodniczych

Obszar Iraku wynosi 438,3 tys. km², wliczając w to połowę tak zwanej strefy neutralnej (3,5) i powierzchnię wód (0,9 tys. km²). Kraj podzielony jest na 18 muhafadów, które z kolei dzielą się na 99 gadha i dalej na 245 nahia, odpowiadające naszym gminom. Ludność Iraku liczyła na koniec 1976 roku 11,5 mln, w tym mężczyzn 5,79 mln i kobiet 5,71 mln. Ludność rolnicza stanowiła w 1970 r. 47%, a w 1975 r. 38% całej ludności, z tym, że z zawodowo czynnej ludności prawie 60% pracuje w rolnictwie. Przyrost ludności w ostatnich 25 latach wynosił średnio 3% rocznie, lokując się w całości w miastach, gdyż liczba ludności wiejskiej nie uległa w tym okresie zmianie i wynosiła około 4 mln. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 27 osób na 1 km².

W produkcie narodowym brutto najważniejszą pozycję stanowi przemysł wydobywczy, głównie ropa naftowa — 54%, następnie rolnictwo — 7%, przemysł przetwórczy — 6%, handel — 5%, komunikacja — 3% i inne 25%, w tym liczne tu również działy nieprodukcyjne. Udział rolnictwa malał systematycznie w latach siedemdziesiątych, stanowiąc w 1971 r. 13,4%, czyli prawie dwa razy tyle co w 1975 r. Bierze się to stąd, że rolnictwo w tym okresie uległo stagnacji.

Średnio produkt narodowy brutto liczony w cenach niezmiennych wzrósł w okresie 5 lat o 60%, pomimo że w rolnictwie zmalał o 15%. W tym czasie Irak stał się importerem wielu artykułów rolniczych.

Klimat Iraku, pod warunkiem dostępności wody, umożliwia uprawę prawie wszystkich roślin przez cały rok i na całym terytorium. Niestety, ilość wody jest ograniczona.

Obszary rolnicze dzielą się na dwie strefy — na północną z opadami umożliwiającymi prowadzenie rolnictwa bez nawodnień, obejmującą około 4 mln ha użytków rolnych, i strefę południową, około 8 mln ha, obejmującą wielką dolinę Eufratu i Tygrysu. Obszar ziem dobrych i nawadnianych w dolinach tych rzek wynosi 5,5 mln ha, z czego uprawia się około 2/3; reszta ugoruje.

Geograficznie kraj podzielony jest na północny region górski, na pustynie — południową i zachodnią, dochodzącą do skarpy Eufratu oraz na doliny — rzeczną, delty, rejon marszów, szerokiego ujścia i przybrzeżną.

Klimatycznie Irak ma dwa główne sezony — pogody gorącej od maja do października i pogody chłodnej od listopada do kwietnia. Upały letnie występują na całej dolinie, mającej średnie dzienne temperatury maksimum 43°C w lipcu i w sierpniu, choć noce są nieco chłodniejsze (25°C). W niższych częściach doliny niewygody upałów są potęgowane przez wilgotność powietrza, sięgającą 75%. Przeważają wiatry północno-zachodnie. W zimie dzienne temperatury wynoszą 16°C, nocne 2°C, często występuje mróz. Na terenach górzystych upały letnie są łagodzone przez wysokość, a zimą występuje pokrywa śnieżna.

Opady na dolinie irackiej są bardzo niewystarczające i występują tylko w miesiącach listopad — kwiecień. Suma roczna opadów waha się na nizinie od mniej niż 100 mm na południu, do 400 mm na północy, natomiast na pogórzu i w górach dochodzą do 1200 mm i więcej. Duża ich część spada tu w postaci śniegu, który topi się wiosną powodując powodzie.

Na większości nawadnianych obszarów Iraku występują gleby aluwialne, aluwia młode i najmłodsze, powstałe z naniesionych tu wapieni, zlepieńców, bazaltu, andezytu. Rozwój gleb następował pod wpływem klimatu subtropikalnego, kontynentalnego i suchego. Na południowym zachodzie występują przeważnie gleby szare, pustynne, podczas gdy na północnym wschodzie zmieniają się od ciemnoszarych, przez czerwono-kasztanowe, aż do typu czerwonych gleb śródziemnomorskich.

Dla celów rolniczych gleby Iraku zostały podzielone przez dra H. A. Flayeh (1970) na 8 klas. Gleby klas 1—4 nadające się do uprawy zajmują 21% obszaru Iraku; klasy 5 i 6 nadające się do wykorzystania przez wypas — 52%, klasa 7 bardzo ubogich ziem, które mogą być wypasane bardzo ostrożnie, aby nie spowodować erozji wodnej lub wietrznej — 21% i wreszcie klasa 8 — ziemie nie nadające się w żaden sposób do wykorzystania rolniczego, zajmuje 6% powierzchni. Według oceny specjalistów radzieckich (Giprovodhoz, 1975), około 4 mln ha (7%) ziem klasy 5 można by przysposobić do wykorzystywania przez uprawę, pod warunkiem wykonania odpowiednich zabiegów rekultywacyjnych, głównie odsolenia.

Zasoby wodne Iraku szacowane są obecnie (Annual Abstract 1976)

na około 63 km³, z tego 32,5 km³ w basenie Tygrysu i 30,5 km³ w basenie Eufratu. Obecne zapotrzebowanie Iraku na wodę w basenach tych rzek wraz z Szatt Al-Arab według szacunku wspomnianego zespołu specjalistów radzieckich wynosi 33,7—39,7 km³ na rok. Z grubsza biorąc może się więc wydawać, że Irak ma wystarczające dopływy wody. Tymczasem występuje tu znaczne zróżnicowanie średnich rocznych dopływów — 2 do 6-krotne różnice, zapotrzebowanie dla różnych celów szybko wzrasta, i co więcej, miesiące, w których mają miejsce duże przepływy, nie są zbieżne z miesiącami maksymalnego zapotrzebowania na wodę. Wszystko to powoduje, że już obecnie odczuwa się braki wody, a dla zapobieżenia im w przyszłości, już dziś podejmowane są nowe inwestycje mające usprawnić gospodarkę wodną.

Przemiany struktury agrarnej w Iraku

Na obszarze dzisiejszego Iraku, w widłach Tygrysu i Eufratu, od zamierzchłych czasów rozwijane było, oparte na nawodnieniach, rolnictwo w niewolniczych państwach Sumerów, Akkadów, Babilończyków i Assyryjczyków. Wewnętrzne niepokoje, zasolenie gleby, wreszcie najazdy mongolskie, doprowadziły do upadku nie tylko ówczesne miasta, ale i systemy irygacyjne, a tym samym i rolnictwo.

Z rozkwitem Kalifatu przed około 1000 lat pojawiła się tu pierwsza klasyfikacja gruntów, której elementy utrzymywały się do czasów współczesnych, choćby w postaci ziem Waqf (albo Wakuf) należących do instytucji religijnych, lub Musk, to jest ziem państwowych wykorzystywanych dla celów publicznych.

W XVI wieku Mezopotamia przeszła pod panowanie Turcji. Turcy uważali wszystkie ziemie jako swoją zdobycz i traktowali je, zgodnie ze swoim prawem, jako własność państwową. Faktycznie jednak prawie nieograniczone prawo własności pozostawało w rękach starszyzny plemiennej.

Brytyjskie władze mandatowe w Iraku po I wojnie światowej opierały się na warstwie feudałów, legalizując nawet tytuły własności do wielkich posiadłości państwowych. Sytuacja taka utrzymywała się również po II wojnie światowej. Wykazują to dane w tabeli 2.

Jak widzimy, była to typowa struktura rolnictwa feudalnego, w którym z jednej strony 87% gospodarstw chłopskich posiadało tylko 105% użytków rolnych, na drugim zaś biegunie 2% wielkich posiadaczy władało 68% ziemi. Wyzyskiwali oni w sposób brutalny wielką masę bezrolnej biedoty wiejskiej przez różnego rodzaju dzierżawy ziemi.

Tuż po obaleniu monarchii nowe władze wydały ustawę o reformie rolnej (nr 30, z 30 września 1958 r.), której celem było: 1) obalenie feudalizmu jako systemu ekonomicznego i politycznego, 2) podniesienie poziomu życia ludności i 3) wzrost produkcji rolnej. Ustawa określała maksymalną wielkość gospodarstw na gruntach nawadnianych 250 ha i na gruntach nienawadnianych 500 ha, przewidywała odszkodowanie za przejętą ziemię, nie brała natomiast pod uwagę różnic w urodzajności gleby i innych. Realizacja ustawy przebiegała opornie, była bojkotowana, na

Tabela 2

Struktura agrarna w Iraku w roku 1958

Obszar gospodarstwa w ha	Gospodarstwa		Użytki rolne	
	liczba	%	tys. ha	%
Poniżej 1	57 953	34,3	18	0,3
1—7,5	58 396	34,7	174	3,0
7,5—25	30 119	17,9	420	7,2
25—250	20 126	11,0	1256	21,5
250—2 500	314	1,9	2273	39,0
2 500—12 500	251	0,2	1138	19,5
12 500—25 000	19	0,0	334	5,7
Ponad 25 000	5	0,0	219	3,8
Razem	167 183	100,0	5832	100,0

Źródło: Results of the Agricultural and Livestock Census in Iraq for the Year 1958/59, Baghdad 1961 (w języku arabskim).

przykład przez fikcyjny podział ziemi, podczas gdy faktycznie utrzymywane były dawne stosunki własności i zależności.

W 1970 r. wydawano nową ustawę o reformie rolnej (nr 117), która uwzględniała różnice właściwości gruntów i ich położenie, przy określaniu wielkości gospodarstw. W 1975 r. wydano jeszcze jedną ustawę o reformie rolnej (nr 90), dotyczą głównie rejonów autonomicznych w Iraku Północnym (Kurdystan). Ustawy te na niektórych obszarach są jeszcze realizowane. W wyniku przeprowadzonych reform struktura agrarna w Iraku uległa zasadniczej zmianie (tabela 3).

Tabela 3

Struktura agrarna w Iraku w 1971 r.

Obszar gospodarstwa w ha	Gospodarstwa		Użytki rolne	
	liczba w tys.	%	tys. ha	%
Poniżej 2,5	157,1	29	173	3
2,5—7,5	144,2	27	619	11
7,5—15	136,6	25	1310	23
15—25	53,1	10	937	17
25—50	38,8	7	1188	21
50—250	8,1	2	694	12
250—500	0,8	0	235	4
ponad 500	0,4	0	471	9
Razem	539,1	100	5627	100

Źródło: Giprovodhoz, 1975.

W wyniku reformy rolnej podstawową masę (98%) stanowią gospodarstwa chłopskie o obszarze do 50 ha, które posiadają 75% ziemi uprawnej. Średnia wielkość gospodarstwa wynosi około 10,5 ha. Według rocznika statystycznego za 1976 r., do końca 1976 r. nadzielono 222,9 tys. gos-

podarstw, które otrzymały 1891 tys. ha ziemi, w tym około 1 mln ha ziemi z wywłaszczeń na podstawie ustaw o reformie rolnej i prawie 900 tys. ha ziemi państwowej. Na koniec 1976 r. w administracji Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych pozostawało jeszcze 919,8 tys. ha ziemi, wydzierżawionej 116 tys. gospodarstw. Równocześnie ziemię uprawiały gospodarstwa państwowe i spółdzielcze (158,5 tys. ha).

Liczbę Beduinów szacuje się na ponad 52 tysiące. Nie posiadają oni ziemi lecz tylko stada zwierząt, z którymi wędrują — głównie po pastwiskach pustynnych.

W miejsce dawnych form własności ziemi — Mulk (prywatna) i Miri (państwowa), z podziałem na Miri Sirf — czyli użytkowaną przez państwo, Miri Tapu — czyli państwową, ale wydzierżawioną na długi okres i z wpisem w księgi wieczyste, Miri Lazma — również państwową, ale wydzierżawioną na krótkie okresy czasu i z ograniczeniem możliwości swobodnego dysponowania nią, oraz ziem Waqf, obecnie występują właściwie tylko ziemie Mulk, Waqf, Miri Sirf oraz tak zwane ziemie z reformy rolnej, obejmujące ziemie z wywłaszczeń oraz dawne ziemie Tapu, Lazma i część Sirf. Ziemie te formalnie należą do państwa, lecz faktycznie zostały rozdzielone wśród chłopów, przeważnie dotychczasowych użytkowników.

Zgodnie z ustawą, istnieje zakaz sprzedaży ziemi z reformy rolnej lub przekazywania osobom, które nie są rolnikami albo posiadają już ziemie o obszarze dopuszczonym przez ustawę. Uzyskanie ziemi z reformy rolnej warunkowane jest przystąpieniem nadziałowca do spółdzielni rolniczej.

Obecnie w trwałym użytkowaniu przez chłopów znajduje się 52% ziemi. W użytkowaniu krótkoterminowym jest 40% ziemi. Pozostałe to grunty gospodarstw państwowych i spółdzielczych oraz grunty Waqf, czyli będące w posiadaniu organizacji kościelnych i charytatywnych.

Rząd Iraku przywiązuje dużą wagę do rozwoju spółdzielczości rolniczej. Na ten cel przekazuje kredyty, a także dostarcza spółdzielniom na korzystnych warunkach maszyny, nawozy i materiał siewny. Obecnie w Iraku rozwijane są trzy rodzaje spółdzielni rolniczych.

1. Lokalne spółdzielnie (wielobranżowe), będące formą spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, zrzeszające rolników indywidualnych, którzy poprzez spółdzielnię uzyskują kredyty, zaopatrzenie w środki produkcji oraz zbywają swoje produkty. Na koniec 1976 r. spółdzielni takich było 1852 i zrzeszały one prawie 3000 członków.

2. Zbiorcze spółdzielnie rolnicze, zrzeszające po kilka małych spółdzielni lokalnych po to, żeby zwiększając skalę swej działalności, łatwiej i efektywniej spełniać swe funkcje. W 1976 r. spółdzielni takich było 206. Organizują one usługi produkcyjne dla rolników, wspólną uprawę roli itp.

3. Gospodarstwa spółdzielcze, produkcyjne, organizowane na ziemiach z reformy rolnej na zasadach pełnego uspołecznienia środków produkcji i pracy oraz socjalistycznego podziału dochodów.

Wielkość poszczególnych rodzajów spółdzielni kształtuje się w przeliczeniu na jedną spółdzielnię następująco: lokalne 160 członków i 3 tys. ha, zbiorcze 1240 członków i 26 tys. ha, oraz gospodarstwa spółdzielcze 163 członków i 2 tys. ha.

W rezultacie przeprowadzonych reform nastąpiła przebudowa ustroju rolnego. Zlikwidowana została wielka własność ziemska, a formą panującą stało się gospodarstwo rodzinne o średniej wielkości około 10 ha, z dość dużymi odchyleniami od średniej ze względu na znaczne zróżnicowanie warunków gospodarowania. Utworzone zostały pierwsze gospodarstwa spółdzielcze i państwowe które pomyślane jako ośrodki oddziaływania na gospodarstwa indywidualne, mają krzewić postęp rolniczy.

Rozwój produkcji rolniczej w Iraku

Udział rolnictwa w tworzeniu produktu narodowego brutto malał systematycznie poczynając od połowy lat sześćdziesiątych. Jeszcze w 1971 r. wynosił on 13,4%, spadając do 7% w 1975 r. Bierze się to stąd, że w latach siedemdziesiątych produkcja rolnicza Iraku nie wzrastała. Wprawdzie przytoczone w tabeli 1 dane według rocznika FAO wykazują wzrost produkcji, ale rocznik iracki (Annual Abstract 1976) podaje następujące wskaźniki produkcji rolniczej, przyjmując 1969 r. za 100: 1971 r. 94,1 i w kolejnych latach 119,7, 94,5, 87,0, a w 1975 r. 85,6. Dane te wydają się bardziej prawdopodobne. W tym samym czasie inne gałęzie gospodarki rozwijały się systematycznie, a produkt narodowy brutto wzrósł o 60%. Nasuwa się więc pytanie jakie są przyczyny takiego stanu rzeczy? Odpowiedź, że przyczyną jest wykazany już dynamiczny rozwój innych dziedzin gospodarki i odpływ ludności ze wsi, nie wyczerpuje zagadnienia. Przyczyn należy szukać w samym rolnictwie, w jego przyrodniczych i innych uwarunkowaniach, które powodują, że zmiana stosunków produkcyjnych na wsi nie wywołuje natychmiastowej zmiany w wynikach produkcyjnych.

Cechą szczególną rolnictwa w Iraku jest strefowy rozkład upraw, zbieżny w pewnym stopniu z podziałem geograficznym.

1. Południe kraju, rejon Basry, to przede wszystkim rejon uprawy palmy daktylowej i chowu bawołów. Można tu uprawiać przez cały rok wiele warzyw, w tym pomidory.

2. W muhafadach Misan, Dhigar, Qadisiyah i Karbala dominuje uprawa ryżu. Wzdłuż brzegów rzek rośnie palma daktylowa. Jedynie tutaj uprawia się w Iraku trzcinę cukrową.

3. Środkowy rejon Bagdadu i Diyala, ze względu na duże skupiska miejskie, specjalizujące się w uprawie warzyw oraz roślin przemysłowych i owoców. Rozwija się tu również produkcję drobiu i mleka.

4. Nizina północna —rejon Neinevy, Kirkuku, Arbilu Dohuku i Sulaimaniji — to przede wszystkim miejsce uprawy zbóż, głównie pszenicy, bez nawodnień.

5. Północny i północno-wschodni rejon górski jest zalesiony. Specjalizuje się ponadto w uprawie tytoniu i orzechów.

6. Obszary pustynne na zachodzie kraju oraz południowa część Dżaziry — rozwija się tu chów bydła na ubogich pastwiskach naturalnych. Owce chowane są na obszarze całego kraju.

W przypadku nawodnień uprawa możliwa jest przez cały rok. Na obszarach o dostatecznych opadach zimowych prowadzone są uprawy

beznawodnieniowe, głównie pszenicy i jęczmienia. Przeważa ekstensywny charakter gospodarowania, praktykowany od wieków system odłogowy, w którym połowa gruntów pozostaje okresowo poza uprawą.

Przystępując do dokładniejszej charakterystyki produkcji rolniczej musimy mieć na uwadze, że dotychczas w Iraku nie ma jednolitego systemu ewidencji w rolnictwie. Zajmują się tym wprawdzie dwa ministerstwa, Ministerstwo Planowania i Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, ale podawane przez nie dane różnią się dość znacznie i często mają charakter szacunkowy, tak samo jak i dane w roczniku statystycznym. Informacje o ważniejszych uprawach, plonach i zbiorach zawarte są w tabeli 4.

Tabela 4

Zasiewy, plony i zbiory ważniejszych roślin

Uprawiane rośliny	Średnio w latach 1970—1973			W 1975/76 r.		
	powierzchnia tys. ha	plon q/ha	zbiór tys. ton	powierzchnia tys. ha	plon q/ha	zbiór tys. ton
Pszenica	1672,4	9,1	1480,6	1517,6	8,7	1312,4
Jęczmień	810,6	11,0	810,2	599,8	10,1	579,3
Ryż	91,7	27,0	243,7	53,2	31,2	163,4
Ciecierzyca	6,4	6,3	3,9	14,0	5,2	7,2
Soczewica	8,0	5,6	4,5	5,7	9,0	5,1
Wyka	0,8	7,8	0,6	0,7	7,9	0,4
Fasola	14,3	7,2	9,0	14,1	6,7	7,6
Sezam	16,8	5,5	8,9	13,4	5,8	7,0
Len	1,8	8,1	1,3	1,0	7,8	0,7
Bawełna	37,2	13,0	46,3	26,8	13,4	33,9
Kukurydza	11,1	16,1	17,6	20,5	27,3	55,0
Słonecznik	.	.	.	8,2	9,3	7,5
Buraki cukrowe	3,4	208,1	68,8	3,0	236,7	72,2
Trzcina cukrowa	3,2	348,9	109,9	3,0	427,1	128,1
Tytoń	13,0	10,9	14,5	11,3	11,9	13,5
Razem główne uprawy	2690,7			2292,3		

Źródło: Annual Abstract of Statistics 1976, Baghdad 1977.

Warzywa zajmują w Iraku około 215 tys. ha, w całości są nawadniane, przy czym obszar ich uprawy wzrósł w ostatnich 15 latach prawie trzykrotnie. Uprawia się głównie pomidory, melony, cebulę, paprykę, czosnek, bakłażany. Do warzyw zaliczane są tu również ziemniaki, ale uprawiane są one na niewielkim obszarze i nie odgrywają większej roli.

Sady zajmują powierzchnię około 150 tys. ha gruntów, w całości nawadnianych. Z wiecznie zielonych uprawia się cytryny, pomarańcze, grapefruity, oliwki, a z innych: jabłonie, grusze, brzoskwinie, morele, ałycze, śliwki, figi, granaty, migdały, pistacje, orzechy włoskie oraz winorośl.

Szczególne miejsce w rolnictwie Iraku zajmuje palma daktylowa. Jej uprawa rozciąga się pasem szerokim około 5 km wzdłuż rzek — od Zatoki Perskiej do połowy kraju. Liczbę drzew palmowych oblicza się na 22,4 mln, w tym 18 mln (80%) to palmy owocujące. Średni plon z jednej

palmy wynosi 20,75 kg owoców. Irak daje około 20% światowej produkcji daktyli i 80% ich eksportu światowego.

Gospodarka polowa ma na ogół charakter ekstensywny. Nie stosuje się zmianowań, ani nawozów zielonych. Również użycie obornika należy do rzadkości, zaś nawozy mineralne dopiero zaczynają być stosowane. Przeważa wciąż jeszcze orka płytka do 12 cm. Niedostateczna mechanizacja powoduje opóźnienia w wykonywaniu nawet podstawowych zabiegów, takich jak siew lub zbiór, albo wzruszenie gleby po nawodnieniach. Również nawodnienia nie są systematyczne i nie zawsze wystarczające z powodu niedoboru wody.

Wysiłki rządu mające pomóc w rozwoju rolnictwa, wyrażające się w imporcie kwalifikowanego materiału siewnego, wysoko wydajnych odmian, w imporcie maszyn, dostarczaniu kredytu dla rolników itp., po krótkotrwałych efektach na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych znowu osłabiły swą efektywność. Wyrażają to zarówno przytoczone uprzednio syntetyczne wskaźniki poziomu produkcji rolnej, jak i kształtowanie się zbiorów. Przyjrzyjmy się bliżej tym ostatnim, na przykładzie pięciu najważniejszych upraw (tabela 5).

Tabela 5

Produkcja głównych płodów rolnych (w tys. ton)

Lata	Pszenica	Jęczmień	Ryż	Bawełna	Daktyle
Średnio w latach					
1963—1967	908,2	788,7	209,6	25,0	342,2
1963	1537,0	992,4	353,6	26,3	330,0
1968	1183,1	963,3	318,3	29,0	260,0
1970	1235,7	682,2	180,2	41,5	480,0
1971	822,3	432,4	306,7	42,8	300,0
1972	2625,3	979,6	267,8	50,8	450,0
1973	957,0	461,8	156,6	45,3	.
1974	1338,9	532,8	69,3	40,2	.
1975	845,4	437,0	60,5	38,6	.
1976	1312,4	579,3	163,4	33,9	371,9
Średnio w latach					
1968—1971	1194,5	767,6	289,7	34,9	342,5
1973—1976	1113,4	502,7	112,4	39,5	.
Wskaźniki:					
1) 1973—1976 / 1963—1967	122	64	54	158	.
2) 1973—1976 / 1968—1971	93	65	39	113	.

Źródło: Lata 1963—1970 — Giprovodhoz, 1975.
Lata 1971—1976 — Annual Abstract of Statistics 1976.

Widzimy, że produkcja roślinna, w tym również roślin nawadnianych, charakteryzuje się dużymi wahaniami, a w ostatnich latach nastąpił nawet jej spadek. Wydaje się, że po okresie rozwoju, jaki nastąpił w wyniku realizacji reformy rolnej, rolnictwo znowu nie może sprostać konkurencji innych dziedzin gospodarczych, zwłaszcza po ekspansji, jaka na-

stąpiła po podwyżkach cen na ropę. Okazuje się, że sporadyczne i wycinkowe przedsięwzięcia nie są w stanie zapewnić trwałego i systematycznego rozwoju rolnictwa, że potrzebne są działania kompleksowe i wytrwałe, że wiele jeszcze pozostało do zrobienia. Być może, że pewien wpływ na wyniki wywarły występujące na północy kraju niepokoje w latach 1974—1975, walki Kurdów, ale wpływ ten jest trudny do określenia.

Produkcja zwierzęca w Iraku odgrywa dużą rolę i daje około 1/3 wartości całej produkcji rolniczej, choć podobnie jak produkcja roślinna ma charakter ekstensywny (tabela 6).

Tabela 6

Pogłowie zwierząt gospodarskich w Iraku (w tys. sztuk)

Rok	Owce	Kozy	Bydło		Bawoły	Wielbłądy	Drób ogółem
			ogółem	w tym krowy i jałówki ponad 3-letnie			
1962	10 220	3200	1510	649,3	260	169	.
1966	11 850	1800	1390	597,7	380	217	5200
1971	11 856	2050	1647	708,2	259	214	6274
1976	8 400	2989	1804	978,2	145	52	15395

Źródło: Lata 1962-71 — Giprovodhoz, 1975.
Rok 1976 — Annual Abstract of Statistics 1976.

Oprócz wymienionych gatunków zwierząt gospodarskich chowa się tu również około 70 tys. koni, 30 tys. mułów i 500 tys. osłów.

Inwentarz żywy prawie w całości znajduje się w rękach prywatnych. Zorganizowano już jednak pierwsze gospodarstwa hodowlane państwowe, w tym między innymi w Suwairah koło Bagdadu, nastawione na produkcję mięsa, posiadające 32 tys. owiec i 6 tys. sztuk bydła, oraz 13 stacji hodowli zarodowej.

Z wyjątkiem części pogłowia bydła, inwentarz żywy trzymany jest przez cały rok na pastwiskach, w trudnych i prymitywnych warunkach. Często występują braki pasz i wody do pojenia, szczególnie na pastwiskach pustynnych, oddalonych znacznie od wszelkich osiedli. W takich warunkach opieka weterynaryjna jest utrudniona, podobnie jak i zabiegi hodowlane. Sztucznym unasienieniem objęto około 10% pogłowia krów.

Roczna krajowa produkcja mięsa wynosi około 100 tys. ton, wełny 15,6 tys. ton, czyli średnio 1,81 kg od 1 sztuki, mleka około 800 tys. ton. Wydajność mleka szacuje się następująco: od krowy 700 l, od bawolicy 1500 l, od owcy 50 l, od kozy 70 l i od wielbłądzicy 120 l rocznie. Produkcja jaj wynosiła w 1970 r. około 10 sztuk na mieszkańca rocznie, ale szybko wzrastała, zwłaszcza w latach 1975 i 1976, dochodząc do 30 sztuk. W sumie produkcja zwierzęca jest niewystarczająca w stosunku do potrzeb. Według wyliczeń specjalistów radzieckich (Giprovodhoz, 1975), potrzeby spożycia wynikające z naukowo uzasadnionych norm są zaspokajane przez produkcję własną w zakresie mięsa w 15,8% i mleka 17,9%.

W sytuacji gdy wzrasta liczba ludności i jej dochody, a produkcja rolnicza nie zwiększa się, pokrycie potrzeb następuje poprzez import.

Jest to zjawisko powszechne w arabskich krajach naftowych. W przypadku Iraku w 1976 r. wartość importowanych artykułów rolniczo-spożywczych wyniosła 151,8 mln ID, podczas gdy wartość artykułów eksportowanych tylko 17,6 mln (tabela 7).

Tabela 7

Import i eksport artykułów rolniczo-spożywczych

Produkt	Import			Eksport		
	średnio w latach 1968—72		w 1976 r. wartość w tys. ID	średnio w latach 1968—72		w 1976 r. wartość w tys. ID
	ilość w tys. ton	wartość w tys. ID		ilość w tys. ton	wartość w tys. ID	
Zboże i przetwory zbożowe	344,6	11 839	66 461	52,3	1 066	364
Warzywa i owoce	102,8	4 168	10 143	314,8	7 904	13 573
Oleje roślinne	77,5	5 658	6 698	3,8	192	.
Bawełna	—	4 500	676	2,8	550	1 221
Cukier	209,4	9 006	30 668	—	—	51
Tytoń	0,7	509	4 190	0,8	268	104
Zwierzęta, mięso, ryby	1,0	412	3 270	—	891	35
Produkty mleczne, jaja	20,6	3 880	14 163	—	—	53
Skóry	—	266	224	—	1 870	2 036
Pozostałe	—	7 745	15 245	—	2 628	202
Razem	—	47 983	151 738	—	15 369	17 639

Źródło: Lata 1968-72 — Giprovodhoz, 1975.
Rok 1976 — Annual Abstract of Statistics 1976.

Niestety, nie dysponujemy danymi o ilości eksportu i importu poszczególnych artykułów rolniczych w 1976 r. Pomimo to możemy stwierdzić, że ponad trzykrotny wzrost wartości importu w 1976 r. w porównaniu do średniej z lat 1968-72 spowodowany był nie tylko wzrostem cen tych artykułów na rynkach światowych, lecz przede wszystkim zwiększeniem importu. W przeliczeniu na mieszkańca importowano artykuły rolnicze na sumę 15 ID, czyli około 50 dolarów USA. Import rolniczy stanowił prawie 15% całego importu do Iraku, który w 1976 r. wyniósł 1024,6 mln ID.

Próba analizy i oceny

Nakreślony obraz sytuacji rolnictwa w Iraku, choć niepełny, pozwala stwierdzić, że pomimo przeprowadzonych reform i wysiłków mających na celu jego techniczną rekonstrukcję, nie udało się dotychczas uzyskać wyników, które by pozwalały na pełniejsze zaspokojenie potrzeb krajowych i ograniczenie importu. Przeciwnie, nastąpił nawet spadek produkcji i bardzo zwiększył się import. Okazuje się, że podstawy społeczno-gospodarcze dla rozwoju rolnictwa są wciąż jeszcze słabe.

Wprawdzie zwiększył się import maszyn rolniczych, ciągników, a nawet kombajnów; w 1971 r. uruchomiono własną fabrykę maszyn rolniczych, której zdolność produkcyjna wynosi 3200 ciągników (w 1975 r.

zmontowano 2269 sztuk) i 30 tys. sztuk różnych innych maszyn, tym niemniej obecny stan wyposażenia wynosi około 15 tys. ciągników i 3000 kombajnów, czyli na 1 ciągnik przypada około 300 ha gruntów zasiewanych lub 400 ha gruntów ornych, zaś na 1 kombajn około 1200 ha pszenicy i jęczmienia. Wyposażenie w środki techniczne jest wciąż jeszcze za małe. Obecnie wprowadzane jest ono do rolnictwa głównie przez spółdzielcze i państwowe stacje maszyn.

Nawożeniem mineralnym objęto w 1971 r. tylko 7,2% upraw (Pfeiffer, 1977) i pomimo pewnego wzrostu w latach następnych, praktycznie ogranicza się ono do upraw przemysłowych — bawełna, ryż, warzywa.

Sieć irygacyjna obejmuje obszar 3 mln ha, ale nawadnia się średnio rocznie tylko połowę tego obszaru. Częściowo z powodu niedoboru wody, częściowo zaś z powodu nadmiernego zasolenia niektórych pól.

W ostatnich dwóch latach rolnictwo otrzymało wysokie kredyty od państwa. Do 1974 r. udzielane one były w wysokości 2 do 3 mln ID rocznie, podczas gdy w 1975 r. wyniosły prawie 6 mln, zaś w 1976 r. 8,8 mln ID i były przeznaczone głównie na spółdzielcze inwestycje w zakresie mechanizacji (39%), weterynarii i zootechniki (29%), rozwój sieci handlowej (4%) oraz na zakup materiałów do produkcji (23%) i inne cele (5%).

Państwo dotuje rolnictwo również pośrednio. Na przykład odpłatność chłopów na 1 godzinę orki ciągnikiem ze stacji maszynowej wynosi 1 ID, podczas gdy faktyczny koszt wynosi 2,25 ID. Dotyczy to oczywiście i innych usług mechanizacyjnych, a także wielu innych — weterynaryjnych, zaopatrzenia w wodę, w materiał siewny. Za nawozy mineralne i środki ochrony roślin rolnicy płacą 50% ceny. Obsługa agronomiczna jest bezpłatna.

Jest to w sumie cały zespół działań i środków, można się więc spodziewać ich efektów. Wydaje się, że ich efektywność obniżana jest obecnie przez czynnik ludzki, który nie nadąża za szybkim tempem przeobrażeń. Cały przyrost ludności zwiększa populację miejską. Dzieje się to w sposób podobny do znanego nam z naszego kraju, to znaczy, że odchodzą ze wsi głównie ludzie młodzi, wieś się starzeje. A w warunkach Iraku oznacza to, że na wsi pozostają ludzie o nawykach ekstensywnego gospodarowania, mało podatni na innowacje, choćby ze względu na brak wykształcenia. Brak jest oficjalnych danych o stopniu analfabetyzmu na wsi. W roczniku statystycznym 1976 znajdujemy jednak zestawienie zatrudnienia na etatach rządowych. Okazuje się, że na ponad pół miliona zatrudnionych, jest 22,5% analfabetów. Wskaźnik ten wśród ludności wiejskiej jest oczywiście znacznie wyższy. W czasie wywiadów na ten temat uzyskiwano informacje od 30 do 50% analfabetów wśród dorosłej ludności wiejskiej, choć w niektórych przypadkach szacowano ich udział na 70%. W zwiedzanych kilku wsiach na północy kraju stwierdzono nawet prawie 100% analfabetyzmu wśród ludności w wieku 14 lat i więcej.

Rozwój oświaty w Iraku należy do zadań priorytetowych. Cała młodzież objęta jest obowiązkowym nauczaniem w zakresie 6-letniej szkoły podstawowej. Zorganizowano już 18 średnich szkół rolniczych, w których uczy się 5,4 tys. uczniów. Na wydziałach rolniczych czterech uniwersytetów w 1976 r. studiowało łącznie 763 studentów. Również w zakresie przygotowania kadry dla rolnictwa podjęte zostały prace, które w perspektywie powinny dać efekty — lepsze wykorzystanie płynących

do rolnictwa nowoczesnych środków, rozwój badań naukowych i prawidłowe stosowanie nowych metod produkcji.

Sprzyjać temu będą również nowe formy organizacyjne — spółdzielszość rolnicza, sieć stacji doświadczalnych, gospodarstw zarodowych i demonstracyjnych, państwowa służba rolna. Stwarza to uzasadnienie dla przewidywania systematycznego rozwoju rolnictwa i wzrostu jego produkcji, poczynając od lat najbliższych.

Reasumując, można chyba stwierdzić, że na przykładzie Iraku potwierdziły się jeszcze raz znane od dawna prawdy, że rozwój rolnictwa jest procesem złożonym i trudnym, że zmiany zachodzą w nim powoli i są zależne od wielu czynników. Drogą importu można wprowadzić do rolnictwa wiele nowoczesnych środków produkcji, rozwiązań technologicznych, można spowodować tym nawet krótkotrwały wzrost produkcji, jednakże trwałość tych osiągnięć i dalszy rozwój mogą zapewnić tylko bezpośredni producenci, którzy muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje i zainteresowanie oraz poparcie władz i pomoc służb fachowych.

Skala i kompleksowość podejmowanych w Iraku, a także w innych arabskich krajach naftowych, przedsięwzięć mających sprzyjać rozwojowi rolnictwa pozwala przypuszczać, że już w najbliższym czasie kraje te zmniejszać będą import artykułów rolniczych, a w niektórych asortymentach — warzywa, owoce — mogą nawet stać się eksporterami. Wywierać to może widoczny wpływ na światowy rynek rolniczy.

LITERATURA

Annual Abstract of Statistics 1976. Central Statistical Organization, Baghdad 1977.

Flaych H. A. (1970): Map of Soil Capability of Iraq.

Giprovodhoz (1975): General Scheme of Water Resources and Land Development in Iraq. Baghdad-Moscow.

Pfeiffer A. (1977): Zur Entwicklung der sozialen Struktur und der Produktivkräfte der Landwirtschaft in Irak unter besonderer Berücksichtigung der Zeit von 1958 bis 1971. „Asien, Afrika, Lateinamerika", Band 5, Heft 2, Akademie-Verlag, Berlin.

STRUKTURA ZASIEWÓW A EFEKTYWNOŚĆ NAWOŻENIA MINERALNEGO

Praca doktorska mgr inż. Jana Walczaka
Promotor: doc. dr habil. Henryk Płudowski
Recenzenci: doc. dr habil. Mariusz Fotyma
doc. dr habil. Roman Krefft
doc. dr habil. Piotr Szewczyk

Obrona pracy odbyła się 30 maja 1977 r. na Wydziale Rolniczym Akademi Rolniczej w Lublinie

Streszczenie

Wśród roślin uprawnych występują znaczne różnice pod względem wymagań nawozowych oraz osiąganej produkcji z jednostki powierzchni, które powodują, że zmiany w strukturze zasiewów wpływają na poziom produkcji roślinnej. W efekcie zwiększanie w strukturze zasiewów udziału roślin o stosunkowo wyższych potrzebach nawozowych i wyższej produkcyjności z jednostki powierzchni dodatnio oddziaływuje na efektywność stosowanych dawek nawozów, a tym samym służy dalszemu, efektywnemu wzrostowi nawożenia.

Cel, zakres i metoda pracy

Głównym celem pracy było zbadanie i określenie, w jakim stopniu intensyfikacja struktury zasiewów na gruntach ornych wpływa na wzrost stosowanego nawożenia i jego efektywność w praktycznej działalności produkcyjnej gospodarstw państwowych.

Posługując się w badaniach metodą funkcji produkcji rolniczej, stwierdzono potrzebę opracowania funkcji plonów z uwzględnieniem nawozochłonności struktury zasiewów jako jednej ze zmiennych objaśniających. Wobec braku odpowiedniej metody, autor opracował najpierw system oceny punktowej dla poszczególnych roślin uprawnych, który umożliwił za pomocą opracowanego wskaźnika ocenę stopnia intensywności organizacji produkcji roślinnej na gruntach ornych pod względem nawożenia.

Praca stanowi analizę efektywności nawożenia mineralnego na gruntach ornych w wybranych 49 gospodarstwch państwowych Lubelszczyzny z okres 13 lat (lata gospodarcze 1961/62—1973/74). Dobór gospodarstw do badań był uwarunkowany możliwością uzyskania kompletnych danych wyjściowych za cały okres analizy oraz brakiem istotniejszych zmian organizacyjnych. Gospodrstwa, które przejmowały w tym okresie znaczniejsze obszary gruntów, musiały być w badaniach pominięte.

Spośród badanych gospodarstw, 36 podlegało Zjednoczeniu PPGR, a 13 Zjednoczeniu Nasiennictwa Rolniczego i Ogrodniczego. W pierwszych latach badanego okresu wszystkie te gospodarstwa podlegały WZ PGR w Lublinie i stanowiły ponad połowę (54%) liczby gospodarstw tego zjednoczenia. Łączna powierzchnia gruntów ornych objętych badaniami wynosiła według stanu na dzień 30 czerwca 1974 r. 26.154 ha, co stanowiło 59,2% powierzchni tych gruntów gospodarstw państwowych nadzorowanych przez Ministerstwo Rolnictwa na terenie byłego woj. lubelskiego.

Badane gospodarstwa wykazują znaczne różnice warunków glebowo-klimatycznych oraz poziomu stosowanego nawożenia. Jakość gleby wyrażona wskaźnikiem bonitacji, stosowanym w PGR, waha się od 1,3 do 2,9. W pierwszym roku (1961/62) stosowano w gospodarstwach położonych na północy Lubelszczyzny (gleby lekkie) 0,45—1,02 q NPK/ha gruntów ornych, natomiast na południu (rejon hrubieszowsko-tomaszowski) 0,48—1,60 q/ha. W ostatnim roku badań dane te wynosiły odpowiednio 2,28—4,04 q i 2,91—5,52 q NPK/ha. W tym samym okresie przeciętne nawożenie mineralne we wszystkich gospodarstwach państwowych Lubelszczyzny wzrosło z 72,4 do 241,5 kg, natomiast w kraju z 81,1 do 296,2 kg NPK/ha.

Dynamika wzrostu zużycia nawozów w badanych gospodarstwach wskazuje, że odzwierciedlają one dość dobrze zachodzące zmiany w tym zakresie. Stosowany w nich poziom nawożenia w końcowym okresie badań był nieco wyższy niż przeciętnie na Lubelszczyźnie i w kraju. Przytoczone dane o charakterze ogólnym są typowe, jeśli chodzi o stosowanie nawozów mineralnych w PGR, i z tego wyniki badań mogą być przydatne w praktycznej działalności przedsiębiorstw rolniczych gospodarki uspołecznionej.

Praca stanowi przykład zastosowania metod ekonometrycznych do rozwiązywania praktycznych zagadnień związanych z intensyfikacją nawożenia mineralnego. Przy badaniu związków i zależności między plonem a nawożeniem oraz intensywnością struktury zasiewów i jakością gleb posłużono się metodą funkcji produkcji rolniczej. Ścisłość związków między badanymi zmiennymi oceniano metodą korelacji, a wyniki obliczeń weryfikowano testem t Studenta. Analizę przeprowadzono w układzie zdynamizowanym dla wszystkich obiektów i lat.

W opracowanym modelu funkcji zmienną zależną (y) stanowi plon przeliczeniowy w JZ/ha gruntów ornych obejmujący globalną produkcję roślinną z tych gruntów. Spośród trzech zmiennych objaśniających, nawożenie mineralne (x_1) obliczono w q czystego składnika na hektar gruntów ornych, a jakość gleb (x_3) w punktach.

Główny element badań stanowi wprowadzony do funkcji — jako druga zmienna objaśniająca — nawozowy wskaźnik intensywności struktury zasiewów (x_2). Wyraża on w punktach ocenę intensywności organizacji produkcji roślinnej na gruntach ornych ze względu na nawożenie. Taka charakterystyka liczbowa nie była dotychczas opracowana, wobec czego posłużono się w tym przypadku własną metodą.

Opracowana metoda oceny intensywności struktury zasiewów pod względem nawożenia została oparta na dwóch podstawowych wielkościach charakteryzujących każdą z roślin uprawnych. Są to: pobranie składników pokarmowych (NPK) z plonem oraz wymagania nawozowe dla tych składników w kg na hektar. Biorąc pod uwagę wymienione elementy przyjęto, że ich średnia arytmetyczna stanowi wskaźnik nawozochłonności dla poszczególnych gatunków roślin wyrażony w kg NPK/ha. Należy dodać, że nie ma on charakteru bezwzględnego, nie określa bezpośrednio nawozochłonności roślin, lecz charakteryzuje je w sensie porównywalnym pod względem zdolności pobierania składników i wymagań nawozowych.

Na podstawie tak opracowanych wskaźników obliczono współczyniki nawozochłonności roślin względem żyta, przyjmując za jednostkę wielkość wskaźnika nawozochłonności tej rośliny (170 kg NPK/ha). Omawiane współczynniki obliczono najpierw dla każdej z roślin uprawnych, a następnie dla określonych grup roślin o niewielkich różnicach wartości współczynników.

Obliczone współczynniki posłużyły za podstawę konstrukcji nawozowego wskaźnika intensywności struktury zasiewów na gruntach ornych wyrażonego w punktach. Obliczono go w pracy według następującego wzoru:

$$x_2 = \sum_{i=1}^{n} q_i \cdot f_i,$$

gdzie: x_2 — nawozowy wskaźnik intensywności struktury zasiewów, w punktach, q_i — udział i-tej rośliny lub grupy roślin w strukturze zasiewów w procentach, f_i — współczynnik nawozochłonności i-tej rośliny lub grupy roślin.

Obliczone zmienne wykorzystano przy aproksymacji funkcji wielomianowej trzyczynnikowej. Jej analiza dotyczyła zmian krańcowej efektywności nawożenia mineralnego oraz intensywności struktury zasiewów, a także elastyczności plonu względem badanych czynników. Badanie krańcowej efektywności przeprowadzono na podstawie pierwszych pochodnych funkcji względem rozpatrywanych czynników.

W toku analizy ekonomicznej posługiwano się wartością jednostki zbożowej oraz kosztem jednostki nawożenia (1 q NPK). Przyjęto, jakkolwiek w uproszczeniu, że wartość JZ globalnej produkcji roślinnej wytworzonej w przedsiębiorstwie można określić wychodząc od wartości produkcji końcowej netto całego przedsiębiorstwa i odnosząc ją do masy pierwotnie wytworzonej produkcji roślinnej. Posłużono się średnią wartością JZ dla wszystkich przedsiębiorstw, w skład których wchodziły badane gospodarstwa. Jako koszt jednostki nawożenia przyjęto koszt zakupu 1 q NPK średnio w badanych przedsiębiorstwach.

Wszystkie zmienne zostały opracowane na podstawie sprawozdawczości obowiązującej w gospodarstwach państwowych. Wykorzystano w tym celu roczne sprawozdania rzeczowe z produkcji roślinnej oraz książki magazynowe ziemiopłodów i nawozów sztucznych.

Wyniki i wnioski

Aproksymacja funkcji w układzie zdynamizowanym umożliwiła określenie wpływu stosowanego nawożenia, jakości gleb, a zwłaszcza jako główny cel pracy — intensywności struktury zasiewów na uzyskiwane plony w JZ. Funkcja ta wyraża się następującą formułą matematyczną:

$$Y = 13{,}215 + 14{,}362x_1 - 2{,}798x_1^2 + 0{,}090x_2 + 0{,}007x_1^2x_2 + 4{,}870x_3;$$

$$(R_y \cdot x_1x_2x_3 = 0{,}869).$$

Tak opracowana funkcja umożliwia wykazanie, że cząstkowa zależność plonu od nawożenia miała kształt paraboliczny. Na tę zależność znaczny wpływ wywierała intensywność struktury zasiewów. Im była ona wyższa, tym uzyskiwano wyższe plony przy identycznym poziomie nawożenia, a ponadto wyższa była efektywność dodatkowej jednostki nawożenia, czyli efektywność krańcowa.

Analiza kształtowania się podanych wskaźników umożliwiła ustalenie optymalnych poziomów nawożenia mineralnego zarówno pod względem produkcyjnym, jak też ekonomicznym. Mają one istotne znaczenie przy podejmowaniu decyzji intensyfikacji produkcji rolniczej.

W badanej zbiorowości gospodarstw państwowych stwierdzono występowanie prawa malejącej efektywności nakładów w związkach przyczynowo-skutkowych nawożenie — plon. Efektywność wzrastających dawek nawozowych w niezmiennych warunkach produkcyjnych maleje i zdąża do zera.

Przeciwdziałanie skutkom występowania prawa zmniejszającej się efektywności nakładów nawozowych polega przede wszystkim na doskonaleniu procesów technologicznych produkcji roślinnej. Chodzi tu głównie o optymalizację wszystkich czynników produkcji z czynnikami organizacyjnymi włącznie. Jednym z takich czynników jest struktura zasiewów, która oddziałuje na poziom i efektywność nawożenia mineralnego.

Zasadniczym momentem decydującym o poprawności zaprezentowanego wskaźnika intensywności struktury zasiewów jest właściwe opracowanie współczynników względnej nawozochłonności dla poszczególnych gatunków i grup roślin. W dużej mierze wartości tych współczynników zależą od wzajemnych relacji plonów. W pracy oparto się na plonach osiąganych w przedsiębiorstwach państwowych Lubelszczyzny. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy opracowany system oceny punktowej intensywności struktury zasiewów pod względem nawożenia może być stosowany dla charakterystyki gospodarstw w innych rejonach kraju oraz innych sektorach rolnictwa, potrzebne są dalsze badania o charakterze empiryczno-porównawczym.

Zbadane zależności między nawożeniem mineralnym oraz intensywnością struktury zasiewów a plonami — będące przedmiotem szczególnego zainteresowania w pracy — wykazały, że cząstkowa zależność plonu od nawożenia miała kształt paraboliczny. Wraz ze wzrostem poziomu nawożenia krańcowa efektywność malała, przy czym po przekroczeniu punktu ekstremalnego funkcji (punktu Liebiga) przybierała wartości ujemne. Na kształtowanie zależności cząstkowej między nawożeniem a plonem znaczny wpływ wywierała struktura zasiewów, wraz ze wzrostem intensywności

której wzrastała krańcowa efektywność nawożenia, a funkcja plonu względem tego czynnika przebiegała coraz wyżej i bardziej stromo. Dodatnie oddziaływanie intensywności struktury zasiewów na plony było tym większe, im występowało przy wyższym poziomie dawek nawozowych.

Stwierdzone zależności między nawożeniem, strukturą zasiewów a plonami świadczą o występowaniu związków komplementarnych między analizowanymi czynnikami. Ponadto, zwiększanie jednego z omawianych czynników powodowało wyższą efektywność działania drugiego — występowały więc między nimi także związki o charakterze kumulatywnym, dodatnio wpływające na plony.

Przeprowadzone badania wykazały, że w gospodarstwach państwowych regionu lubelskiego kluczową pozycję we wzroście plonów zajmuje intensywność organizacji produkcji roślinnej na gruntach ornych. Jej wzrost zwiększa plony nawet bez stosowania dodatkowych ilości nawozów, dzięki intensywniejszemu wykorzystaniu ziemi. Znaczniejszy jednak wzrost plonów jest możliwy na drodze jednoczesnej intensyfikacji obydwu rozpatrywanych czynników. Wobec stosunkowo niskiej jeszcze intensywności organizacji produkcji roślinnej w badanych gospodarstwach (średnio 144 punkty w 1973/74 r.) możliwości wzrostu produkcji roślinnej są duże.

Badając elastyczność plonów względem analizowanych czynników, stwierdzono wyższą ich reakcję na intensywność struktury zasiewów niż na nawożenie. Przy wysokich dawkach nawozowych (4—5 q NPK/ha) elastyczność plonów względem intensywności struktury zasiewów była szczególnie duża (współczynnik elastyczności od 0,7 do 1,0) i rosnąca wraz z nawożeniem. Potwierdza to, że zwiększanie intensywności organizacji produkcji roślinnej jest działaniem racjonalnym i koniecznym w celu maksymalizacji produkcji, szczególnie przy wysokim nawożeniu mineralnym.

Zasadniczy wpływ na opłacalność nawożenia oraz na wysokość dawek nawozowych, służących maksymalizacji sumy dochodu czystego, wywierają relacje cen na produkty rolnicze i nawozy mineralne. Ekonomiczna efektywność przyrostów nawożenia maleje. Stosunek ceny jednostki NPK do wartości jednostki plonów wyznacza przyrodniczą efektywność krańcową występującą na granicy opłacalności nakładów nawozowych (optimum ekonomiczne). Według cech obowiązujących w latach 1972—1973, taką granicę stanowi uzyskanie blisko 2 kg (setnych części JZ) przyrostu plonu na dodatkowy kg NPK. Intensyfikacja struktury zasiewów pod względem nawożenia zwiększa jego efektywność ekonomiczną i zapewnia maksymalizację dochodu czystego.

Rachunek marginalny wychodzący z założenia maksymalizacji dochodu czystego może występować w przypadku stosowania w jednostkach produkcyjnych innych kryteriów ekonomicznej oceny ich działalności, jak na przykład obecnie w gospodarstwach państwowych. Głównym kryterium oceny przedsiębiorstw państwowych, wynikającym z systemu ich finansowania w latach 1976—1980, jest wartość produkcji końcowej netto. W tych warunkach należy przyjmować, że optymalnym poziomem nawożenia z punktu widzenia ekonomiki przedsiębiorstwa rolniczego jest poziom optymalny przyrodniczo (zapewniający maksymalne plony).

Wyniki badań potwierdziły, że intensyfikacja struktury zasiewów jest działaniem celowym i koniecznym przy wysokim poziomie nawożenia dla zapewnienia wzrostu i opłacalności produkcji roślinnej. Należy przy tym pamiętać, że wprowadzanie do uprawy intensywniejszych gatunków rośliny pod względem nawożenia (intensyfikacja organizacji) warunkowane jest nie tylko nawożeniem mineralnym, lecz także odpowiednim poziomem pozostałych nakładów dotyczących pracy żywej i uprzedmiotowionej.

Jan Walczak

PRZEMIANY W STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ PRODUKCJI TOWAROWEJ ROLNICTWA INDYWIDUALNEGO W POLSCE W LATACH 1960—1970

Praca doktorska mgr Jacka Szyrmera
Promotor: prof. dr Jerzy Kostrowicki
Recenzenci: doc. dr hab. Karol Bromek
doc. dr Przemysław Dąbrowski

Obrona odbyła się 28 czerwca 1977 r. w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk

Streszczenie

Produkcja towarowa jest podstawowym wkładem rolnictwa do gospodarki narodowej. Ze względu na to, że maksymalną wielkość i optymalną strukturę produkcji można uzyskać przez odpowiednie jej rozmieszczenie, nie wystarczy badać jej zmiany w skali całego kraju. Ponadto, często wyjaśnienie tendencji krajowych możliwe jest dopiero dzięki studiom przestrzennym. Jednak w literaturze polskiej poświęconej produkcji rolniczej dominują opracowania, w których analiza przestrzenna, o ile w ogóle występuje, stanowi margines studiów.

Cel, zakres i metoda pracy

Celem pracy było uchwycenie podstawowych cech i prawidłowości przemian struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa Polski w latach 1960—1970. Ponadto, wypróbowano kilka metod statystycznych służących badaniom przestrzennym, a zwłaszcza metodę określania kierunku zmian zróżnicowania przestrzennego zjawisk według grup kwintylowych, stopnia specjalizacji (wskaźnik J. Kostrowickiego) oraz stopnia koncentracji przestrzennej (wskaźnik E. Vielrosego).

Mniejsze znaczenie metodyczne miało zastosowanie metody kolejnych ilorazów (opracowanej przez zespół J. Kostrowickiego) do określenia elementów dominujących w strukturze produkcji towarowej, gdyż metodą tą już dawniej wielokrotnie się posługiwano.

Przez strukturę przestrzenną rozumiano zbiór relacji nie mających charakteru funkcjonalnego między cechami jednostek terytorialnych. Relacje typu funkcjonalnego to takie relacje, w których przemiany jednego elementu wiążą się z przemianami innych elementów. Nie dotyczy to relacji typu strukturalnego, a w każdym razie rozpatrując je nie zakłada się takiego związku. Każdą jednostkę terytorialną można scharakteryzować za pomocą wektora wartości cech. Badając strukturę przestrzenną określonego zjawiska, uwzględnia się naturalnie tylko te cechy, które charakteryzują to zjawisko.

Za podstawowe, najbardziej syntetyczne mierniki rolniczej produkcji towarowej, a więc jej „cechy", uznano:

1. Poziom produkcji towarowej, czyli wielkość produkcji towarowej osiąganą z jednostki powierzchni użytków rolnych.

2. Stopień towarowości, czyli udział produkcji towarowej w produkcji globalnej.
3. Stopień specjalizacji, jako miarę jednolitości produkcji towarowej.
4. Kierunki produkcji towarowej, czyli kombinacje komponentów dominujących w jej strukturze.
5. Stopień koncentracji przestrzennej produkcji towarowej działów i gałęzi produkcji oraz ważniejszych produktów, jako miarę nierównomierności rozkładu produkcji towarowej między poszczególne jednostki terytorialne.

Przemiany struktury przestrzennej rolniczej produkcji towarowej badano analizując przemiany tych pięciu cech.

Przedmiotem badań była produkcja towarowa brutto. W rozważaniach uwzględniono nie tylko skup realizowany przez jednostki gospodarki uspołecznionej, ale również sprzedaż wolnorynkową, ponieważ — zdaniem autora — na podstawie samego tylko skupu trudno byłoby wyprowadzać wnioski dla całej produkcji towarowej.

Agregacji produkcji towarowej dokonano za pomocą cen stałych, skonstruowanych w oparciu o ceny skupu nadobowiązkowego stosowane w 1972 r.

Badania ograniczono do rolnictwa indywidualnego, wychodząc z założenia, że rolnictwo uspołecznione powinno być przedmiotem odrębnych studiów ze względu na odmienność zarówno źródeł i metod zbierania materiałów oraz jednostek terytorialnych analizy jak i tendencji samych przemian. Analizę przeprowadzono w przekroju powiatowym, z tym, że dane dla powiatów „miejskich", to jest miast administracyjnie wydzielonych z powiatów bądź województw, dodano do otaczających je powiatów „wiejskich". W badaniach wykorzystano dane z lat 1960, 1965 i 1970.

Praca składa się ze wstępu i 7 rozdziałów. Ogólnie można ją podzielić na dwie podstawowe części. Wstęp i dwa pierwsze rozdziały są wprowadzeniem do pracy właściwej, którą stanowią pozostałe rozdziały. W pierwszej części sprecyzowano zakres pracy poprzez zdefiniowanie podstawowych dla pracy pojęć, jak rolnictwo, produkcja towarowa, struktura przestrzenna (wstęp), przedstawiono dotychczasowy stan badań przestrzennych produkcji rolniczej, a zwłaszcza produkcji towarowej w Polsce (rozdział I), omówiono podstawy materiałowe pracy, głównie źródła danych i metody szacunków dokonanych przez autora, oraz przeprowadzono ich krytyczną ocenę (rozdział II).

W drugiej części zanalizowano przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej, poświęcając każdy z rozdziałów przemianom jednej z jej głównych „cech". Każdy rozdział rozpoczyna się omówieniem podstawowych terminów i metod stosowanych dotychczas oraz przedstawieniem i uzasadnieniem przyjętych terminów i metod zastosowanych w rozprawie. Następnie analizuje się przemiany zróżnicowania przestrzennego danej cechy. Na zakończenie podejmuje się próbę syntetycznej oceny przemian i ich głównych czynników.

Poziom produkcji towarowej obliczono dzieląc wartość produkcji towarowej przez powierzchnię użytków rolnych pozostających we władaniu rolników indywidualnych, a stopień towarowości — dzieląc wartość produkcji towarowej przez wartość produkcji globalnej.

Stopień specjalizacji rolnictwa mierzono za pomocą wskaźnika, którego pomysł pochodzi od J. Kostrowickiego. Autor sformułował wskaźnik jako wzór matematyczny i sprawdził na materiale empirycznym. Wskaźnik ten ma następującą postać:

$$W_i = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} a_{ij}^2}$$

gdzie: W_i — wskaźnik stopnia specjalizacji i-tej jednostki,
a_{ij} — udział j-tego produktu w produkcji towarowej i-tej jednostki,
n — liczba produktów towarowych i-tej jednostki.

Kierunki produkcji towarowej określono za pomocą metody kolejnych ilorazów opracowanej przez zespół J. Kostrowickiego. Metoda ta polega na podziale wartości (wielkości bezwzględnych, udziałów zwykłych bądź procentowych) wszystkich komponentów danej struktury przez kolejne liczby naturalne od 1 do n. Gdy badana struktura składa się z k komponentów, otrzymuje się poprzez taki podział zbiór liczb — ilorazów $\{M\}$ o liczebności $k \times n$. Z tego zbioru wyodrębnia się podzbiór $\{N\}$ zawierający n kolejnych największych liczb zbioru $\{M\}$. Każdemu komponentowi badanej struktury przyporządkowuje się wagę równą liczebności jego ilorazów (tzn.

liczb powstałych przez podzielenie jego wartości) zawartych w podzbiorze $\{N\}$. W nazwie i symbolu kierunku uwzględnia się komponenty zależnie od uzyskanej wagi; tych, którym przypisano wagę równą 0, nie uwzględnia się w ogóle.

W pracy zastosowano metodę dwustopniowo. W pierwszej fazie wagę przypisano dwóm działom produkcji rolniczej — produkcji roślinnej i zwierzęcej; w drugiej — poszczególnym produktom.

Do określenia stopnia koncentracji przestrzennej posłużono się wskaźnikiem E. Vielrosego, opartym na koncepcji M.O. Lorenza:

$$K = 1 - \frac{2\,[l_1 + (l_1 + l_2) + \ldots + (l_1 + l_2 + \ldots + l_{n-1})]}{(n-1)\,\Sigma\, l_i}$$

gdzie: K — wskaźnik koncentracji przestrzennej produkcji towarowej danego produktu,
l_i — wielkość produkcji towarowej danego produktu w i-tej jednostce terytorialnej,
n — liczba jednostek terytorialnych.

Kierunek zmian zróżnicowania przestrzennego cech określano następująco: dla każdego z uwzględnionych lat podzielono jednostki terytorialne według wartości cechy na 5 podzbiorów jednakowo licznych. Następnie obliczano średnią wartość danej cechy w każdym z podzbiorów, a następnie różnice (charakteryzujące zróżnicowanie bezwzględne) i stosunki (charakteryzujące zróżnicowanie względne) między średnimi wartościami cechy dla każdej pary podzbiorów w poszczególnych latach. Poprzez porównanie wielkości różnic i stosunków w poszczególnych latach można było stwierdzić czy zróżnicowanie przestrzenne danej cechy uległo zmniejszeniu, czy zwiększeniu.

Wyniki i wnioski

Dla okresu 1960—1970 charakterystyczny był wzrost poziomu produkcji towarowej (przeciętnie z 5,9 tys. zł/ha do 7,9 tys. zł/ha czyli o 35%) i stopnia towarowości (przeciętnie z 41,8% do 45,3%). Wzrost obu wskaźników stwierdzono na prawie całym obszarze kraju.

Obniżeniu uległ zaś na ogół stopień specjalizacji rolnictwa (stwierdzono spadek w 262 powiatch, wzrost w 55). Pośrednio potwierdzają to wyniki analizy kierunków produkcji. W końcu lat sześćdziesiątych było znacznie mniej powiatów niż na początku omawianego okresu, w których produkcja towarowa była zdominowana przez jeden czy dwa produkty, a znacznie więcej o produkcji wielokierunkowej.

W omawianym okresie wzrosła koncentracja przestrzenna produkcji towarowej większości produktów, zwłaszcza mleka, oraz żywca wieprzowego, wełny, buraków cukrowych i ziemniaków. Istotny spadek koncentracji przestrzennej zanotowano tylko dla pszenicy, jęczmienia, jabłek i truskawek.

Wydaje się, że poziom produkcji towarowej w polskim rolnictwie indywidualnym ściśle zależał od poziomu produkcji globalnej (produktywność ziemi). Jednakże zależność ta nie występowała na obszarach, gdzie stwierdzono nadmierną w stosunku do powierzchni użytków rolnych liczbę ludności w gospodarstwach domowych, w skład których wchodził użytkownik gospodarstwa rolniczego. Ze zjawiskiem tym w pewnym stopniu wiąże się fakt, że wysoki stopień towarowości współwystępował z wysoką produktywnością ziemi — a niski — z produktywnością pracy.

Na wielu obszarach sąsiadujących z wielkimi i średnimi aglomeracjami miejskimi poziom produkcji towarowej i stopień towarowości były wyraźnie wyższe niż na obszarach położonych dalej od aglomeracji, a ponadto cechował je szybszy wzrost; na innych obszarach tego typu stwierdzono jednak wręcz odwrotne zjawisko. Wydaje się, że o kierunku zmian produkcji towarowej rolnictwa na obszarach wokół aglomeracji miejskich decydowało to, czy były one bardziej atrakcyjne jako rynek zbytu czy jako rynek pracy. Chodzi tu o atrakcyjność subiektywną, wynikającą nie tylko z charakteru samej aglomeracji, ale i warunków produkcji rolniczej na danym obszarze. Na przykład wydaje się, że rozwój aglomeracji miejskich pociąga za sobą na ogół przyspieszenie wzrostu rolniczej produkcji towarowej na obszarach o dobrych glebach, a zwolnienie — na obszarach o glebach słabych.

Najistotniejszym zjawiskiem w strukturze przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w latach 1960—1970 było pogłębienie jej wewnętrznego zróżnicowania. Jak wykazały badania, rozpiętości w poziomie produkcji towarowej między poszczególnymi powiatami wzrosły zarówno w ujęciu bezwzględnym jak i względnym. To samo dotyczyło stopnia towarowości i stopnia specjalizacji rolnictwa.

W omawianym okresie nastąpiło pogłębienie zróżnicowania nie tylko wielkości ogólnych wskaźników charakteryzujących produkcję towarową, ale i jej wewnętrznej struktury w poszczególnych powiatach: w 1960 r. stwierdzono występowanie 119 różnych kierunków produkcji towarowej, w 1965 r. — 125, a w 1970 r. — 144. Zjawisko to miało miejsce pomimo niewielkiego przestrzennego zróżnicowania polityki rolnej i pomimo jednolitych cen decydującej części produktów rolniczych na obszarze całego kraju. Dość schematyczna polityka natrafiała jednak na odmienne warunki przyrodnicze, ekonomiczne i społeczne w różnych częściach kraju i wywoływała różne skutki. Ta różnorodność rolnictwa i warunków jego funkcjonowania powinna więc być dostrzegana i uwzględniana przy podejmowaniu decyzji mających zapewnić jego rozwój.

Jacek Szyrmer

PRZEMIANY W STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ PORDUKCJI GLOBALNEJ ROLNICTWA INDYWIDUALNEGO W POLSCE W LATACH 1960—1970

Praca doktorska mgr Romana Kulikowskiego
Promotor: prof. dr Jerzy Kostrowicki
Recenzenci: prof. dr hab. Andrzej Stasiak
doc. dr Władysław Nowicki

Obrona pracy odbyła się w 28 czerwca 1977 r. w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie.

Streszczenie

Praca ta wykonana została w ramach problemu węzłowego 11.2.1 „Podstawy przestrzennego zagospodarowania kraju", grupa tematyczna 03 „Struktura przestrzenna wyżywienia i rolnictwa".

Podstawą opracowania były materiały statystyczne dotyczące wielkości i struktury produkcji globalnej rolnictwa indywidualnego według powiatów, mierzonej w cenach porównywalnych, przygotowane przez Departament Rolnictwa i Leśnictwa GUS dla trzech przekrojów czasowych — lata 1960, 1965, 1970.

Badaniami objęto zróżnicowanie przestrzenne i dynamikę zmian poszczególnych składników produkcji globalnej, przemiany w zakresie kierunków produkcyjnych rolnictwa oraz zróżnicowanie terytorialne i dynamikę produktywności ziemi i pracy w rolnictwie indywidualnym w Polsce.

Podjęcie tak zakreślonej problematyki badawczej wynikało z dużego znaczenia dla gospodarki narodowej właściwego rozmieszczenia produkcji rolnej w przestrzeni oraz faktu, że w dotychczas publikowanej literaturze ekonomicznej i geograficznej rolnictwa brak było opracowań w jednoczesnym — przestrzennym i dynamicznym ujęciu, obejmujących terytorium całego kraju, poświęconych kompleksowej analizie cech produkcyjnych rolnictwa [1].

We wszystkich badanych okresach w produkcji globalnej przeważała produkcja roślinna nad zwierzęcą. W późniejszych latach przewaga ta była większa (54,5% w 1965 r., 55,7% w 1970 r.) niż w 1960 r. (53,9%). Wynikało to ze znacznie większego tempa wzrostu produkcji roślinnej (24,5%) niż zwierzęcej (16,2%), a powodowane było preferowaniem przez państwo przez szereg lat uprawy zbóż i roślin przemysłowych oraz utrzymywaniem aż do 1971 r. niskich cen skupu na produkty zwierzęce w stosunku do cen skupu produktów roślinnych.

Najbardziej zdecydowana przewaga produkcji roślinnej (powyżej 60%) miała miejsce na terenach o korzystnych warunkach glebowych, często pokrywających się z wysokimi udziałami roślin przemysłowych, na obszarach wyspecjalizowanych w produkcji warzyw i owoców, a także na terenach o słabszych warunkach naturalnych lecz charakteryzujących się większą przeciętną wielkością gospodarstw i małymi, w stosunku do poziomu mechanizacji, zasobami ludzkiej siły roboczej.

[1] Pozostałe cechy produkcyjne rolnictwa określane w oparciu o wielkość i strukturę produkcji towarowej oraz jej stosunek do produkcji globalnej były przedmiotem równolegle prowadzonych badań przez mgr J. Szyrmera.

Przemiany w produkcji roślinnej polegały na spadku udziału zbóż i pastewnych polowych jednorocznych, a wzroście udziału roślin przemysłowych, pastewnych wieloletnich i siana łąkowego.

W produkcji zbóż notowano tendencje o kierunkach przeciwstawnych. Malała powierzchnia zasiewów i udział w produkcji owsa, a zwłaszcza żyta, wzrastała natomiast powierzchnia uprawy i produkcja pszenicy i jęczmienia oraz mieszanek zbożowych. Zmienił się istotnie obraz przestrzennego zróżnicowania produkcji pszenicy. W początkowym okresie badań stosunkowo wyższy poziom produkcji tego zboża ograniczał się do terenów o dobrych glebach na Nizinie Śląskiej i Przedgórzu Sudeckim oraz niektórych terenów na Pogórzu Karpackim, wyżynach środkowo-polskich, Żuławach i w południowej części Pomorza Szczecińskiego. W okresie badanego 10-lecia obszary o stosunkowo wysokiej produkcji pszenicy znacznie się rozszerzyły, obejmując w 1970 r. również tereny o przeciętnej jakości gleb, zwłaszcza w zachodniej połowie kraju (Kujawy, Dolne Powiśle, Pomorze, Wielkopolska, Ziemia Lubuska), a także na Nizinie Pruskiej, Pojezierzu Mazurskim, zachodnim Mazowszu i wschodniej części Kotliny Sandomierskiej.

Rozszerzeniu uległy też obszary o stosunkowo wysokiej produkcji jęczmienia ograniczające się w 1960 r. głównie do terenów byłego woj. bydgoskiego. W 1970 r. obejmowały one ponadto znaczne obszary Wielkopolski, północno-wschodniej części kraju oraz liczne powiaty położone na terenie wyżyn środkowopolskich i w zachodniej części Mazowsza.

Udział ziemniaków w produkcji roślinnej kraju nie ulegał większym zmianom (23,6% w 1960 r., 23,0% w 1965 r., 23,5% w 1970 r.). Cechowało go natomiast bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne. Najwyższe udziały (powyżej 35%) notowano na terenach wschodniego Mazowsza i na Podlasiu, najniższe zaś na Żuławach (były powiat malborski 4,3%) oraz w środkowej i wschodniej części byłego woj. krakowskiego (poniżej 15%).

Poważnym wzrostem produkcji ziemniaków w latach 1960—1965 charakteryzowały się tereny środkowo-wschodniej części kraju oraz Pomorza i Wielkopolski, a w latach 1965—1970 obszary położone pomiędzy Łodzią, Katowicami i Opolem.

Wśród roślin przemysłowych znacznym wzrostem produkcji charakteryzował się rzepak, którego uprawa, ograniczona w początkowym okresie badań do zachodniej części kraju, rozszerzyła się następnie na tereny Podlasia i wyżyn środkowopolskich, oraz tytoń, choć wzrost ten dokonywał się najczęściej w rejonach tradycyjnej jego uprawy.

Stosunkowo szybki wzrost produkcji buraka cukrowego w latach 1960—1968 został zahamowany ograniczeniem jego kontraktacji w latach 1969—1970 do tradycyjnych rejonów jego uprawy, co wynikało z osiągnięcia w latach 1965—1968 poziomu jego produkcji gwarantującego pokrycie zapotrzebowania na cukier na rynku krajowym. Nastąpiły bowiem trudności z eksportem cukru (rosnąca konsumpcja cukru z trzciny cukrowej). Wzrost cen cukru na rynkach zagranicznych doprowadził do ponownego zwiększenia powierzchni uprawy i produkcji tej rośliny w Polsce.

Największe nasilenie produkcji warzyw charakteryzowało przede wszystkim tereny sąsiadujące z większymi miastami i aglomeracjami miejskimi: strefy podmiejskiej Warszawy i Krakowa oraz tereny sąsiadujące z aglomeracją górnośląską.

W produkcji owoców najważniejszą rolę odgrywały tereny położone w górnym i środkowym biegu Wisły, a zwłaszcza były powiat grójecki. W pierwszych latach badanego okresu notowano jednak bardzo duże wahania w wielkości zbiorów owoców, które w latach następnych, wraz z postępem agrotechniki, znacznie się zmniejszyły.

W produkcji zwierzęcej dominowały żywiec wieprzowy i mleko. W przeciwieństwie do produkcji mleka, która dość systematycznie rosła w badanym okresie, produkcja żywca wieprzowego po wzroście w latach 1960—1965 następnie spadała w latach 1969—1970 w rezultacie trudności paszowych spowodowanych bardzo niskimi zbiorami ziemniaków w 1969 r. i zbyt długo utrzymywanymi niskimi cenami skupu żywca wieprzowego w stosunku do cen skupu innych produktów zwierzęcych, a także w stosunku do cen skupu zbóż.

Wzrosła produkcja żywca wołowego, zwłaszcza na terenie Sudetów i obu pojezierzy. Wzrastała też produkcja jaj i żywca drobiowego związana z rozwojem przemysłowego tuczu drobiu po 1965 r.

Wraz z dość systematycznym zmniejszaniem się pogłowia owiec zmniejszał się udział baraniny i wełny w produkcji zwierzęcej.

Badania nad przemianami kierunków produkcyjnych rolnictwa (rozdział III pracy) wykazały dużę ich zróżnicowanie w przestrzeni oraz znaczne przemiany w czasie.

W sumie na obszarze Polski wyróżniono w 1960 r. 38 kierunków produkcji, w 1965 r. 40, a w 1970 r. 45, które zaliczono do następujących grup: 1) produkcja zwierzęca z udziałem roślinnej; 2) roślinno-zwierzęca; 3) roślinna z udziałem zwierzęcej; 4) wybitnie roślinna z udziałem zwierzęcej.

Najliczniej we wszystkich badanych okresach reprezentowane były kierunki produkcji roślinno-zwierzęcej i roślinnej z udziałem zwierzęcej.

Największe obszary kraju, zwłaszcza w 1965 r., obejmował kierunek ziemniaczano-trzodowy z żytem i mlekiem.

Rozszerzaniu ulegały kierunki: ziemniaczano-trzodowe z mlekiem, ziemniaczano-mleczne z żytem, ziemniaczano-mleczne z udziałem pszenicy i trzody chlewnej, pszenno-jęczmienno-ziemniaczano-trzodowe z mlekiem oraz kierunki z udziałem roślin przemysłowych i warzyw.

Stopniowemu zanikowi ulegały natomiast kierunki: żytnio-mleczne z trzodą chlewną i ziemniakami, żytnio-trzodowe z ziemniakami i mlekiem oraz żytnio-ziemniaczane z udziałem trzody chlewnej i mleka.

We wszystkich badanych okresach, w kierunkach produkcyjnych rolnictwa można było odnotować przewagę produkcji roślinnej i wzrost roli takich upraw jak: pszenica, jęczmień, rośliny przemysłowe i warzywa, co prowadziło w konsekwencji do coraz to większego zróżnicowania kierunków w późniejszych badanych okresach w stosunku do 1960 r.

Jednym z syntetycznych mierników produktywności rolnictwa jest produktywność ziemi (wielkość produkcji globalnej rolnictwa mierzona w złotych na 1 ha użytków rolnych). Przeciętna dla kraju produktywność ziemi w rolnictwie indywidualnym w Polsce wzrosła w badanym okresie z 14,0 tys. zł na 1 ha użytków rolnych w 1960 r. do 16,4 tys. zł w 1965 r. i 17,4 tys. zł w 1970 r. Wysoką produktywnością ziemi charakteryzowały się: Nizina Śląska z Przedgórzem Sudeckim, Wielkopolska, Kujawy, Ziemia Chełmińska, Śląsk Cieszyński, Wyżyny: Miechowska i Lubelska, a częściowo też Podkarpacie, Pomorze Zachodnie oraz były powiat pruszkowski. W końcu badanego okresu do obszarów o wysokiej produktywności ziemi należał także Górny Śląsk.

Najniższą produktywnością ziemi charakteryzowały się: północno-wschodnia część kraju, Kaszuby, północna i środkowa Kielecczyzna, a także niektóre obszary Mazowsza, Karpat i Sudetów.

Przeprowadzona analiza przemian w zróżnicowaniu przestrzennym i dynamice produktywności ziemi w rolnictwie indywidualnym w Polsce w latach 1960—1970 nasuwa następujące wnioski:

1. Znaczniejszy wzrost produktywności ziemi nastąpił przede wszystkim na terenach o przewadze gospodarstw średnich i większych. Uwaga ta nie dotyczy jednak terenów sąsiadujących z wielkimi skupiskami ludności nierolniczej (aglomeracja górnośląska i warszawska), gdzie mimo niezbyt czasem korzystnych warunków naturalnych, wysokie nakłady na produkcję rolniczą (uzasadnione wyjątkowo dużym zapotrzebowaniem na produkty rolnicze i dużą łatwością ich zbytu) dały w efekcie wysoki wzrost produktywności ziemi.

2. W ostatnim okresie badań (1970 r.) nieznacznemu zmniejszeniu uległy dysproporcje względne we wzroście produktywności ziemi pomiędzy obszarami, które w 1960 r. cechowały największe różnice. Wzrosły natomiast jeszcze bardziej różnice bezwzględne pomiędzy poziomem produktywności ziemi na obszarach o wysokiej i niskiej wartości tej cechy. Odpowiedź więc na pytanie: czy w badanym okresie zróżnicowanie przestrzenne produktywności ziemi rosło, czy malało — nie jest jednoznaczna.

Miarą produktywności pracy (rozdział V) była wielkość produkcji globalnej rolnictwa w złotych (ceny porównywalne) na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie. Przeciętna dla kraju wydajność pracy w rolnictwie indywidualnym wzrosła z 35,1 tys. zł w 1960 r. do 42,9 tys. zł w 1965 r. i 48,8 tys. zł w 1970 r. Zróżnicowanie przestrzenne tej cechy było bardzo duże. W 1960 r. na niektórych obszarach Wielkopolski jej wartość przekraczała 70 tys. zł na 1 zatrudnionego w rolnictwie, podczas gdy na znacznych terenach południowo-wschodniej części kraju, na Wyżynie Kielecko-Sandomierskiej oraz na terenach byłych województw białostockiego i łódzkiego wartość tej cechy wynosiła poniżej 25 tys. zł, a na niektórych terenach byłego woj. krakowskiego nawet poniżej 20 tys. zł.

W końcu badanego okresu (1970 r.) obraz zróżnicowania przestrzennego wydajności pracy nie uległ istotnym zmianom w porównaniu z 1960 r. Nadal najwyższą wartością tej cechy charakteryzowały się tereny Wielkopolski (byłe powiaty: śremski 92 tys. zł, gnieźnieński 88 tys. zł, krotoszyński, szamotulski i wągrowiecki po 84—86 tys. zł) oraz pozostałych terenów północnej i zachodniej części kraju.

Niski poziom wydajności pracy charakteryzował nadal południowo-wschodnią część kraju, a zwłaszcza Karpaty, Podkarpacie, Kotlinę Sandomierską i Wyżynę Kielecko-Sandomierską.

Konfrontacja poziomu i przemian produktywności pracy ze zróżnicowaniem przestrzennym wybranych nakładów na rolnictwo nasuwa wniosek, że badane efekty produkcyjne rolnictwa indywidualnego we wschodniej połowie kraju wiążą się ze zbyt jeszcze dużymi nakładami pracy ludzi i zwierząt pociągowych, przy wciąż małych nakładach na mechanizację i chemizację rolnictwa.

W ostatnim badanym okresie (1970 r.), podobnie jak w przypadku produktywności ziemi, różnice względne wydajności pracy pomiędzy obszarami o najwyższym i najniższym poziomie tej cechy w 1960 r. uległy znacznemu złagodzeniu — wzrosły zaś różnice bezwzględne.

Perspektywy wzrostu wydajności pracy w rolnictwie indywidualnym należy widzieć przede wszystkim w dalszym odpływie ludności rolniczej do zawodów pozarolniczych oraz w powiększaniu rozmiarów gospodarstw i lepszym zaopatrzeniu rynku w maszyny rolnicze. Jak wykazały jednak badania A. Szemberg nad przemianami w strukturze agrarnej gospodarstw indywidualnych, proces ich powiększania się zachodził w latach sześćdziesiątych bardzo powoli.

Roman Kulikowski

TENDENCJE ROZWOJOWE W PRODUKCJI I OBROTACH MIĘDZYNARODOWYCH NASIONAMI OLEISTYMI I TŁUSZCZAMI POCHODZENIA ROŚLINNEGO

Praca doktorska mgr Jerzego Rutkowskiego
Promotor: doc. dr hab. Mieczysław Adamowicz
Recenzenci: prof. dr hab. Henryk Olszewski
prof. dr hab. Bolesław Strużek

Obrona pracy odbyła się 17 marca 1978 r. na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego — Akademii Rolniczej w Warszawie

Streszczenie

Przedmiot i zakres badań

Przedmiotem badań była grupa 12 roślin oleistych najbardziej znanych i odgrywających najważniejszą rolę w produkcji tłuszczów roślinnych i w obrotach międzynarodowych: soja, bawełna, arachidy, słonecznik, rzepak, sezam, len, rycynus, palma oleista, palma kokosowa, oliwka i drzewo tungowe.

Zakres badanych zjawisk objął geograficzne rozmieszczenie upraw, obszary zbiorów, wysokość plonów, rozmiary produkcji nasion i olejów oraz obroty międzynarodowe. Liczba omawianych olejów roślinnych wynosi 13 i jest większa od liczby roślin, gdyż z owoców palmy oleistej otrzymuje się dwa rodzej olejów: palmowy i z ziarna palmowego. Grupa omawianych 13 olejów stanowi około 95% światowej produkcji tłuszczów pochodzenia roślinnego. Przy omawianiu obrotów międzynarodowych konieczne było uwzględnienie zarówno nasion i surowców jak i olejów, gdyż tłuszcze roślinne są przedmiotem importu i eksportu zarówno w jednej jak i drugiej postaci. Badany okres obejmuje w zasadzie lata 1948—75, a w niektórych przypadkach przedstawione również dane porównawcze z lat przedwojennych 1934—38.

Geograficzny zasięg badań obejmuje cały świat, przy zastosowaniu różnego stopnia szczegółowości w odniesieniu do krajów i regionów, w zależności od ich znaczenia w produkcji lub handlu poszczególnymi asortymentami. Przedstawiony zakres badań nie obejmuje całości światowej gospodarki tłuszczowej, gdyż pominięte zostały tłuszcze zwierzęce, produkowane z ryb i ssaków morskich oraz pozostałe tłuszcze roślinne wytwarzane na niewielką skalę.

Rośliny oleiste uprawiane są w skali światowej na obszarze około 140 mln ha, co stanowi około 10% ogólnego obszaru ziem uprawnych w latach 1971—75, a więc są na drugim miejscu po zbożach. Odgrywają one bardzo istotną rolę w światowym rolnictwie, gospodarce żywnościowej i przemysłach przetwórczych, gdyż są źródłem tłuszczów, stanowiących niezbędną część składową pożywienia człowieka, co ma szczególne znaczenie w krajach, gdzie konsumpcja tłuszczów pochodzenia zwierzęcego, ze względu na poziom rozwoju gospodarczego lub panujące zwyczaje, jest minimalna. Ponadto, nasiona roślin oleistych zawierają na ogół wysoki procent białka, które spożywane jest przez ludzi w postaci przyrządzanych z nich pokarmów, lub przez zwierzęta w postaci makuchów i śrut poekstrakcyjnych, stanowiących istotny komponent pasz treściwych. Niektóre rośliny, jak bawełna i len, dostarczają jednocześnie włókna, tłuszczu i białka.

Produkcja niektórych nasion oleistych w celu pozyskania białka ma wpływ na

podaż olejów, gdyż oba produkty wytwarzane są w tym samym procesie produkcyjnym. Wobec możliwości wzajemnej substytucji pomiędzy różnymi rodzajami olejów roślinnych, powstaje niezwykle skomplikowana sytuacja w ich podaży.

Cel badania i metody opracowania tematu

Celem pracy było zbadanie podstawowych tendencji, jakie wystąpiły w produkcji, zużyciu i handlu międzynarodowym nasionami oleistymi i tłuszczami pochodzenia roślinnego w okresie po drugiej wojnie światowej.

Ze względu na charakter badanych zjawisk, w opracowaniu zastosowano przede wszystkim statystyczno-porównawcze metody badań. Dane statystyczne prezentowane są dla całego okresu w układzie średnich 5-letnich, co ma na celu zachowanie ciągłości w przedstawianiu zachodzących zmian. Porównania rozmiarów produkcji lub obrotów w różnych okresach lub asortymentach przedstawione są w postaci wskaźników lub udziałów procentowych. W zależności od charakteru badanych zjawisk stosowano ujęcia agregatowe lub szczegółowe z podziałem na asortymenty i kraje lub regiony.

Obszar uprawy roślin oleistych, plony i produkcja nasion

W okresie powojennym nastąpiło znaczne zwiększenie obszaru uprawy roślin oleistych, wielkości zbiorów nasion i owoców oraz produkcji tłuszczów roślinnych. Ogólny obszar zajmowany przez rośliny oleiste powiększył się z około 100 mln ha średnio rocznie w latach 1948—52 do 146 mln ha w okresie 1971—75. Z obszaru tego w okresie początkowym około 16—18 mln ha, tzn. 16—18%, przypadało na kultury drzewiaste i około 84 mln ha (84%) na uprawy polowe.

Uprawy polowe takich roślin jak: soja, arachidy, słonecznik, rzepak, sezam, len i rycynus, wykazały znacznie wyższą dynamikę wzrostu; wskaźnik dla lat 1971—75 wyniósł 175 (1948—52 = 100), natomiast dla kultur drzewiastych — około 120. Obszar uprawy bawełny nie ulegał przez cały analizowany okres większym zmianom. Udział roślin oleistych w światowym obszarze ziem uprawnych wzrósł w badanym okresie z 7,9% do 9,8%. Znaczne zmiany nastąpiły również w asortymentowej strukturze upraw w postaci wzrostu znaczenia soi i rzepaku, a spadku procentowego udziału lnu i sezamu w globalnym obszarze zbiorów. Najbardziej charakterystycznym zjawiskiem jest bardzo szybkie tempo wzrostu uprawy soi, której obszar wzrósł z około 16 mln ha w latach 1948—52 do około 42 mln ha w latach 1971—75, co stanowiło prawie 30% ogólnego obszaru zajmowanego przez rośliny oleiste. Największe procentowe przyrosty obszaru upraw polowych nastąpiły w Ameryce Północnej i Środkowej, Ameryce Południowej oraz Australii.

Wśród kultury drzewiastych nastąpił poważny wzrost obszaru plantacji palm kokosowych na Filipinach o około 1 mln ha i palm oleistych w Malezji o około 500 tys. ha. Obszar zajęty przez sady oliwkowe nie uległ większym zmianom.

Wzrost plonów upraw polowych poszczególnych roślin był bardzo zróżnicowany: słonecznik 98%, bawełna 66%, rzepak 43%, soja 37% oraz rycynus 53%, natomiast plony pozostałych kultur nie uległy większym zmianom. Znaczne zwiększenie plonów nastąpiło w krajach gospodarczo rozwiniętych, natomiast w grupie krajów rozwijających się, poza nielicznymi wyjątkami, plony nie uległy poważniejszej poprawie, a w niektórych wypadkach uległy obniżeniu.

Plony kultur drzewiastych zwiększyły się głównie w nowo zakładanych plantacjach, gdzie zastosowano nowoczesne technologie. Pomiędzy wysokością plonów upraw polowych i kultur drzewiastych występują bardzo poważne rozpiętości, jak 1 do 6, a nawet 1 do 10.

Produkcja nasion oleistych 8 upraw polowych wzrosła z około 55 mln ton średnio rocznie w okresie 1948—52 do około 123 mln ton w latach 1971—75, tzn. o 140%. Produkcja kopry wzrosła w tym czasie z 2,6 do 3,9 mln ton, a ziarna palmowego z około 890 tys. ton do 1280 tys. ton. Znaczenie surowców uzyskiwanych z kultur drzewiastych znacznie więc zmalało.

W grupie upraw polowych dominującą rolę uzyskała soja, której produkcja wzrosła z około 16 mln ton w latach 1948—52 do około 58 mln ton średnio rocznie w okresie 1971—75. Udział soi w produkcji nasion 8 upraw polowych wzrósł do 47%, zmniejszyły się natomiast procentowe udziały bawełny, arachidów, sezamu i lnu. Przyczyną szybkiego wzrostu obszaru uprawy i zbiorów soi było rosnące zapotrzebowanie na pasze białkowe w krajach gospodarczo rozwiniętych. Największy wzrost produkcji nasion oleistych nastąpił w Ameryce Północnej i Środkowej, która pod koniec lat sześćdziesiątych wyprzedziła Azję pod względem wielkości zbiorów.

Światowa produkcja tłuszczów roślinnych

Światowa produkcja tłuszczów roślinnych może być szacowana brutto lub netto. Produkcja brutto oznacza ekwiwalent tłuszczowy całości nasion i owoców roślin oleistych zebranych w danym okresie obliczeniowym. Produkcja netto stanowi ekwiwalent tłuszczowy tej części nasion i owoców, która może być przeznaczana do przerobu na olej po odliczeniu ilości przeznaczonych na siewy, bezpośrednią konsumpcję, pasze i inne cele nie związane z produkcją olejów. Produkcja netto w skali światowej stanowi około 80% produkcji brutto. W obu wypadkach mamy do czynienia z wielkościami kalkulowanymi, a nie ze statystyką rzeczywistej produkcji tłuszczów.

W analizowanej grupie tłuszczów roślinnych oleje: tungowy, lniany i rycynowy zaliczane są do technicznych, pozostałe zaś to oleje konsumpcyjne. W badanym okresie światowa produkcja brutto grupy 13 tłuszczów roślinnych wzrosła z około 16 mln ton do około 37 mln ton średnio rocznie w 5-leciu (1971—75). Największym ich producentem przez cały czas była Azja, drugie miejsce zajmowała Ameryka Północna. Największe, bo przeszło 3-krotne wzrosty produkcji nastąpiły w ZSRR i Ameryce Północnej.

Produkcja netto tłuszczów roślinnych wzrosła z około 12,5 mln ton w 5-leciu 1948—52 (średnio rocznie) do około 30 mln ton w latach 1971—75. Największą dynamikę wzrostu (1948—52 = 100) miały oleje konsumpcyjne uzyskiwane z upraw polowych (297), a wśród nich sojowy (476), słonecznikowy (429) i rzepakowy (288). Nastąpił też wyraźny wzrost znaczenia olejów produkowanych w strefie klimatu umiarkowanego, kosztem olejów z krajów tropikalnych. W latach 1971—75 przeszło 35% globalnej produkcji stanowiły oleje sojowy i bawełniany, które są w pewnym sensie produktami ubocznymi uzyskiwanymi przy produkcji pasz i włókna roślinnego.

W okresie 1961—75 (za który dostępne są dane porównawcze) wskaźnik wzrostu produkcji tłuszczów roślinnych netto był wyższy niż wskaźnik globalnej produkcji rolniczej, roślinnej i żywności. Konsumpcja tłuszczów roślinnych na głowę ludności podwyższyła się w tym czasie o prawie 20% z 5,1 do około 6 kg. Czynnikami decydującymi o wzroście produkcji był popyt związany z przyrostem ludności i ogólna tendencja do poprawy poziomu odżywiania. Oprócz efektywnego popytu, o rozmiarach produkcji tłuszczów decyduje dostępność czynników produkcji: ziemi, pracy i nakładów materialnych. Istotne znaczenie mają również warunki naturalne, jakość gleb, klimat, kwalifikacje rolników, od czego uzależniona jest możliwość stosowania nowoczesnych technologii. Oprócz czynników natury technicznej, najistotniejszym elementem wpływającym na wielkość produkcji są ceny i możliwości sprzedaży. Poziom cen uzyskiwany przez rolnika za nasiona oleiste, w porównaniu z cenami upraw alternatywnych, jest podstawową przesłanką decyzji odnośnie struktury zasiewów.

Popyt na niektóre nasiona oleiste (soja) kształtuje się nie tyle pod wpływem zapotrzebowania na olej, co zapotrzebowania na białko paszowe, co wpływa na ich cenę. Wiąże się to z produkcją zwierzęcą, a więc popytem na mięso, uzależnionym w dużym stopniu od poziomu dochodów ludności. Poważny wpływ na wielkości produkcji może mieć polityka rządu, np. systemy gwarantowanych cen minimalnych, system kontraktacji, dostępność kredytów. W wielu krajach rozwijających się rządy popierają rozwój produkcji eksportowej tłuszczów roślinnych ze względu na potrzeby płatnicze.

Obroty międzynarodowe nasionami oleistymi i tłuszczami roślinnymi

Pomiędzy różnymi krajami i regionami są duże różnice w produkcji i konsumpcji tłuszczów roślinnych na głowę ludności. Stopień pokrycia zapotrzebowania

produkcją rodzimą wynosi w niektórych krajach zaledwie kilka procent. Import nasion, w szczególności ziarna soi, dokonywany jest często przede wszystkim w celu uzyskania, w wyniku ich przerobu, pasz białkowych. W eksporcie nasion oleistych i tłuszczów roślinnych wyspecjalizowane są niektóre kraje rozwijające się, które przy braku innych możliwości eksportu dążą do zwiększenia wywozu tłuszczów. Czynniki te decydują o trwałym charakterze wymiany międzynarodowej w tej grupie towarów.

W latach bezpośrednio poprzedzających drugą wojnę światową eksport tłuszczów roślinnych wynosił około 4.800 tys. ton, z czego oleje pochodzenia tropikalnego stanowiły około 3 mln ton, tzn. około 60%.

W latach powojennych, przy szybkim wzroście rozmiarów handlu, nastąpiły istotne zmiany w strukturze towarowej i kierunkach eksportu i importu. Dominującą pozycję w eksporcie nasion oleistych zajęła Ameryka Północna, przede wszystkim ze względu na szybki wzrost eksportu soi. W wielu krajach rozwijających się wystąpiła natomiast tendencja do ograniczania, a nawet eliminowania eksportu nasion i zastępowania go wywozem olejów i śrut. Nastąpiło też w pewnym stopniu odwrócenie tradycyjnych kierunków handlu, gdyż kraje rozwijające się zaczęły importować coraz większe ilości olejów roślinnych z krajów gospodarczo rozwiniętych (głównie z USA w ramach ustawy nr 480).

W badanym okresie powojennym rozmiary światowego eksportu tłuszczów roślinnych (rozumianego jako suma olejów i ekwiwalentu olejowego nasion) zwiększyły się przeszło 3-krotnie z około 3825 tys. ton do 11 614 tys. ton. Wzrost eksportu tłuszczów konsumpcyjnych był 3,3-krotny, natomiast tłuszczów technicznych zaledwie o 35%, co świadczy o odmiennej sytuacji w obu grupach.

Dynamika wzrostu eksportu w kategorii tłuszczów konsumpcyjnych pochodzących z upraw polowych była bardzo wysoka (655 przy założeniu 1948—52 = 100), natomiast w grupie tłuszczów pochodzących z kultur drzewiastych była ona znacznie niższa (wskaźnik 171). W podziale całości tłuszczów na oleje i ekwiwalent olejowy nasion, dynamika wzrostu była wyższa w kategorii pierwszej (wskaźnik 362) niż w drugiej (wskaźnik 252). Ten stan rzeczy był wynikiem preferowania przez kraje rozwijające się wywozu olejów oraz dużego reeksportu olejów produkowanych z importowanych nasion przez kraje europejskie. Szybki wzrost eksportu tłuszczów roślinnych spowodował wzrost jego udziału procentowego w globalnej produkcji netto z 30,6% w latach 1948—52 do 38,7% w 5-leciu 1971—75.

W strukturze asortymentowej światowych obrotów tłuszczami roślinnymi nastąpiły bardzo istotne zmiany. Pierwsze miejsce w eksporcie zajął olej sojowy — z około 250 tys. ton w latach 1948—52 do prawie 4 mln ton w ostatnim 5-leciu, przy udziale w globalnym eksporcie wynoszącym około 34%. Znaczny wzrost udziału w ogólnym eksporcie miały oleje słonecznikowy i rzepakowy, zmniejszyło się natomiast znaczenie pozostałych, w szczególności kokosowego, arachidowego i lnianego. Najważniejszym eksporterem netto tłuszczów roślinnych stała się Ameryka Północna i Centralna, eksport zaś netto z Azji uległ bardzo silnemu zmniejszeniu.

Światowy eksport nasion oleistych powiększył się w badanym okresie 4,4 raza z około 4,7 mln ton w latach 1948—52 do 20,6 mln ton w 5-leciu 1971—75. Prawie trzy czwarte całości w okresie 1971—75 stanowiło ziarno soi eksportowane głównie przez Stany Zjednoczone A.P. (70—90% całości) i w ostatnim okresie w rosnących ilościach przez Brazylię. Odbiorcami soi były głównie kraje zachodnioeuropejskie oraz Japonia. Import do Europy był spowodowany rosnącym zapotrzebowaniem na pasze białkowe. Światowy eksport olejów powiększył się w tym okresie z około 1790 tys. ton do 6500 tys. ton. Udziały procentowe poszczególnych gatunków w całości eksportu były bardzo zmienne. W ostatnim 5-leciu nastąpił duży wzrost wywozu olejów palmowego, sojowego i kokosowego, przy jednoczesnym zmniejszeniu eksportu oleju słonecznikowego. Ważną rolę w eksporcie olejów sojowego i bawełnianego odgrywała ich sprzedaż przez Stany Zjednoczone A.P. na specjalnie dogodnych warunkach.

Pomimo znacznych możliwości wzajemnej substytucji pomiędzy różnymi gatunkami olejów roślinnych, różnice pomiędzy ich cenami na rynku światowym były bardzo duże. Największe zbliżenie poziomu cen było pomiędzy olejami: sojowym, bawełnianym, słonecznikowym i rzepakowym oraz palmowym, a także pomiędzy kokosowym i z ziarna palmowego. W okresie do 1972 r. ceny olejów roślinnych w ujęciu agregatowym odznaczały się dość dużą dozą stabilności.

Perspektywy rozwoju produkcji i obrotów międzynarodowych

Przewidywany wzrost liczby ludności w krajach rozwijających się oraz podejmowane w skali krajowej i międzynarodowej wysiłki zmierzające do poprawy poziomu jej wyżywienia będą wpływały na utrzymywanie się popytu na tłuszcze roślinne. Ponadto, w krajach gospodarczo rozwiniętych zarysowała się wyraźna skłonność do zastępowania tłuszczów zwierzęcych roślinnymi. W produkcji rolniczej rosnący popyt przy odpowiednim poziomie cen wywołuje zwykle zwiększenie podaży. Możliwości wzrostu produkcji tkwią zarówno w podwyższeniu plonów z ha, jak i w zwiększeniu obszaru upraw. Istniejące jeszcze rezerwy ziemi nadającej się do wykorzystania pod uprawę wynoszą setki milionów hektarów i kosztem odpowiednich nakładów mogą zostać zagospodarowane.

Czynnikami ograniczającymi możliwość zwiększenia plonów i poszerzenia obszaru upraw w krajach rozwijających się są: brak środków finansowych i rzeczowych, przestarzałe technologie produkcji, niski stan wiedzy rolniczej i anachroniczne struktury społeczne. Jeżeli przyjmiemy, że wykorzystanie potencjału krajów rozwijających się będzie następowało stopniowo, to w ciągu najbliższych kilkunastu lat duże możliwości zwiększenia produkcji tłuszczów istnieją w krajach gospodarczo rozwiniętych. Znaczne zwiększenie produkcji soi i rzepaku możliwe jest w krótkim okresie czasu w Ameryce Północnej, ale pod warunkiem utrzymania opłacalnego poziomu cen. Wzrost produkcji soi będzie następować najprawdopodobniej pod wyływem zapotrzebowania na pasze białkowe niezbędne do zwiększenia produkcji zwierzęcej. W niektórych krajach rozwijających się, takich jak Brazylia i Argentyna, możliwe jest szybkie zwiększenie zbiorów soi, arachidów, lnu i słonecznika. Należy również przewidywać dalszy wzrost produkcji olejów kokosowego i palmowego, co związane jest głównie z rozwojem i odnową plantacji na Filipinach, w Malezji i Indonezji.

Biorąc pod uwagę tendencje występujące w latach 1948—75, należy oczekiwać stopniowego zwiększania produkcji roślin oleistych we wszystkich regionach, a nie tylko w wymienionych powyżej krajach posiadających największe możliwości. Przeprowadzona analiza wskazuje na to, że potencjalne możliwości wzrostu produkcji w ciągu najbliższych kilkunastu lat powinny być wystarczające dla pokrycia efektywnego popytu. Wzrostowa tendencja obrotów międzynarodowych utrzyma się zapewne nadal ze względu na strukturalny charakter deficytu Europy i Japonii oraz rosnące zapotrzebowanie importowe wielu krajów rozwijających się.

Jerzy Rutkowski

EUGENIUSZ GORZELAK
Szkoła Główna Planowania
i Statystyki
Warszawa

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE PROBLEMY ROZWOJU WSI I ROLNICTWA W POLSCE

Praca zbiorowa pod redakcją Augustyna Wosia, „Książka i Wiedza" Warszawa 1978, s. 390.

Społeczno-ekonomiczna i techniczna rekonstrukcja polskiego rolnictwa stale jest przedmiotem zainteresowań polityki rolnej w naszym kraju. Jest to zrozumiałe, gdyż od stopnia jej realizacji zależy stały i dostatecznie duży wzrost produkcji rolniczej, poprawa warunków życia ludności rolniczej i socjalistyczne przemiany w rolnictwie.

Jest sprawą oczywistą, że procesy rekonstrukcji polskiego rolnictwa nie mogą być pozostawione żywiołowemu rozwojowi, lecz muszą być kierowane. Chcąc jednak dobrze nimi kierować, trzeba je badać i analizować. Dużą rolę ma tu do spełnienia nauka, która badania takie podejmuje, a ich wyniki przekazuje w postaci referatów, artykułów i publikacji zwartych.

W lutym 1978 r. ukazała się nakładem wydawnictwa „Książka i Wiedza" bardzo ciekawa książka dotycząca społeczno-ekonomicznych problemów rozwoju wsi i rolnictwa.[1] Stanowi ona plon pierwszej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach problemu węzłowego 11.3 („Społeczno-ekonomiczna przebudowa wsi i rolnictwa") i zawiera referaty wygłoszone na niej w dniu 24.X.1977 r.

Chcąc przedstawić czytelnikowi zwięźle i treściwie zawartość tej cennej pozycji, skierowałem uwagę na główne, moim zdaniem, myśli głoszone przez poszczególnych autorów, z tym że bardziej interesują mnie tu zagadnienia ekonomiczne aniżeli socjologiczne. Warto również powiedzieć, że dokonany tu selektywny wybór miał na celu ukazanie nie już znanych i powszechnie zaakceptowanych myśli, lecz nowych, oryginalnych, odkrywczych, choć może dyskusyjnych.

W swym referacie A. Woś stwierdza, że: „...osiągnięcie zakładanego wzrostu produkcji w całym rolnictwie do roku 1990 w miarę postępu w uspołecznianiu ziemi możliwe będzie tylko wtedy, jeśli tempo wzrostu produkcji końcowej netto z 1 ha zarówno w gospodarce uspołecznionej,

[1] W książce tej publikują swoje opracowania: M. Adamowicz, J. Czyszkowska, I. Frenkiel, D. Gałaj, Z. Grochowski, M. Kaźmierczak, F. Kolbusz, M. Kozakiewicz, E. Mazurkiewicz, J. Pińkowski, T. Romanowski, B. Strużek, A. Szemberg, B. Tryfan, L. Wiśniewski, Z. Wojtaszek i A. Woś.

jak i indywidualnej będzie wyższe od przeciętnego wzrostu w całym rolnictwie. Tempo wzrostu w gospodarce uspołecznionej powinno być oczywiście wyższe niż w indywidualnej ze względu na konieczność niwelowania dotychczasowych różnic w poziomie produkcji. I tak w warunkach uspołecznienia około 40% użytków rolnych do roku 1990, tempo wzrostu produkcji końcowej netto z 1 ha musiałoby w gospodarce indywidualnej wyprzedzać przeciętne tempo w całym rolnictwie o 0,2 punktu, a w gospodarce uspołecznionej o 0,8 punktu, przy uspołecznieniu zaś około 55% użytków rolnych odpowiednio o 0,4 i 1,1 punktu." [2]

Jako logiczną konsekwencję tej myśli można przytoczyć dalsze spostrzeżenie: „Jak ze ścisłych badań wynika, istnieje swoiste optimum w rozdysponowaniu ziemi na poprawę struktury agrarnej w sektorze indywidualnym oraz na obszarową ekspansję sektora uspołecznionego. Okazuje się, ekspansja obszarowa sektora uspołecznionego w tempie 4—5% rocznie nie stwarza zagrożeń dla racjonalnego wykorzystania ziemi i utrzymania wysokiego tempa wzrostu produkcji. Po przekroczeniu tej granicy powstaje wiele barier, które utrudniają racjonalizację gospodarowania i obniżają społeczną efektywność nakładów".[3]

Do myśli zgłoszonych przez A. Wosia nawiązuje w swym opracowaniu Z. Grochowski, który ilustruje liczbami różnice w poziomie produkcyjności ziemi. Oto podane przez Autora wskaźniki produkcji końcowej netto: [4]

	Ceny z 1971 r. w zł/1 ha	Gospod. indywidualne	PGR	RSP	Gospod. kółek rolniczych	Razem gospodarstwa uspołecznione
1961—65	8 190	100,0	70,3	84,9	.	73,6
1966—70	9 290	100,0	71,3	86,0	.	72,1
1971—73	10 730	100,0	68,0	89,4	34,8	71,5
1974—76	10 644	100,0	80,3	98,9	15,3	78,4
1973	11 381	100,0	66,0	89,2	39,0	67,7
1974	11 038	100,0	70,9	101,4	23,1	72,6
1975	10 356	100,0	82,7	108,9	—2,0	80,1
1976	10 538	100,0	87,8	86,6	24,0	82,7

Z liczb tych wyciąga Z. Grochowski dwa wnioski: pierwszy, że produkcja końcowa netto w gospodarce indywidualnej jest nadal wyższa niż w gospodarce uspołecznionej, i drugi, że w latach 1974-76 poziomy produkcyjności ziemi między obydwoma układami uległy pewnemu zbliżeniu, dzięki temu, że: „...stosunkowo wysoki przyrost produkcji końcowej, nie tylko brutto, lecz i netto w PGR i w RSP był rezultatem kilkakrotnie wyższego niż w gospodarstwach indywidualnych przyrostu nakładów pieniężnych". [5] Z. Grochowski konkluduje swą myśl wnioskiem: „...wzrostowi obszaru gospodarki uspołecznionej może towarzyszyć stosunkowo

[2] A. Woś: „Społeczno-ekonomiczne problemy rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce", s. 16—37; cytat ze s. 25.

[3] Zob. s. 26.

[4] Z. Grochowski: „Problem kojarzenia wzrostu produkcji z socjalistyczną przebudową rolnictwa", s. 76—96, dane liczbowe na s. 82.

[5] Cytat ze s. 83.

wysokie tempo wzrostu produkcji rolniczej z jednstki powierzchni pod warunkiem odpowiedniego wzrostu nakładów środków obrotowych z zakupu (dotyczy to oczywiście także wzrostu nakładów inwestycyjnych"). [6]

Jednakże według Z. Grochowskiego teza ta nie odnosi się do każdych warunków zwiększania obszaru gospodarstw uspołecznionych. Z wyżej podanych liczb wynika, że w 1976 r. nastąpiło obniżenie produkcji końcowej netto w RSP. Z. Grochowski przypisuje to zjawisko (nawiązując do tezy A. Wosia) nadmiernemu zwiększeniu powierzchni użytków rolnych: „W rolniczych spółdzielniach produkcyjnych dynamiczny wzrost produkcji końcowej netto w latach 1971—1974 (7,8% rocznie z 1 ha) miał miejsce przy zwiększaniu powierzchni użytków rolnych o 4% rocznie. W 1975 r. wzrostowi powierzchni o 12,5% towarzyszył przyrost produkcji końcowej netto zaledwie o 0,8% z 1 ha, a w 1976 r. przy wzroście obszaru aż o 20,4% nastąpił spadek produkcji o 19% z 1 ha. Na ten zwiększony w ostatnich dwóch latach obszar (w sumie o 35,4%) poniesione zostały nakłady, które przyniosły tylko częściowe efekty produkcyjne lub w ogóle ich nie przyniosły". [7]

Jak wiadomo, w Instytucie Ekonomiki Rolnej dokonana została w ostatnich latach prognoza przepływu ziemi z gospodarki indywidualnej do uspołecznionej w dwóch wariantach, na poziomie 40% i 55% ziemi w sektorach uspołecznionych w 1990 r. Oczywiście są to wskaźniki średnie dla całego kraju, co oznacza, że np. w rejonach północno-wschodnich stopień uspołecznienia osiągnie 74% w I i ponad 80% w II wariancie, podczas gdy w rejonach południowo-wschodnich tylko 17% w I wariancie. W związku z tym Z. Grochowski wziął pod uwagę oba warianty, zróżnicował także spożycie mięsa na 1 mieszkańca w 1990 r. na dwóch poziomach i określił pożądane przeciętne roczne tempo wzrostu produkcji końcowej netto w latach 1980—1990 w rozbiciu na gospodarkę indywidualną. Otrzymał bardzo interesujące wyniki: [8]

	Wariant I 40% uspołecznienia		Wariant II 55% uspołecznienia	
Spożycie mięsa w kg na 1 mieszkańca w 1990 r.	85	90	85	90
Średnie roczne tempo wzrostu produkcji końcowej w %:				
Rolnictwo ogółem	2,5	2,8	2,5	2,8
Gospodarka: indywidualna	2,7	3.0	2,9	3,2
uspołeczniona	3,3	3,6	3,6	3,9

Okazuje się, że na tempo wzrostu produkcji końcowej netto ma wpływ poziom planowanego spożycia mięsa. Zwiększenie spożycia tylko o 5 kg na 1 mieszkańca powoduje podniesienie niezbędnego tempa wzrostu produkcji o 0,3% rocznie, co nie jest sprawą łatwą. Ponieważ zaś przepływ

[6] Cytat ze s. 84.
[7] Cytat ze s. 84.
[8] Dane liczbowe ze s. 94.

ziemi dokonuje się z układu o niższym poziomie produkcji z 1 ha użytków do układu o poziomie wyższym, to tempo wzrostu produkcji końcowej netto musi być w każdym sektorze wyższe niż przeciętne dla całego rolnictwa. Najtrudniejsze byłoby osiągnięcie 55% uspołecznienia rolnictwa i spożycia mięsa 90 kg na 1 mieszkańca rocznie.

Wiadomo, że uzyskiwanie określonego tempa wzrostu produkcji rolniczej zależy w dłuższym okresie czasu od nakładów, jakie łożone są na rolnictwo. Dlatego A. Woś, w swoim drugim opracowaniu zawartym w omawianej publikacji, zastanawia się nad wymaganymi nakładami inwestycyjnymi na rolnictwo w zależności od przyjętego tempa uspołecznienia rolnictwa oraz nad poziomem jego wyposażenia w środki trwałe w omawianym okresie.[9] Dochodzi do wniosku, że przyjęcie wyższego stopnia uspołecznienia zwiększyłoby nakłady inwestycyjne na rolnictwo o około 380 mld zł w latach 1986—1990 (z 1210 do 1590 mld zł). Odnosząc te nakłady do osiąganego dochodu narodowego w tym okresie, dochodzi do wniosku, że „...są to koszty wysokie, ale nie tej skali aby przekraczały możliwości naszej gospodarki. Generalną przesłanką przebudowy rolnictwa, czyniącą ten proces współcześnie realnym, jest to, że gospodarka narodowa jako całość osiągnęła taki poziom rozwoju, kiedy szczególne preferencje dla rolnictwa w polityce inwestycyjnej nie powinny osłabiać tendencji rozwojowych w gałęziach pozarolniczych". [10]

Pogląd ten został potwierdzony na XI Plenum KC PZPR 17 marca 1978 r. przez I sekretarza, tow. E. Gierka, który w swym przemówieniu końcowym powiedział: „Jednym z głównych założeń przyszłego planu 5-letniego musi być dalsze przyspieszenie procesu unowocześniania naszego rolnictwa. Musimy i będziemy coraz więcej inwestować w rolnictwo i gospodarkę żywnościową, zwiększając udział nakładów na ten cel w globalnych nakładach inwestycyjnych gospodarki narodowej". [11]

W kilku kolejnych opracowaniach podejmowane są tematy związane z rozwojem poszczególnych sektorów. Chcę tu nawiązać tylko do niektórych z nich. Najważniejszą rolę w społecznych i technicznych przekształceniach rolnictwa odgrywają i będą nadal odgrywać państwowe gospodarstwa rolne. O roli tej napisał interesująco L. Wiśniewski. [12] Autor zwraca uwagę czytelnika na ewolucje systemu zarządzania PPGR oraz na udział gospodarstw państwowych w przebudowie rolnictwa. W pierwszej sprawie dochodzi do wniosku, że system zarządzania powinien odznaczać się kilkoma cechami: 1) umożliwiać sprawne kierowanie przedsiębiorstwem; 2) uwzględniać racjonalne przesłanki techniczne i technologiczne; 3) respektować daleko idącą samodzielność przedsiębiorstwa; 4) posiadać jak najmniej ogniw pośrednich między przedsiębiorstwem a planistą centralnym; 5) być dostosowanym do struktury organizacyjnej administracji państwowej.

---

[9] A. Woś: „Związki pomiędzy ogólnym wzrostem gospodarczym a tempem rozwoju rolnictwa", s. 38—67. Tabela i tekst na s. 53—55.

[10] Cytat ze s. 55.

[11] „O dalszą, konsekwentną realizację programu rozwoju rolnictwa i poprawy wyżywienia narodu". Przemówienie tow. E. Gierka. „Trybuna Ludu" z 17 marca 1978 r.

[12] L. Wiśniewski: „Rola państwowych gospodarstw rolnych w społecznych i technicznych przekształceniach rolnictwa", s. 155—187.

L. Wiśniewski dochodzi do wniosku, że w strukturze organizacyjnej PGR nie powinno być miejsca dla kombinatów, gdyż zarówno stopień technicznego wyposażenia rolnictwa jak i obecny poziom koncentracji ziemi w PGR nie uzasadniają ich tworzenia. Dalej podaje on wielkość obszaru w PGR w dwóch wariantach uspołecznienina rolnictwa i rozmiary zatrudnienia na 100 ha użytków rolnych. W wariancie I udział PGR w użytkach rolnych wyniósłby 29%, w II natomiast — 36% ogólnego stanu użytków. Powiększaniu obszaru użytków rolnych będzie towarzyszyć spadek zatrudnienia na jednostkę użytkowanej powierzchni. Pomimo to jednak zatrudnienie wzrośnie z 471 tys. osób w 1976 r. do 520 lub 600 tys. osób w 1990 r., natomiast nakłady inwestycyjne niezbędne do rozwoju PGR stanowiłyby około 37% (wariant I) lub 42% (wariant II) ogólnych nakładów na rolnictwo. W wariancie I nie należałoby więc dokonywać żadnych zmian, bo już obecnie w PGR lokowanych jest 36% nakładów inwestycyjnych na rolnictwo.

Gospodarstwa indywidualne zajmują obecnie ponad 3/4 użytków rolnych w kraju i dają 80% produkcji końcowej netto. Rzecz w tym, aby poddane one były także procesom rekonstrukcji. Najważniejszym w tej mierze zagadnieniem jest sprawa kształtowania własnej struktury agrarnej. Pisze o tym A. Szemberg, zwracając uwagę na stały i przyspieszony w ostatnich latach przepływ ziemi z gospodarki indywidualnej do uspołecznionej. Jednakże, co jest bardzo korzystnym zjawiskiem, część przejętej ziemi nie jest zagospodarowana i leży odłogiem. A. Szemberg pisze na ten temat: „Według danych GUS z 1976 r. znajdowało się w kraju ponad 180 tys. ha nieużytkowanej ziemi rolniczej, z czego 114 tys. ha stanowiły grunty orne i 67 tys. ha użytki zielone (te ostatnie dotyczą państwowych gospodarstw rolnych Ministerstwa Rolnictwa). Grunty orne nie użytkowane rolniczo stanowiły w skali kraju około 0,8% całej ich powierzchni. Spowodowało to stratę w produkcji końcowej netto rzędu 1,5 mld zł (w cenach stałych z 1971 r.), co stanowi równowartość ponad 50 tys. ton żywca wieprzowego. W PGR Ministerstwa Rolnictwa udział ziemi nieużytkowanej wynosił 1%, w RSP — 1,5%, w ZGR — 3% wobec 0,4% w gospodarstwach indywidualnych". [13]

A. Szemberg wskazuje również na znacznie niższy poziom produkcji rolniczej uzyskiwanej na gruntach nowo zagospodarowanych, przeciętnie o 30%. Aby poprawić tę sytuację, tzn., aby usprawnić gospodarkę ziemią, Autorka proponuje: 1) „przekazywać ziemię wypadającą z użytkowania tylko tym jednostkom rolnictwa uspołecznionego, które mają realne możliwości jej szybkiego i dobrego zagospodarowania; 2) uwagę i wysiłki skupić na jakościowej stronie zagadnienia, nawet za cenę mniejszych efektów ilościowych; 3) uwzględnić w znacznie większym niż dotychczas stopniu możliwości zagospodarowania dodatkowej ziemi przez rozwojowe gospodarstwa indywidualne i zespoły chłopskie." [14]

A. Szemberg analizuje w swoim opracowaniu, kto ziemie oddaje za rentę, i dochodzi do wniosku, że: „...rozkład strukturalny gospodarstw wypadających jest niekorzystny z punktu widzenia poprawy struktury

[13] A. Szemberg: „Kierunki i instrumenty polityki gruntowej", s. 260—271. Cytat ze s. 260—261.
[14] Cytat ze s. 263.

agrarnej i ten fakt bardzo dobitnie przemawia za tym, że wysiłki trzeba skierować przede wszystkim na złagodzenie negatywnych skutków wypadania gospodarstw większych, tzn. **zachęcić** gospodarstwa żywotne do zwiększania obszaru, ich wysiłki **popierać** wszechstronną pomocą państwa, a następnie **stworzyć warunki** ułatwiające im gospodarowanie na powiększonym obszarze." [15]

Autorka powołuje się na badania prowadzone przez Bank Gospodarki Żywnościowej oraz własne i stwierdza, że popyt na ziemię ze strony gospodarstw indywidualnych jest zaspokajany jedynie w 30% i że należałoby zaoferować tym gospodarstwom około 2/3 całej przejętej ziemi. Szczególne ograniczenia w sprzedaży i wydzierżawianiu rolnikom ziemi występują w rejonach o mniejszym nasileniu sektora uspołecznionego w rolnictwie, tzn. w środkowej, wschodniej i południowej Polsce. Jest to zjawisko bardzo korzystne, tam bowiem potrzeba poprawy struktury agrarnej występuje najsilniej. A. Szemberg sygnalizuje także w swoim opracowaniu brak pomocy i doradztwa, powszechny brak informacji ze strony urzędów gminnych i służb rolnych i kończy swoje wywody słowami: „Poprawa gospodarki ziemią wymaga, aby coraz większą liczbę młodych rolników dopuszczać do kierowania gospodarstwami. Obecna sytuacja jest wysoce niekorzystna, co wyraża się w tym, że tylko 20% rolników — kierowników gospodarstw nie przekroczyło 40 lat". [16]

Opracowanie M. Kaźmierczak [17] stanowi dalsze rozwinięcie myśli A. Szemberg. Autorka bowiem słusznie stwierdza, że koncentracja ziemi i specjalizacja gospodarstw stanowią dwa ściśle ze sobą powiązane procesy. Przy obecnej strukturze agrarnej realizacja programu specjalizacji gospodarstw może mieć bardzo ograniczony zasięg. Specjalizacja bowiem wymaga określonej skali produkcji, a więc program specjalizacji trzeba realizować z równoczesnym powiększaniem rozmiarów powierzchni gospodarstw podejmujących specjalizację. Z badań IER wynika, że minimum obszaru zapewniającego racjonalną skalę produkcji w gospodarstwach specjalizujących się w ziemiochłonnych kierunkach produkcji zwierzęcej (bydle, trzodzie chlewnej, owczarstwie) wynosi obecnie 12—15 ha. Zależy to od struktury użytków rolnych, jakości gleby, ogólnej kultury rolnej w danym środowisku itp.

Badania przeprowadzone przez M. Kaźmierczak na początku 1977 r. w 7900 gospodarstw indywidualnych wykazały, że przeciętny ich obszar pozostawał przy dolnej granicy wyznaczonej teoretycznie i wynosił 12,1 ha, ale wahania skrajnych ich wielkości były bardzo duże. I tak, wielkość obszaru gospodarstw specjalizujących się w chowie bydła mlecznego wahała się od 4,4 do 39,1 ha użytków rolnych, żywca wołowego — od 1,5 do 34,0 ha, bydła — typ mieszany — od 4,4 do 37,1, trzody chlewnej — od 1,0 do 37,4 ha, a w chowie owiec — od 4 do 39 ha. [18]

M. Kaźmierczak wysuwa zagadnienie regionalizacji specjalizacji gospodarstw. Ponieważ w rejonach południowo-wschodnich nie ma szans na większą podaż ziemi, a struktura agrarna jest niekorzystna, bo wystę-

[15] Cytat ze s. 266.
[16] Cytat ze s. 277.
[17] M. Kaźmierczak: „Specjalistyczne gospodarstwa chłopskie w procesie przemian polskiego rolnictwa", s. 358—374.
[18] Dane liczbowe ze strony 366.

puje duże rozdrobnienie gospodarstw, powinno się tam, zdaniem Autorki, propagować pracochłonne, a nie ziemiochłonne kierunki produkcji rolniczej, a więc warzywa, owoce, krzewy jagodowe, tytoń, chmiel itp.

Gospodarstwa specjalistyczne wykazują dużą przewagę w intensywności produkcji, np. ich towarowa produkcja mleka wyniosła 1800 l z 1 ha, podczas gdy w gospodarstwach przeciętnych 528 l z 1 ha; w gospodarstwach o kierunku mleczno-mięsnym 1420 l i 220 kg żywca wołowego z 1 ha. W gospodarstwach specjalizujących się w produkcji trzody chlewnej towarowa produkcja żywca wyniosła w 1976 r. 795 kg z 1 ha, a w przeciętnych tylko 83 kg.

Specjalizujące się gospodarstwa więcej inwestują, biorą więcej kredytów, są lepiej wyposażone w techniczne środki produkcji, np. na 100 gospodarstw specjalistycznych odsetek korzystających z kredytów wzrastał od 46,2% w grupie gospodarstw 2—5 ha do 72% w grupie 30 ha i więcej. Odsetek gospodarstw z ciągnikami wzrastał podobnie, od 36% do 100%. Wśród gospodarstw specjalistycznych jest silna tendencja do dalszego powiększania ich obszaru, co daje gwarancję dalszego obniżenia kosztów produkcji. Autorka zwraca uwagę w zakończeniu swojego opracowania na braki w zaopatrzeniu rolnictwa w środki produkcji, co implikuje selektywny wybór dalszych gospodarstw, które mogą uzyskać „Kartę Gospodarstwa Specjalistycznego".

Zgodnie z tym, co zaznaczyłem na wstępie tej recenzji, przedstawiłem tylko niektóre problemy zawarte w tej niezwykle cennej publikacji, choć wiele innych zasługiwałoby także na uwagę, jak np. bardzo interesująco przedstawione przez B. Strużka stosunki kooperacyjne w rolnictwie (kooperacja pozioma i pionowa), lub problemy związane ze spółdzielczością rolniczą w procesie modernizacji rolnictwa przedstawione przez T. Romanowskiego. Można by tu również omówić bardzo ciekawe zagadnienia dotyczące czynników dynamizujących i ograniczających tempo spadku zatrudnienia w rolnictwie w latach do 1990 r. przedstawione przez I. Frenkla. Jeśli nie zostało to zrobione, to głównie z powodu braku miejsca.

Jedyna uwaga krytyczna, jaka nasuwa się w ocenie omawianej publikacji, to pominięcie problematyki dochodowej. Wprawdzie w opracowaniu F. Kolbusza na temat sterowania przemianami społeczno-ekonomicznej struktury wsi znalazła się wzmianka o dochodach (s. 106), ale nie zaspokaja to potrzeby uwzględnienia dochodów jako siły motorycznej do reprodukcji rozszerzonej. Opracowanie B. Tryfan, dotyczące funkcji polityki społecznej w procesie rekonstrukcji wsi i rolnictwa (s. 306—319), nie porusza także problematyki dochodów ludności rolniczej. Można jedynie wyrazić nadzieję, że przyszłe publikacje z problemu węzłowego 11.3 będą zawierać opracowania o dochodach.

Z całości tej recenzji, mającej głównie na celu zapoznanie czytelnika z oryginalnymi wnioskami pracowników nauki w szerokiej problematyce rozwoju wsi i rolnictwa, wynika, że omawianej książce przyznana tu została bardzo wysoka ocena. Jest to studium analityczne o dużych walorach teoretyczno-poznawczych, mogące stanowić nie tylko źródło inspiracji, lecz również wskazówki do działania w aktywnej polityce agrarnej w naszym kraju w okresie najbliższych kilkunastu lat.

K R O N I K A

Sprawozdanie

z konferencji naukowej Komisji Organizacji Przestrzennej Obszarów Wiejskich KPZK PAN (8—9.XI.1977 r. — Tuszyn k/Łodzi).

W dniach 8—9 listopada 1977 r. odbyło się w Tuszynie k/Łodzi doroczne posiedzenie naukowe Komisji Organizacji Przestrzennej Obszarów Wiejskich KPZK PAN. Celem posiedzenia było przedyskutowanie metodycznych problemów badań nad wielofunkcyjnością obszarów wiejskich oraz zaprezentowanie wyników przeprowadzonych w tym samym zakresie studiów.

W konferencji uczestniczyło 28 osób, reprezentujących różne dziedziny wiedzy (ekonomiści różnych specjalności, prawnicy, geografowie, urbaniści) z ośmiu ośrodków naukowych kraju (Warszawa, Łódź, Katowice, Kraków, Opole, Szczecin, Toruń, Wrocław). Odbyły się trzy posiedzenia, którym kolejno przewodniczyli: Prof. dr J. Kostrowicki, Prof. dr hab. J. Dietl, Prof. dr hab. J. Góralczyk. Wygłoszono 10 referatów.

Treść referatów oraz tocząca się ożywiona dyskusja koncentrowały się wokół trzech grup zagadnień:

— problemy metodyczne typologii obszarów wiejskich, traktowanych jako jednostki wielofunkcyjne;

— podstawy i warunki ustalania przesłanek oraz realizacji programów kształtowania przestrzeni wiejskiej;

— problemy zagospodarowania przestrzennego wielofunkcyjnych obszarów wiejskich.

1. Problemy metodyczne typologii obszarów wiejskich traktowanych jako jednostki wielofunkcyjne

Przestrzeń wiejską traktowano przez długi okres jako przestrzeń monofunkcyjną (odpowiadającą przestrzeni rolniczej). Postępujący rozwój społeczno-gospodarczy sprawił, że coraz większą rolę w przestrzeni wiejskiej — obok biogenicznych form wykorzystania zasobów przyrody (rolnictwo, leśnictwo, rybołóstwo) — zaczęły odgrywać funkcje dotychczas zewnętrzne, jak przemysł, budownictwo nierolnicze, rekreacja itp. Przestrzeń wiejska ujmowana jako obszary wielofunkcyjne, stała się w ostatnich latach przedmiotem zainteresowań i badań specjalistów z wielu dziedzin — geografii, ekonomii, socjologii itp. Studia w tym zakresie napotykają na wiele trudności. Wynikają one głównie z niedostatków istniejącej statystyki dla małych jednostek przestrzennych oraz nie w pełni dopracowanych jeszcze kwestii metodycznych. Poważne trudności nastręcza określenie funkcji obszarów wiejskich oraz dobór właściwych cech diagnostycznych przy typologii tych obszarów. Jeśli nawet uwzględnione zostaną właściwe cechy (miernik) reprezentujące różne funkcje, to powstaje zawsze proglem ustalenia ich wagi. Wielkość wag poszczególnych cech diagnostycznych uzależniona jest przede wszystkim od celu typologii. Zagadnienia te znalazły wyraz w referacie J. Dietla i B. Gregora. Autorzy podjęli próbę ogólnej typologii obszarów wiejskich, użytecznej dla obsługi konsumpcyjnej i produkcyjnej.

Szczególną uwagę zwrócono na ustalenie cech diagnostycznych (oraz ich wag) dla typologii obszarów wiejskich wg podstawowych funkcji tych obszarów (I etap typologii) oraz siły ich oddziaływania (II etap). Proponowany przez Autorów sposób podejścia wymaga jednak empirycznej weryfikacji, tak jak to uczyniła w swoim opracowaniu W. Stola. Biorąc pod uwagę układ województw, Autorka poklasyfikowała obszary wiejskie z punktu widzenia rozwijających się na nich funkcji. We wstępnej fazie badań zbadano 25 mierników reprezentujących różne aspekty po-

szczególnych funkcji obszarów wiejskich. Do badań zasadniczych wybrano 6 mierników. Efektem studiów było wyróżnienie 8 kategorii (typów) obszarów wiejskich. W dyskusji zwrócono jednak uwagę na brak wyraźnie sformułowanego celu, któremu służyć ma dokonana klasyfikacja funkcjonalna terenów wiejskich.

Funkcje obszarów wiejskich są w coraz większym stopniu determinowane przez oddziaływanie czynników egzogenicznych. Zjawisko to zostało częściowo scharakteryzowane w oparciu o wyniki badań prowadzonych na terenie aglomeracji bydgosko-toruńskiej (J. Falkowski). Autor starał się uchwycić wpływ procesów uprzemysławiania i urbanizacji na zmiany w strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego w okresie ostatnich 15 lat.

2. Podstawy i warunki ustalania przesłanek oraz realizacji programów kształtowania przestrzeni wiejskiej.

Poświęcone tej problematyce referaty oraz głosy w dyskusji koncentrowały się na warunkach przyrodniczo-środowiskowych rolnictwa oraz unormowaniach prawnych określających ramy działalności organów gospodarczych.

Niezbędnym czynnikiem racjonalnej działalności gospodarczej w rolnictwie jest dostępność informacji o środowisku przyrodniczym. Niezwykle pomocna w tym zakresie może być — zaprezentowana przez R. Truszkowską i R. Tokarskiego metoda umożliwiająca stworzenie zbioru danych o środowisku przyrodniczym w formie kartoteki. Zasadą jej tworzenia jest przejście z elementów treści dokumentacji źródłowej na dane źródłowe w formie numerycznej, rejestrowane na kartach perforowanych, przyjętych jako nośnik informacji. Dane źródłowe o środowisku przyrodniczym ujmowane będą w układzie pól wyznaczonych siatką prostokątną, odpowiadających obszarowi ok. 10 km² (tzw. pola podstawowe). Każde pole opisane jest cechami zakodowanymi w postaci numerycznej oraz identyfikatorem umożliwiającym zlokalizowanie danego pola. Przedstawiona metoda zakładania kartoteki jest obecnie wdrażana sukcesywnie na obszarach poszczególnych województw, a dla niektórych terenów przeprowadzono już pierwsze obliczenia.

Warunki przyrodnicze oraz inne elementy siedliska rolniczego wywierają istotny wpływ na organizację produkcji rolniczej. Dał temu wyraz w swoim referacie J. Góralczyk. Autor skoncentrował się na rozpoznaniu przestrzennego zróżnicowania siedliska i jego wpływu na obecne zróżnicowanie organizacji produkcji rolniczej w Polsce. Stanowiło to punkt wyjścia do studiów nad racjonalizacją i modernizacją systemów produkcji rolniczej związanych z różnymi typami siedliska. Ich celem było rozpatrywanie możliwych skutków różnych przedsięwzięć w rolnictwie przy uwzględnieniu ograniczeń powodowanych właściwościami siedliska.

Wśród czynników egzogenicznych, wywierających wpływ na kształtowanie obszarów wiejskich jako jednostek wielofunkcyjnych, szczególne znaczenie należy przypisać regulacji prawnej, a w niej postanowieniom planów zagospodarowania przestrzennego. Z referatu A. Stelmachowskiego i P. Czechowskiego wynika jednak wyraźnie, że w chwili obecnej daje się zauważyć kryzys w obowiązującej konstrukcji normatywnej planowania przestrzennego. Związany jest on przede wszystkim z brakiem synchronizacji w czasie zadań zawartych w planach społeczno-gospodarczych z ich wymiarem przestrzennym. Brak należytej spójności w istniejących mechanizmach prawnych kształtujących obszary wiejskie i ich funkcje, jak również budzące wątpliwości realizowanie założeń normatywnych w praktyce, nasuwa potrzebę zmian w przyjętych rozwiązaniach legislacyjnych. W związku z powyższym Autorzy postulują przebudowanie istniejącego systemu prawnego planowania ze struktury normatywnej opartej na koncepcji podziału terytorialnego kraju, na strukturę opartą o przedmiotowo-branżowy układ regulacji.

Strona prawna znalazła również bardziej szczegółowe odbicie w rozważaniach nad organizacją przestrzeni produkcyjnych, a ściślej w kształtowaniu przestrzeni produkcyjnej użytków rolnych (referat W. Pańki i T. Kurowskiej). Punktem wyjścia było sformułowanie trzech podstawowych funkcji jakie powinno spełniać planowanie przestrzenne w odniesieniu do obszarów rolniczych: ochrona gruntowych zasobów rolnych przed nierolniczym ich przeznaczeniem, właściwa organizacja wiejskiej sieci osadniczej, podporządkowana produkcyjnym zadaniom gospdarstw rolnych i rejonów produkcyjnych, kształtowanie samej przestrzeni produkcyjnej w rolnictwie a zwłaszcza kształtowanie struktury użytkowej gruntów. Autorzy dochodzą jednak do wniosku, że faktyczny udział planowania przestrzennego w wypełnianiu tych funkcji jest nader skromny. Szczególnie odczuwalny jest brak, w odniesieniu

do obszarów rolniczych, rozszerzania treści ustaleń planistycznych służących bezpośrednio kształtowaniu przestrzeni produkcyjnej, czego wymaga ochronny i urbanistyczny charakter planowania przestrzennego.

3. Problemy zagospodarowania przestrzennego wielofunkcyjnych obszarów wiejskich

Dążenie do pełnego wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zgodnego z jej warunkami naturalnymi i strukturą społeczno-gospodarczą jest procesem ciągłym i długotrwałym. Wymagany jest przy tym umiejętny, dostosowany do konkretnych warunków miejsca i czasu dobór kryteriów optymalizacji działań i instrumentów, za pomocą których jest realizowana polityka zagospodarowania obszarów wiejskich. Niezwykle ciekawe podejście do tych spraw zaprezentował w swoim referacie M. Urban. W sposób kompleksowy zaprojektowano racjonalną i uzasadnioną organizację przestrzenną wsi Twardowice (woj. legnickie). Za podstawowy instrument kształtujący przestrzenną organizację terenów wiejskich przyjęto prace urządzeniowo-rolne, przeprowadzone w oparciu o ustawę o scalaniu i wymianie gruntów. Zdaniem Autora, tworzona przestrzenna struktura wsi objętej postępowaniem scaleniowym winna być częścią obszerniejszego planu przestrzennego czy rozwoju społeczno-gospodarczego rejonu (do którego wieś należy). Za punkt wyjścia do przeprowadzonych badań przyjęto plan społeczno-gospodarczy rozwoju województwa (regionu). Obszar województwa podzielono na rejony (grupy gmin) z punktu widzenia potrzeb zarządzania gospodarką narodową. W obrębie rejonu wydzielono mniejsze obszary — mikrorejony — z punktu widzenia głównie naturalnych warunków produkcji rolnej. W efekcie takiego postępowania wieś Twardowice, dla której opracowuje się projekt przestrzennej organizacji, jest umiejscowiona w określonym rejonie (mikrorejonie) o znanym programie rozwoju społeczno-gospodarczego, który jest częścią składową programu całego województwa. Pozwala to na traktowanie podstawowej jednostki osadniczej jako elementu organizmu wielofunkcyjnego, uwzględniając jej związki ze światem zewnętrznym i wymogi wszystkich sektorów.

Konieczność uwzględniania zróżnicowanej struktury środowiska wiejskiego, jego uwarunkowań wewnętrznych i powiązań zewnętrznych znajduje pełny wyraz przy programowaniu rozwoju infrastruktury społeczno-ekonomicznej rejonu. Wskazał na to S. Tworowski, biorąc za przedmiot rozważań gminne ośrodki mieszkalno-usługowe.

W zależności od charakteru pełnionych funkcji, różnorodności struktur społeczno-gospodarczych, zróżnicowań istniejących układów urbanistycznych oraz różnego stopnia zainwestowania, sposoby postępowania przy tworzeniu takich ośrodków muszą być odmienne. Na dowód tego jako przykłady podaje Autor dwa ośrodki: Srokowo w woj. olsztyńskim, w obrębie działania Kętrzyńskiego Zjednoczenia Rolniczo-Przemysłowego oraz Widawę — położoną w woj. sieradzkim, na obszarach o dominacji gospodarki indywidualnej w rolnictwie.

W związku z przebudową struktury agrarnej, niosącej za sobą wzrost udziału gospodarki uspołecznionej w rolnictwie, istotnego znaczenia dla zagospodarowania przestrzeni wiejskiej nabiera wielkość przedsiębiorstw wielkorolnych. Zagadnienie to było przedmiotem referatu S. Około-Kułaka. Przyjmując za kryterium optymalizacji „rentowność" gospodarstw, Autor wykazał na konkretnym materiale liczbowym tendencję do przekraczania optymalnych rozmiarów gospodarstw wielkorolnych (nie znajduje to również uzasadnień organizacyjnych). W dyskusji zwrócono jednak uwagę na fakt, że nie zawsze musi przeważać ekonomiczny punkt widzenia. Ustalone w danych warunkach optima nie są ponadto niezmienne w czasie (wpływ postępu technicznego i organizacyjnego).

Reasumując, konferencja wykazała złożoność procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w przestrzeni wiejskiej. Umożliwiła wymianę poglądów, dotyczących zarówno kwestii metodologicznych jak i organizacji oraz rezultatów przeprowadzonych badań, pomiędzy naukowcami reprezentującymi różne dyscypliny naukowe. W referatach oraz w dyskusji wysunięto szereg cennych postulatów pod adresem polityki gospodarczej. Podkreślono potrzebę kontynuowania badań nad różnorodnymi aspektami wielofunkcyjnej przestrzeni wiejskiej.

Janusz Zrobek

B I B L I O G R A F I A

KSIĄŻKI EKONOMICZNO-ROLNICZE

Badania nad wzorami konsumpcji. Pod redakcją Jana Szczepańskiego. Wrocław 1977 Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, s. 408.

Praca zbiorowa, wykonana w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, poprzedzona wstępem J. Szczepańskiego, charakteryzującym założenia i wyniki prac nad problemem węzłowym 11.2.2. „Przewidywane zmiany we wzorach konsumpcji, potrzebach kulturalnych i systemach wartości społeczeństwa polskiego".

Pierwszy przyczynek, również pióra J. Szczepańskiego, dotyczy zagadnień konstruowania i realizacji modelu oraz wzorów konsumpcji socjalistycznej. Poruszono tu m.in. sprawy celu badań, ich praktycznego znaczenia, ideologicznych i socjologicznych przesłanek socjalistycznej polityki konsumpcji, możliwości jej konstruowania i realizowania.

W następnej z kolei pracy Lidia Beskid omawai ekonomiczne uwarunkowania rozwoju konsumcji, dając syntezę wyników badań w grupie tematycznej „Zmiany we wzorach i strukturze konsumpcji indywidualnej i zbiorowej", w tym rozwoju spożycia w Polsce w latach 1945—1974, stopnia nierównomierności w rozkładzie i procesie wzrostu płac realnych, dochodu jako czynnika wzrostu i zróżnicowania spożycia, ceny jako elementu kształtującego spożycie oraz demograficznych i społecznych wzorów konsumpcji. Rozważania swe autorka dokumentuje danymi, zawartymi w 13 tabelach oraz dwu aneksch zawierających wykaz prac planowych wykonanych w toku realizacji problemu oraz wykaz prac już opublikowanych.

Socjologiczną problematykę gospodarstw domowych charakteryzuje Bogusław Gałęski określając znaczenie jednostki, rodziny i funkcji gospodarstw domowych oraz metody, jakimi miałyby być nadal prowadzone badania nad tymi zagadnieniami.

Andrzej Siciński omawia problemy przemian stylu życia w Polsce, uwzględniając ich typologię, czynniki zmian, elementy i warianty we współczesnej Polsce oraz porównując style życia z jego jakością. Uzupełnienie stanowi adekwatna bibliografia tematu.

Publikację kończą rozważania Kazimierza Żygulskiego, dotyczące przemian potrzeb kulturalnych społeczeństwa polskiego oraz czynników warunkujących je w zakresie twórczości i konsumpcji kulturalnej. Autor przedstawia również perspektywy przemian potrzeb kulturalnych w Polsce.

BIELJAJEW D.E., BACMAN W.E.: **Agrarno-promyszlennyje kompleksy i objedinienija w pticewodstwie** (Rolniczo-przemysłowe kompleksy i zjednoczenia hodowli ptactwa). Kijew 1977, Izdat. Urożaj, s. 160.

Autorzy (kandydat nauk ekonomicznych oraz dyrektor trustu) rozważają ekonomiczne podstawy oraz uogólniają doświadczenia wyniesione ze specjalizacji i koncentracji produkcji społecznej na przykładzie międzygospodarczej kooperacji i rolniczo-przemysłowej integracji przy formowaniu rozmaitych jednostek gospodarczych. W rozważaźniach tych posługują się przykładem przemysłowej hodowli drobiu. Wysuwają także propozycje założeń naukowych i zastosowania oryginalnej metodyki oraz techniczno-ekonomicznych uzasadnień przy tworzeniu rolniczo-przemysłowych zjednoczeń. Podają również projekt odpowiednich postanowień prawnych w tej dziedzinie. Publikacja zawiera sporo danych liczbowych, wzorów oraz schematów organizacyjnych. W zakończeniu zamieszczono projekt eksperymentalnego rolniczo-przemysłowego zjednoczenia produkcji jaj.

Rzecz przeznaczona dla pracowników naukowych, studentów, kierowników gospodarstw i specjalistów rolnych.

DILLON J.L.: **The analysis of response in crop and livestock production.** (Analiza efektów w produkcji roślinnej i zwierzęcej). Oxford 1977 Pergamon Press s. XIII, 213.

W drugim, rozszerzonym wydaniu książki, autor, profesor Uniwersytetu w New England (Australia), specjalista w zakresie zarządzania przedsiębiorstw rolniczych, rozważa zagadnienia związane z wieloaspektowym znaczeniem efektów i reakcji na różne czynniki w produkcji roślinnej i zwierzęcej. Omówił m.in. teoretyczne problemy dokonywanych analiz, następnie zaś skoncentrował uwagę na efektywności produkcji rolniczej odpowiednio do czynionychh nakładów. Wychodząc z tych teoretycznych założeń autor zaprezentował wyniki wielu doświadczeń i obliczeń, głównie dotyczących nawożenia, jeśli idzie o produkcję roślinną, oraz żywienia„ jeśli idzie o produkcję zwierzęcą. Uwzględnił przy tym takie elementy jak warunki klimatyczne, czas, ceny, ryzyko, chwiejność rynku itp. W końcowym rozdziale przedstawił trudności występujące przy dokonywaniu tego rodzaju doświadczeń i analiz oraz przy opracowywaniu modeli oraz zaleceń dla farmerów.

W publikacji zastosowano pełną aparaturę ekonometryczną, posługując się odpowiednimi liczbami, wzorami, wykresami oraz schematami organizacyjnymi. M.in. podano na str. 29 schemat współzależności: nawozy—pastwisko—bydło w procesie wypasu. Załączono również indeks przedmiotowy (podano m.in. termin „response" w powiązaniu z innymi pojęciami). Obszerna literatura przedmiotu obejmuje ponad 400 pozycji.

Praca przeznaczona jest dla ekonomistów, rolników oraz młodzieży studiującej ekonomikę rolną, przy czym na uwagę zasługuje jasność w podawaniu materiału oraz przystępność ujęcia problematyki matematycznej.

DYKA S., SACKIEWICZ E.: **Handlowa obsługa rolnictwa.** Warszawa 1978 PWE, s. 283.

Praca została przygotowana w ramach problemu węzłowego 09.5.1 „Funkcjonowanie, organizowanie i kierunki rozwoju handlu wewnętrznego w Polsce".

Autorzy przedstawili funkcję i organizację handlu jako ważnego ogniwa w gospodarce żywnościowej, przy czym chodziło im przede wszystkim o ukazanie tych czynników, które wiążą się z produkcją rolniczą i działalnością gałęzi wytwarzających środki produkcji dla rolnictwa oraz przetwarzających artykuły rolne. Na pierwszy plan wysunęli sprawy obsługi handlowej producentów rolnych. W rozważaniach zrezygnowali z odrębnego traktowania problemu handlu produktami rolnymi (skupu) oraz rynkowego zaopatrywania gospodarstw rolnych w środki do produkcji, naświetlając je zgodnie z formułą „input-output". Takie ujęcie pozwoliło na pokazanie układu integracji pionowej, którego ogniwami są poszczególne działy przemysłu, handlu i rolnictwa. Praca ma charakter nie tylko poznawczy, lecz także teoretyczny, nosi też cechy studium interbranżowego.

W rozdziale I autorzy omówili charakter i zakres handlowej obsługi rolnictwa, w II — zasady organizowania zaopatrzenia gospodarstw w środki do produkcji rolnej. Dalsze rozdziały poświęcili zagadnieniom rynku środków do produkcji oraz rynku produktów rolnych. W rozdziale końcowym wskazali na kierunki modernizacji handlowej obsługi rolnictwa w świetle rozwoju kompleksu gospodarki żywnościowej. Wnioski i propozycje, pdane przez autorów, mają znaczenie praktyczne i mogą być przydatne przy podejmowaniu odpowiednich decyzji polityczno-gospodarczych.

Publikację uzupełniają interesujące schematy organizacyjne dotyczące elementów kompleksu gospodarki żywnościowej, struktury gospodarki przemysłowo-żywnościowej i systemu obsługi produkcyjnej rolnictwa, dane liczbowe oraz bibliografia przedmiotu (ok. 90 pozycji).

Ekonomiczeskij analiz sielskochoziajstwiennowo proizwodstwa w rajonie (Ekonomiczna analiza wytwórczości rolniczej w rejonie). Moskwa 1977, Kołos, s. 143.

Na analizę produkcji rolniczej składają się analizy pracy poszczególnych przedsiębiorstw i zestawienie ich działalności w ramach terytorialnej strefy (rejonu, obszaru itp.), oraz w określonej dziedzinie wytwórczej — jako całości. Dokonywanie tego typu badań jest niezbędne dla fachowego kierowania gospodarką rolną, co pozwala wykryć istniejące braki, niewykorzystane rezerwy produkcyjne itp. Dlatego też publikacja zawiera teoretyczne podstawy oraz metodykę ekonomicznych analiz porównawczych działalności produkcyjno-finansowej kołchozów i sowchozów na określonych obszarach administracyjnych. Ogólna, porównawcza ocena tej działalności opiera się na analizie efektywności globalnej produkcji rolniczej, oraz jej dziedzin — produkcji roślinnej i zwierzęcej. Podstwowe znaczenie ma jakość

produkcji, koszty własne wytwórczości, porównanie wykorzystywanych zasobów pracy oraz innych rezerw produkcyjnych. Publikacja została przygotowana przez zespół siedmiu autorów z WNIESCh pod redakcją G.G. Kotowa na materiale sprawozdawczym i opisowym z lat 1968—1974. Treść wzbogacono licznymi danymi statystycznymi (zestawionymi w 57 tabelach) z 38 kołchozów i sowchozów.

GRONIOWSKI K.: **Robotnicy rolni w Królestwie Polskim 1871—1914.** Warszawa 1977, LSW, s. 270.

Monografia stanowi część badań nad klasą robotniczą prowadzonych od 1968 r. przez Pracownię Dziejów Klasy Robotniczej Instytutu Historii PAN. Autor korzystał głównie ze spisów powszechnych 1897 i 1921 r., spisu ludności bezrolnej z 1891 r. oraz spisów gubernialnych — suwalskiego z 1909 r. i lubelskiego z 1911 r. Analiza dotyczy przede wszystkim ludności zatrudnionej poza własnym gospodarstwem, jej liczebności i początków kształtowania się proletariatu rolnego. Autor omówił sytuację materialną i wynagrodzenie robotników rolnych oraz ich warunki bytowe. Osobny rozdział poświęcił budzeniu się świadomości klasowej, strajkom chłopskim w latach 1905 i 1906 oraz stosunkowi ruchu robotniczego i ludowego do robotników rolnych w latach 1907—1914.

W zakończeniu autor scharakteryzował główne elementy przemian występujących m.in. w sytuacji ekonomicznej i w poziomie oświaty robotników rolnych.

Treść uzupełnia 35 tabel statystycznych, mapy (dotyczące ordynarii na początku XX w. oraz strajków chłopskich 1905—1906 r.), a także indeks osób oraz przypisy.

GÜRTNER O.: **Investition und Finanzierung im landwirtschaftlichen Betrieb** (Inwestycje i finansowanie w przedsiębiorstwach rolniczych). Stuttgart 1977, E. Ulmer, s. 128.

W ostatnich latach fachowcy z dziedziny gospodarki przedsiębiorstw rolniczych zajęli się intensywnie zagadnieniami teorii i metodologii inwestycji oraz ich finansowania. Autor omawianej publikacji w przystępny sposób przedstawia treść i metody praktycznego wdrożenia osiągniętych w powyższym zakresie wyników do praktyki rolniczej. Wiąże się z tym również problem kapitałów zużytych na inwestycje oraz kosztów. Na podstawie przyjętych, określonych założeń autor przeanalizował te zagadnienia, egzemplifikując je obliczeniami oraz przykładami z działalności przedsiębiorstw rolniczych (głównie w zakresie produkcji zwierzęcej). Uzyskane wyniki posłużyły do sporządzenia konkretnych kalkulacji oraz do planowania. Rozważane problemy są ściśle związane z odczuwanym w RFN brakiem siły roboczej oraz tendencjami ułatwienia społecznych warunków pracy w rolnictwie.

Jeśli idzie o szczegóły, autor zajął się najpierw matematycznymi podstawami finansowania inwestycji wszelkich typów, a przede wszystkim inwestowaniem długoterminowym. Następnie podał metody obliczeń kosztów kapitalnych inwestycji w przedsiębiorstwach rolniczych, a także podejmowania decyzji w sprawie gospodarczej efektywności oraz finansowania dokonywanych nakładów. Dlatego też rozwiązywanie problemów finansowania inwestycji oraz uzyskiwania optymalnych wyników stanowi główną tematykę książki. W publikacji zastosowano pełną aparaturę ekonometryczną, co znalazło wyraz w treści oraz w 12 wykresach i 21 tabelach. Literatura przedmiotu obejmuje 30 pozycji. Praca jest przeznaczona w pierwszym rzędzie dla studiujących zagadnienia rolnicze, jak również dla praktyków i doradców w przedsiębiorstwach rolniczych.

KAMBAROW Ju.I., GŁUCHOW A.F., ŻITKOW Ju.P.: **Ekonomika i organizacja żiwotnowodstwa na promyszlennoj osnowie** (Ekonomika i organizacja przemysłowej hodowli). Moskwa 1976, Rozsielchoizdat, s. 151.

W gospodarstwach hodowlanych strefy centralno-czarnoziemnej realizuje się efektywnie przemysłowy tucz trzody chlewnej. Publikacja zawiera podsumowanie doświadczeń w zakresie organizacji hodowli trzody chlewnej w warunkach różnych form specjalizacji oraz koncentracji. Wyeksponowano przy tym ekonomiczną efektywność produkcji świniny w kompleksowych przedsiębiorstwach przemysłowych. Współczesna intensyfikacja może być z powodzeniem realizowana jedynie przy specjalizacji, koncentracji i kooperacji gospodarstw rolnych. W tych warunkach bowiem stwarza się najkorzystniejsze możliwości wcielenia w życie kompleksowej mechanizacji, automatyzacji i postępowej techniki. Wiele doświadczeń w tym zakresie zgromadzono w Mołdawii, na Ukrainie oraz w kilku okręgach Rosyj-

skiej Republiki Federacyjnej. Największą wydajność hodowlaną posiada tucz trzody chlewnej, szczególnie przy dobrej gospodarce i organizacji bazy paszowej. Istnieją duże rezerwy w przemysłowym tuczu trzody chlewnej oraz możliwości podnoszenia ekonomicznej efektywności w tym zakresie oraz w organizacji i opłacie pracy.

Publikcja zawiera sporo danych liczbowych (ujętych w 37 tabelach) oraz obliczeń, wykresów i schematów organizacyjnych.

LÜCKEMEYER M.: **von Das interregionale Gleichgewicht auf Getreide- und Futtermittelmärkten des Europäischen Gemeinschaft** (Międzyregionalna równowaga na rynkach zbożowych i paszowych Wspólnoty Europejskiej). Hannover 1977, A. Strothe, s. 335. Agrarwirtschaft. Sonderheft 72.

W numerze 72 zeszytów specjalnych czasopisma „Agrarwirtschaft" ukazała się pracą wykonana w Instytucie Nauki o Przedsiębiorstwach Rolnych (Wydział Gospodarki Żywnościowej Uniwersytetu Reńskiego w Bonn).

Regulacja rynku dooknywana przez EWG jako główną funkcję ma podtrzymywanie cen pasz na rynkach zbożowych Wspólnoty. Niemniej jednak nie został zrealizowany inny cel, mianowicie stworzenie równowagi pomiędzy produkcją a zbytem tych artykułów. We wprowadzeniu do publikacji określono problematykę badań, ich zakres, cele analizy rynku zbożowego oraz zagadnień polityki zbożowej. Ustalono przyjętą metodykę badań oraz główne ekonomiczno-polityczne hipotezy robocze, uwarunkowania i modele. Określono też teoretyczną i praktyczną problematykę regionalnego kształtowania cen artykułów zbożowych i paszowych. Omówiono następnie różnice regionalne kształtujących się cen zbóż i pasz treściwych. Przyjęto przestrzenne modele badanych zagadnień i wysnuto z nich implikacje oraz interpretacje uzyskiwanych wyników. Z przeprowadzonych analiz wysnuto też perspektywy dla rynku zbożowego EWG do 1980 r., przy uwzględnieniu określonych warunków dla poszczególnych rodzajów zbóż i pasz (pszenica, jęczmień, kukurydza, ze szczególnym uwzględnieniem zbóż wysokoskrobiowych, głównie pszenicy).

W pracy zastosowano pełną aparaturę ekonometryczną, uzupełnioną, poza danymi liczbowymi i wykresami, także wieloma mapami krajów EWG, ilustrującymi różne warianty i alternatywy rozmieszczenia zbóż i pasz, oraz schematami organizacyjnymi i strukturalnymi. Literatura przedmiotu obejmuje ok. 100 pozycji, w tym 23 stanowią materiały i źródła statystyczne. Publikację uzupełnia załącznik tabelaryczny zawierający dane obliczone na 1980 r.

Metodołogiczeskije problemy sistemnowo izuczienija dierewni (Metodologiczne problemy systematycznego poznawania wsi). Nowosibirsk 1977, Izdat. Nauka, s. 271.

Monografię wykonał zespół z Instytutu Ekonomiki i Organizacji Produkcji Przemysłowej Sybirskiego Oddziału Akademii Nauk ZSRR. Zawiera ona wyniki czteroletnich badań kolektywu w zakresie teoretycznego opracowania dotyczącego wsi i jej dalszych perspektyw w obecnym systemie społeczno-ekonomicznym. Autorzy podjęli próbę zebrania materiałów według określonej koncepcji na podstawie ogólnych teoretyczno-metodologicznych zasad poznawania wsi. Głównym celem badań było zagadnienie przezwyciężania różnic socjalnych zachodzących między miastem a wsią. Szczególne znacznie w tym zakresie ma tworzenie przemysłowej bazy rolnictwa. Jedna z głównych trudności w prognozowaniu, planowaniu i zarządzaniu wsią tkwi w konieczności kompleksowego podejścia do poszczególnych dziedzin życia wsi. W związku z tym monografia zawiera próbę praktycznego zastosowania systemowego badania przy jej poznawaniu. Rozważono przy tym wieś jako — z jednej strony — składowy element radzieckiego społeczeństwa, rozwijającego się w ścisłym powiązaniu i współzależności z całością gospodarki narodowej, z drugiej zaś — jako w pewnej mierze samoistny oraz złożony system gospodarowania, dotyczący wielu stron działania ludności wiejskiej. W publikacji podano sporo tabel, schematów i modeli; szczególnie interesujący jest schemat efektywności funkcjonowania różnych systemów organizacyjnych wsi. Dane liczbowe dotyczą głównie lat 1960—1975. Publikacja jest przeznaczona dla socjologów, ekonomistów oraz pracowników organów planowania i zarządzania.

MUSZYŃSKI M.: **Ziemia w dobie industrializacji.** Warszawa 1977, PWN, s. 207. Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa.

Zamierzeniem pracy, przygotowanej w serii „Problemy rozwoju wsi i rolni-

ctwa", jest podsumowanie dotychczasowych badań w zakresie gospodarowania ziemią oraz ujęcie w syntetyczny sposób całości tej problematyki. Autor przyjął następujące hipotezy robocze: w ramach gospodarki narodowej istnieje teoretycznie optymalna, z ekonomicznego punktu widzenia, alokacja ziemi między poszczególne zastosowania, zaś w rolnictwie jedyne ekonomiczne kryterium najlepszego wykorzystania ziemi; industrializacja prowadzi do procesu koncentracji ziemi w rolnictwie, lecz polityka gospodarcza może zdeformować przebieg tego procesu oraz zniekształcić zależność między procesem uprzemysławiania kraju a koncentracją ziemi — jak to miało miejsce w Polsce; zależność między poziomem uprzemysławiania a koncentracją ziemi w rolnictwie występuje tylko w przypadku gospodarki drobnotowarowej. W rolnictwie uspołecznionym koncentracja ziemi zależy głównie od form i metod zarządzania; faktyczne decyzje alokacyjne dotyczące gospodarowania ziemią, jak również rzeczywiste przemiany struktury agrarnej nie zawsze są zgodne z modelem ekonomicznie optymalnym.

Weryfikując powyższe założenia autor scharakteryzował w rozdziałach I i II problem ziemi w gospodarce narodowej oraz strukturę agrarną i skalę produkcji w Polsce (w latach 1921—1938), Czechosłowacji, Rzeszy Niemieckiej (1882—1939), RFN (1949—1972), Francji, Anglii i Japonii. W rozdziale III i IV przedstawił poglądy klasyków marksizmu na koncentrację ziemi w rolnictwie (m.in. w Danii) oraz omówił koncentrację ziemi w procesie socjalizacji rolnictwa (w ZSRR, Chinach Ludowych, Bułgarii, Węgrzech, NRD i Jugosławii). Rozdziały V i VI dotyczą obrotu ziemią w Polsce Ludowej w latach 1947—1970 i następnych oraz jego ekonomicznej oceny. W zakończeniu autor rozważa zagadnienie renty gruntowej w gospodarowaniu ziemią oraz daje ogólne wnioski, wypływające z publikacji.

W pracy zawarto dane liczbowe i zestawienia statystyczne oraz bibliografię przedmiotu (ponad 100 pozycji).

Powyszenije ekonomiczeskoj effiektiwnosti agrarno-promyszlennoj intiegracji (Podniesienie ekonomicznej efektywności agrarno-przemysłowej integracji). Kiszyniew 1977, Izdat. Sztiinca, s. 100.

Praca zbiorowa wykonana w Naukowo-Badawczym Instytucie Ekonomiki i Organizacji Produkcji Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa Mołdawskiej SRR.

W monografii rozważono naukowe podstawy organizacji rolniczo-przemysłowych zjednoczeń, scharakteryzowano ich perspektywiczne typy w zakresie produkcji, przerobu i zbytu warzyw, owoców i winogron. Podano przy tym efektywność działalności wytwórczej produkcyjno-rolniczych zjednoczeń oraz sposoby jej podnoszenia i doskonalenia. Obliczono optymalizację struktury przedsiębiorstw przetwórczych oraz ich bazy surowcowej na przykładzie kagulskiego zjednoczenia przetwórczo-rolniczego. Przejście bowiem rolnictwa na nowoczesne formy przemysłowe przyspiesza w zdecydowany sposób naukowo-techniczny postęp, który jest jednym z podstawowych kierunków polityki rolnej. Wiąże się z tym przyspieszenie procesów integracji produkcji rolniczej i przemysłowej. Stąd też powstaje konieczność rozwijania międzykołchozowych, kołchozowo-sowchozowych i spółdzielczych zjednoczeń oraz kompleksów rolniczo-przemysłowych w zakresie wytwórczości, przetwarzania i zbytu produkcji rolniczej.

Dane do analiz i wniosków zaczerpnięto z lat 1971—1975 z perspektywą do 1980 r. Przytoczono również interesujący schemat ekonomiczno-matematycznych modeli produkcji w zjednoczeniach rolniczo-przemysłowych. Pracę przeznaczono dla rolników, specjalistów przemysłu spożywczego, pracowników naukowych oraz studentów szkół wyższych.

Rural socio-cultural change in Poland (Społeczno-kulturalne przemiany polskiej wsi). Wrocław 1977, Zakł. im. Ossolińskich, s. 225.

Publikacja została przygotowana w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk pod redakcją J. Turowskiego i L.M. Szwengrub. Stanowi ona kontynuację poprzednio wydanej pracy pt. „Rural social change in Poland", zawierającej omówienie IV Kongresu Socjologów, który odbył się w Toruniu w sierpniu 1976 (był on jednocześnie IX Kongresem Europejskiego Stowarzyszenia Socjologii Wsi — zob. Bibliografia w nrze 6 z 1976 r. Zagadnień Ekonomiki Rolnej). Obecnie opublikowane materiały wzbogacają literaturę dotyczącą przemian oraz społecznych następstw socjalistycznej industrializacji wsi. Poszczególne prace charakteryzują zagadnienia zmian w społeczności wiejskiej (J. Turowski), instytucje i organizacje działające na polskiej wsi (W. Piotrowski), szkołę i nauczyciela w środowisku wiejskim

(Z.A. Żechowski), socjalistyczną teorię środowiska jako podstawę charakterystyki wychowania we współczesnym społeczeństwie polskim (W. Wincławski), badania socjologiczne nad społecznością rolniczą (A. Piekara), proste formy kooperacji pomiędzy chłopami (J. Ozdowski), przemiany obszarów rolniczych na skutek procesów industrializacji (B. Jałowiecki), rozwój świadomości narodowej polskiego chłopstwa (Z.T. Wierzbicki), chłopów i społeczeństwo (R. Turski) oraz czynniki modernizacji wsi i rolnictwa (J. Turowski). Szczególnie cennym przyczynkiem, mającym — jak to podkreślili wydawcy — duże znaczenie teoretyczne dla badań, jest praca K. Dobrowolskiego pt. Badania nad teorią kultury ludowej. Problem reliktów kultury w świetle materiałów z południowej Małopolski.

Uzupełnienie referatów stanowią odnośniki i zestawienia literatury podane po każdym z rozdziałów. W zakończeniu czytelnik znajdzie bliższe informacje o autorach, ich stopniu naukowym, specjalizacji, miejscu pracy itd.

Społeczno-ekonomiczne problemy rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce. Praca zbiorowa pod redakcją Augustyna Wosia. Warszawa 1978 Książka i Wiedza, s. 390. Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR.

W publikacji zawarto materiały pierwszej konferencji naukowej zorganizowanej w Warszawie 24.X.1977 r. w ramach problemu węzłowego 11.3 „Społeczno-ekonomiczna przebudowa wsi i rolnictwa w Polsce". Koordynatorem tego problemu, realizowanego od połowy 1976 r. jest IPPML.

Jak zaznaczył we wstępie A. Woś, tematem konferencji były zagadnienia związane ze społeczno-ekonomiczną przebudową rolnictwa, traktowane jako długi proces narastania materialnych i subiektywnych przesłanek nowych stosunków produkcji, przechodzenia od prostych do bardziej złożonych form ustrojowych, stopniowego narastania elementów własności społecznej i uspołeczniania procesów wytwarzania w rolnictwie. Uczestnicy konferencji, głównie ekonomiści rolni i socjolodzy wsi, dokonali przeglądu dorobku w podstawowych tematach, dając jednocześnie teoretyczną interpretację głównej linii Partii w dziedzinie przekształceń ustrojowych w rolnictwie.

Na konferencji przedstawiono podstawowe materiały, które — udostępnione obecnie również szerszemu kręgowi czytelników — mogą ułatwić studia nad skomplikowanymi procesami rozwojowymi polskiego rolnictwa. Poszczególne referaty opracowali: J. Pińkowski: O rozwój wsi i rolnictwa; A. Woś: Społeczno-ekonomiczne problemy rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce; A. Woś: Związki między ogólnym wzrostem gospodarczym a tempem rozwoju rolnictwa; E. Mazurkiewicz: Aktualne problemy wzrostu produkcji rolnej; Z. Grochowski: Problem kojarzenia wzrostu produkcji z socjalistyczną przebudową rolnictwa; Fr. Kolbusz: Sterowanie przemianami społeczno-ekonomicznej struktury wsi D. Gałaj: Społeczno-kulturowe uwarunkowania przeobrażeń wsi i rolnictwa; L. Wiśniewski: Rola państwowych gospodarstw rolnych w społecznych i technicznych przekształceniach rolnictwa; Z. Wojtaszek: Rola rolniczych spółdzielni produkcyjnych w rozwoju produkcji rolniczej i przekształcaniu społeczno-gospodarczych stosunków na wsi; B. Strużek: Stosunki kooperacyjne w rolnictwie. Kooperacja pozioma i pionowa; T. Romanowski: Spółdzielczość rolnicza w procesie modernizacji rolnictwa; A. Szemberg: Kierunki i instrumenty polityki gruntowej; I. Frenkiel: Czynniki dynamizujące i ograniczające tempo spadku zatrudnienia w rolnictwie w perspektywie 1990 roku; B. Tryfan: Funkcje polityki społecznej w procesie rekonstrukcji wsi i rolnictwa; M. Kozakiewicz: Zmiany w dostępie ludności wiejskiej do kształcenia w latach 1970—1976; J. Czyszkowska-Dąbrowska: Nowe zjawiska w procesie rozwoju zespołów rolników indywidualnych; M. Kaźmierczak: Specjalistyczne gospodarstwa chłopskie w procesie przemian polskiego rolnictwa; M. Adamowicz: Założenia i realizacja usług kompleksowych. Przytoczone materiały autorzy udokumentowali przy pomocy odpowiednich danych statystycznych.

SPROGIS A.K.: **Awtomatizirowannaja sistiema razrabotki planow sielskochoziajstwiennowo proizwodstwa** (Zautomatyzowany system opracowywania planów produkcji rolniczej). Riga 1977, Izdat. Zinatne, s. 120 + priłożenie s. 23.

Praca wykonana pod auspicjami Instytutu Ekonomiki Łotewskiej Akademii Nauk. Autor rozważa zagadnienia planowania w rolnictwie na podstawie ekonomiczno-matematycznych metod (EMM), główne zadania tego planowania a także sposoby jego doskonalenia. Szczegółowo omówił organizację prac w zakresie planowania produkcji rolniczej przy zastosowaniu EMM oraz EWM (tj. ekonomiczno-obliczeniowych

maszyn) drugiej i trzeciej generacji. Podał przy tym charakterystykę struktury informacji wejścia i wyjścia oraz zanalizował zagadnienia typizacji projektowanych rozwiązań i wprowadzenia zunifikowanych form dokumentacji.

Materiał zawarty w publikacji przygotowano na podstawie doświadczeń Łotewskiej SRR po zastosowaniu i wcieleniu w życie zautomatyzowanego systemu zarządzania (ASU) przy planowaniu rolnictwa. Autor posługuje się pełną dokumentacją obliczeniową wraz ze wskazaniem na elementy, które składają się na podstawowe wzory (zob. str. 55 i dalsze), schematy i wykresy. Podał też wykaz wykorzystanej literatury (47 pozycji). W tabeli po str. 40 oraz w 2 załącznikach zamieszczono zestawienie rodzajów upraw oraz zwierząt hodowlanych wraz ze wskaźnikami i programem.

W zakończeniu autor zwrócił uwagę na coraz bardziej rozszerzające się stosowanie EMM, EWM i ASU, charakteryzując czynniki składowe i ekonomiczną efektywność użytkowania ich w planowaniu rolnictwa.

Rzecz jest przeznaczona przede wszystkim dla specjalistów gospodarstw rolniczych, zajmujących się opracowywaniem oraz wprowadzaniem do praktyki EMM i EWM, a także dla wykładowców i studentów wyższych szkół rolniczych.

Statistics of area, production and yield of crop products in OECD Member Countries 1955—1976 (Statystyka powierzchni, produkcji i wydajności produkcji roślinnej w krajach członkowskich OECD 1955—1976). Paris 1977, OECD, s. 85.

Część pierwsza publikacji zawiera dane liczbowe odnoszące się do głównych rodzajów użytkowania ziemi w krajach członkowskich OECD. Następna — druga obejmuje tabele dotyczące powierzchni zajętej pod produkcję roślinną. Część trzecia przedstawia dane związane z wydajnością z ha podstawowych upraw (pszenica, żyto, jęczmień, owies, kukurydza, ryż, ziemniaki, buraki cukrowe, soja i rzepak). Materiały statystyczne podano dla każdego z lat kalendarzowych 1955—1976, globalnie dla wszystkich krajów OECD oraz oddzielnie w grupach: Kanada i Ameryka Płn., Oceania (Australia i Nowa Zelandia), Europa — 9 krajów należących do OECD oraz 10 krajów spoza OECD. W tej ostatniej grupie znalazły się Austria, Finlandia, Grecja, Islandia, Norwegia, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria i Turcja).

Publikację uzupełnia krótki wstęp oraz uwagi ogólne dotyczące układu treści, źródeł statystycznych, przyjętych definicji i metody prezentacji materiału.

WACKER H., GRANZ E.: **Produkcja zwierzęca.** Warszawa 1977, PWRiL, s. 420.

Do przetłumaczenia i udostępnienia książki polskiemu czytelnikowi skłoniła wydawnictwo zarówno przydatność publikacji dla rolnika-praktyka jak i szersze potraktowanie zagadnień środowiskowych oraz gospodarczych, decydujących o wyborze kierunku produkcyjnego. Sprawy te mają dużą wagę wobec postępującej intensyfikacji produkcji rolniczej oraz coraz większej specjalizacji gospodarstw.

Na wstępie autorzy przedstawili znaczenie chowu zwierząt dla gospodarki narodowej i gospodarstwa rolnego. Następnie dali podstawowe wiadomości z anatomii, fizjologii, genetyki i żywienia zwierząt. Przy omawianiu chowu bydła, trzody chlewnej, kur, owiec i koni uwzględnili koszty wychowu i produkcji a także opłacalność stosowania poszczególnych pasz.

Wobec różnic zachodzących w organizacji rolnictwa w krajach EWG i Polski opuszczono w pracy fragmenty związane ze specyfiką produkcji rolniczej RFN, zaadaptowano natomiast do warunków polskich teksty dotyzące kontroli użytkowania trzody chlewnej.

Książkę, bogato ilustrowaną, uzupełniono wzorami, schematami i obliczeniami, przytoczono również, jako literaturę zalecaną, pozycje autorów polskich.

ZINCZENKO T.N., KODENSKAJA M.E.: **Wnutrichoziajstwiennyj rascziot w agrarno-promyszlennych predprijatijach** (Wewnątrzgospodarczy rozrachunek w rolniczo-przemysłowych przedsiębiorstwach). Kijew 1977 Izdat. Urodżaj, s 111.

W publikacji omówiono ekonomiczne założenia rozwoju rolniczo-przemysłowych przedsiębiorstw (APP), ich strukturę organizacyjną i społeczno-ekonomiczną wyższość nad innymi formami przedsiębiorstw. Zobiektywizowano nagromadzone doświadczenia i uogólniono je w zakresie organizacji przedsiębiorstw przemysłowych oraz ch oddziałów. Szczególnie przeanalizowano zastosowane środki organizacyjno-gospodarcze, przedsiębrane przy przechodzeniu na rozrachunek gospodarczy. Przytoczono też metodykę przeprowadzania badań w zakresie rozrachunku przez różne ogniwa produkcyjne. Podano również przykładowe formy wcielania metod obrachunkowych

przy rozpowszechnianiu rozrachunku gospodarczego nie tylko przez przedsiębiorstwa rolniczo-przemysłowe, ale i przetwórcze.

Aktualny etap kooperacji charakteryzuje się wielkimi przedsiębiorstwami, powstającymi przy rozwoju nowych typów więzi międzygałęziowych i formacji międzykołchozowych. Zmieniają się przy tym w zasadniczy sposób zarówno charakter jak struktura przedsiębiorstw, m.in. na bazie kooperacji szeroko rozwija się rolniczo-przemysłowa integracja, będąca jedną z najbardziej perspektywicznych form uspołeczniania produkcji. Istota tych zmian tkwi w łączeniu specjalistycznych przedsiębiorstw rolniczych przetwórczych i usługowych w jednym agrarno-przemysłowym kompleksie, co służy m. in. do wytwarzania produktu końcowego. Dzieje się to zgodnie z tezą Lenina, że „zadanie socjalizmu polega na zbliżeniu i zjednoczeniu przemysłu z rolnictwem", co stanowi podstawowy proces rolniczo-przemysłowej integracji. W tekście publikacji podano interesujące schematy i zestawienia liczbowe, a w zakończeniu załącznik zawierający wskaźniki techniczno-ekonomiczne. Rzecz jest przeznaczona dla kierowników przedsiębiorstw oraz dla pracowników naukowych.

Oprac. St. K.

ARTYKUŁY EKONOMICZNO-ROLNICZE

BESCH M.: **Neue Ansätze in der Konsumforschung des Lebensmitteln** (Nowe przesłanki w badaniach spożycia środków żywnościowych). Agrarwirtschaft, Hannower 1977, nr 6, s. 171—180, streszczenie angielskie i francuskie.

Zachowanie się konsumentów według teorii popytu w rzeczywistości nie sprawdza się, wobec czego bardziej uzasadnione jest oparcie się na empirycznym sprawdzeniu. Bliższe rzeczywistości wydaje się być określenie potrzeb żywnościowych na analizie statystycznej rozmiarów spożycia w różnych warunkach. Istotne znaczenie mogą też mieć informacje dotyczące rozwoju rynku środków żywności.

Wszystkie te rodzaje badań popytu żywności, oparte na różnych założeniach, nie prowadzą do jednoznacznych wyników, stąd zadaniem nauki jest znalezienie właściwych podstaw teoretycznych. Autor wyraża pogląd, że główne zadania koncentrują się tu dookoła teorii zachowania się konsumentów.

Decydującym tu jest zanalizowanie procesów psychicznych, jak to przedstawia schemat łączący trzy odrębne grupy zagadnień: a) cechy produktu, które tu występują bezpośrednio jako cena produktu, rodzaj, wygląd, opakowanie itp., b) bodźce psychologiczne, jak motywy, potrzeby, okoliczności uboczne, upodobanie, c) właściwa postawa konsumenta wyrażona w formie alternatywnej — kupno lub wstrzymanie się od kupna.

Matematyczne wyrażenie tych kryteriów zachowania się konsumenta może być ujmowane w formie modeli cząstkowych, co właśnie przedstawiają liczni badacze. Autor artykułu omawia kilkanaście cząstkowych modeli wiążących w różnym stopniu różne rodzaje motywacji. Mniej liczni badacze próbują konstruować modele postaw konsumenta całościowe, łącząc w jeden kompleks zespoły różnych czynników.

Tym badaniom wychodzącym od postaw konsumentów przeciwstawiane są badania bezpośrednich sytuacji rynkowych w zakresie środków żywności. Są one kontrowersyjne pod względem metodycznym w stosunku do badań motywacyjnych popytu, gdyż stawiają sobie zadanie badać nie tylko przyczyny popytu, lecz i jego skutki. Autor nie jest wyraźnie zdecydowany, jakim kryteriom oddać pierwszeństwo, gdyż dostrzega korzystne i niekorzystne strony każdej z tych postaw metodycznych.

EGGERS J.: **Das System der agrarsozialen Sicherung in Frankreich** (System rolniczych ubezpieczeń społecznych we Francji). Berichtüber Landwirtschaft, Hamburg 1977, r 3, s. 417—444, streszczenie angielskie i francuskie.

Artykuł szeroko omawia stronę prawną i organizacyjną systemu ubezpieczeń rolniczych we Francji, obejmującego ubezpieczenia powszechnie obowiązujące, jak i dobrowolne. Przedstawione są następujące rodzaje ubezpieczeń: ubezpieczenie na starość (AUA); ubezpieczenie chorobowe, inwalidzkie i macierzyństwa (AMEXA); ubezpieczenie spłat rodzinnych (PFA) oraz ubezpieczenie od wypadków. Wiąże się z tym system rent związany z przekazywaniem ziemi następcom i w obce ręce.

W ogólnym funduszu ubezpieczeń za rok 1975 wynoszącym dla Francji 376,6 mld franków ludność rolnicza partycypuje kwotą 26,2 mld franków.

Systemem rolniczych ubezpieczeń objęci są prowadzący gospodarstwa (66,5%) oraz pracownicy rolni (33,5%). Według rodzajów ubezpieczeń podanych wyżej udział poszczególnych grup ubezpieczonych przedstawia się następująco:

w AUA	— przedsiębiorcy	9,6 mld f	(36,7%)
w ASA	— pracownicy	6,7 mld f	(25,7%)
w AMEXA	— przedsiębiorcy	5,3 mld f	(20,3%)
w PFA	— obie grupy	3,8 mld f	(14,7%)
od wypadków	— pracownicy	0,6 mld f	(2%)

Wszystkie rodzaje ubezpieczeń cechuje to, że w miarę jak następuje zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie następuje też wzrost w rolnictwie płac i dochodów.

Artykuł zwraca uwagę na różnice systemów ubezpieczeń w rolnictwie jakie występują we Francji i w Niemieckiej Republice Federalnej. We Francji koszty systemu ubezpieczeń pokryte są w 80% ze środków publicznych, w RFN zaledwie w 60%. Sugestie autora zmierzają do tego, że te proporcje preferowania rolnictwa francuskiego wynikają z większych dążeń do konkurowania w ramach EWG.

Autor podaje obszerną bibliografię (36 pozycji).

HOOLEY A., HOFFER R., MORAIN S.: **Estimating agricultural production by the use of satellite information: An experiment with Laotian date** (Przewidywanie produkcji rolnej przy użyciu informacji satelitarnej; eksperyment z danych laotańskich). American Journal of Agricultural Economics, 1977, nr 4, s. 722—727.

Ogólne zasady wykorzystywania informacji saltelitarnych dotyczących rolnictwa polegają na poszukiwaniu miar, rodzajów i stopni powierzchni użytkowanej rolniczo, w tym powierzchni uprawnej, następnie oceny plonów, a także rodzajów i stopni użytych środków produkcji, oczywiście w zakresie i stopniu wynikającym z możliwości obserwacji satelitarnych. Przyjmuje się też, że zakres tych obserwacji może być następnie rozszerzony na bardziej subtelne miary efektywności, oparte na kryteriach ekonomicznych.

Organizacja Narodów Zjednoczonych, kierując się materiałami statystycznymi poszczególnych krajów, ustala ich możliwości produkcyjne faktyczne i potencjalne. W ustalaniu możliwości potencjalnych podejmowane są próby uzyskiwania niezbędnych danych także z pominięciem krajów bezpośrednio zainteresowanych. Do tego celu mogą służyć dane uzyskiwane drogą informacji satelitarnej.

Wykorzystywane w tym celu mogą być obserwacje dla celów rolniczych właściwości powierzchni poszczególnych części globu, oparte na dostrzegalnych z dużej wysokości miarach fizycznych. Specyfika właściwości powierzchni oraz rodzaju i stopnia wegetacji roślinnej daje się ustalić z dostateczną dokładnością. Posługiwanie się różnymi technikami uzyskiwania informacji geofizycznych, a także odwzorowania ich wyników różnymi sposobami otwiera tu duże możliwości. Skala zdjęć może odpowiadać współcześnie stosowanym metodom w granicach w górę i w dół od 1:1.000.000. Próby tego rodzaju były dokonywane w latach 1972 i 1975.

Poza ogólnymi informacjami z tego zakresu artykuł podaje szczegółowy materiał dotyczący rolnictwa Laosu. Dane satelitarne uzyskane tą drogą, obejmujące rozmiar upraw rolniczych o obszarze około 500 tys. ha, były porównywane z danymi uzyskiwanymi na drodze statystycznej; różnice uzyskiwanych danych metodami tradycyjnymi i za pomocą obserwacji satelitarnej nie przekraczały 12%.

MYMRIKOW N.: **Problemy specjalizacji, mieżchoziajstwiennoj koopieracji i agropromyszlennoj intiegracji** (Problemy specjalizacji, międzygospodarczej kooperacji i rolniczo-przemysłowej integracji). Woprosy Ekonomiki, Moskwa 1978, nr 1, s. 46—56.

W ostatnich latach w krajach Związku Radzieckiego procesy strefowej specjalizacji i koncentracji produkcji rolnej zwiększyły się bardzo znacznie. Produkcja towarowa ziarna zbóż koncentruje się na Ukrainie, północnym Kaukazie, w centralnym czarnomorskim regionie, w dorzeczu Wołgi, w północnym Kazachstanie, w południowo-zachodniej Syberii. Bawełna koncentruje się w środkowej Azji; len w nieczarnoziemnej strefie europejskiej części Związku; burak cukrowy na Ukrainie i w centralno-czarnoziemnym regionie; winogrona na Kaukazie i w Mołdawii; herbata w Gruzji, Azerbejdżanie i w krasnodarskim regionie; produkcja owiec w Kazachstanie, środkowej Azji, na Kaukazie, na południu Ukrainy. W związku z tym zostały zorganizowane duże specjalistyczne zjednoczenia sowchozów dla specjalistycznej przeróbki przemysłowej tej produkcji. W całym Związku w roku 1977 funkcjonowało już ponad 7000 takich międzygospodarczych przedsiębiorstw i zjednoczeń. W roku 1976 podstawowe środki finansowe tych przedsiębiorstw osiągnęły 9,8 mld rubli, liczba zatrudnionych 1,5 mln, dochód 0,9 mld rubli.

W zakresie produkcji zwierzęcej — bydła, trzody i drobiu stosunkowo jeszcze niski poziom koncentracji produkcji w większości kołchozów i w licznych sowchozach stanowi hamulec wprowadzania postępu naukowo-technicznego, wprowadzenia przemysłowej technologii, uzyskania większej efektywności ekonomicznej.

Rolniczo-przemysłowa integracja rozwija się głównie w państwowym sektorze ekonomiki kraju Rad, artykuł podaje dużą ilość szczegółowych informacji. Rozwa-

żane są przy tym problemy odnośnie dalszych perspektywicznych kierunków rozwoju kooperacji i integracji, istnieją tu bowiem dwa odrębne kierunki formowania międzygospodarczych przedsiębiorstw i zjednoczeń, w szczególności według podziału branżowego czy terytorialnego. Autor artykułu proponuje, ażeby stosować obydwie te formy dostosowując je do specyfiki poszczególnych regionów.

Dużo uwagi poświęca autor funkcjonowaniu systemu Rolniczo-Przemysłowych Kompleksów („APK") oraz Agrarno-Przemysłowych Zjednoczeń („APO"). Oparty na nich jest cały mechanizm funkcjonowania działalności produkcyjnej, przetwórstwa, kooperacji, a także planowania, techniki zarządzania, oceny wyników pracy, rozliczeń gospodarczych, ustalania cen, dochodów, systemu płac itp.

W końcu autor podkreśla, że pewnym hamulcem w ocenie efektywności działalności Rolniczo-Przemysłowych Kompleksów i Rolniczo-Przemysłowych Zjednoczeń jest to, że oceny te dokonywane według kryteriów ustalonych dla branży czy resortu nie zawsze mogą być zgodne z interesem gospodarki ogólnonarodowej.

Perspectives économiques de l'OCDE (Perspektywy ekonomiczne OCDE). L'Observateur de l'OCDE. Paryż 1978, nr 90 (styczeń), s. 19—24.

Kierując się danymi z ostatniego miesiąca roku ubiegłego ustalone są perspektywy na bieżący rok 1978.

Przedstawiciele krajów OCDE na swym zebraniu w czerwcu roku ubiegłego ustalili, że ich dążenia do stopniowego powrotu do pełnego zatrudnienia i do stabilności cen będą ułatwione, jeżeli ekspansja tych krajów w roku 1978 będzie postępować szybciej, niż w roku 1977. Oczekiwany był wzrost produkcji o 4%, co miało usprawiedliwić uzasadnienie dalszego osiągnięcia wzrostu o 5%. Taka skala wzrostu produkcji dla całego obszaru OCDE wynikać mogła tylko z osiągnięć krajów przodujących — USA, Japonii, RFN, gdyż pozostałe kraje pozostawać miały daleko w tyle.

W następnych miesiącach po wspomnianej konferencji czerwcowej oczekiwania te nie sprawdziły się i dla wszystkich krajów OCDE łączny wzrost produkcji wynosił 3 1/2%. Było to wynikiem oddziaływania czynników inflacyjnych i utrzymującego się bezrobocia.

Aktualna sytuacja w poszczególnych grupach krajów z różnych kontynentów i z całego obszaru OCDE podana jest w tabelach ilustrujących produkcję i popyt od roku 1974 oraz stan procentowy bezrobocia w stosunku do ludności zatrudnionej. Trzecia tabela ilustruje przewidywanie procentowych zmian cen w skali rocznej. Kształtowanie się bilansu płatniczego od roku 1974 do 1978 w miliardach dolarów przedstawia tabela czwarta. Skala rozpiętości bilansów ujemnych i dodatnich jest tu bardzo duża.

Rozważania o polityce ekonomicznej stosowanej w poszczególnych krajach uzupełnione są barwnymi schematami ilustrującymi dynamikę zmian w kształtowaniu produkcji oraz procentowej zmiany kursu walut od stycznia 1976 do grudnia 1977 roku.

Końcowa część artykułu poświęcona jest przedstawieniu sytuacji w poszczególnych krajach. Omówione są USA, Japonia, RFN, Francja, Holandia, Kanada, Włochy, pozostałe kraje (łącznie).

SAINCLIVIER M.: **L'aliment naturel, un mythe?** (Pożywienie naturalne — mit?). Economie Rurale, Paryż 1977, nr 5, s. 3—9, streszczenie angielskie.

Na tak postawione pytanie nie ma wyraźnej odpowiedzi, gdyż przeciwstawianie pożywienia naturalnego pożywieniu uzyskanemu przez przetwarzanie produktów surowych nie znajduje uzasadnienia. Stąd nie istnieje obiektywna konieczność dążenia do preferowania któregokolwiek z tych rodzajów żywności. Każdy z nich wyraża w określonym stopniu przewagę korzyści, bądź też szkodliwości dla organizmu poszczególnych osób, w zależności od cech indywidualnych, jak wiek, kondycja, stan zdrowotności.

Wynika to stąd, że w szeregu produktów naturalność i toksyczność występuje nierozdzielnie. Jaskrawym przykładem są tu grzyby. W szeregach jarzyn i warzyw, ziarnach kukurydzy i roślin oleistych występują szkodliwe enzymy i cyjanki. Solanina, jako silnie działający środek trujący, występuje w niedojrzałych ziemniakach kiełkujących — itp.

Pożywienie naturalne spreparowane w procesach technologicznych, jak suszenie, solenie, wędzenie, nie zapobiega występowaniu substancji szkodliwych dla zdrowia poszczególnych osób. Tym niemniej byłoby absurdem potępienie wszystkich tych

technologii. Raczej chodzi tu o skutki nadmiernego stosowania tych technologii, zaś troska o zabiegi konserwacji żywności pozostaje nieuchronna.

Pogląd, że to wszystko co pochodzi od natury jest samo przez się najbardziej korzystne dla odżywiania się wynika z mylnego pojmowania filozofii naturalizmu. Wyznawcy tej filozofii pojmują przyrodę tylko w jej przejawach dobroczynnych, to znaczy widzą ją nie taką jaka ona jest, lecz taką jaką chcieliby ją widzieć. Takie pojmowanie przyrody jest zupełnie obce jej poznaniu naukowemu.

SCHIEFER G.: **Zur Prognose der räumlichen Verteilung der landwirtschaftlichen Produktion mit Prozessanalysemodellen** (O prognozie przestrzennego podziału produkcji rolnej w procesach analizy modelowej). Agrarwirtschaft, Hanower 1977, nr 6, s. 184—189, streszczenie francuskie i angielskie.

Rejonizacja rolnictwa RFN może być realizowana, gdy znaczna część przedsiębiorstw rolniczych zdolna jest do samodzielnego rozwiązywania swych indywidualnych celów, w ramach przesłanek ustalanych dla rolnictwa w przekroju zadań ogólnopaństwowych. Pojęciem regionu określa się tu ten wyodrębniony obszar, gdzie cele indywidualne przedsiębiorstw pozostają w harmonii z celami ogólnymi rolnictwa. Jest to więc model teoretycznie założony w odniesieniu do określonej przestrzeni.

Prawdiłowość tak dokonanej rejonizacji sprawdza się na zbadaniu zgodności między teoretycznym modelem a realną rzeczywistością. Stabilność podziału regionalnego ma olbrzymie znaczenie i temu zagadnieniu autor poświęca dużo uwagi. Rozpatruje stabilność regionu jako zgodność założeń teoretycznych przyjętego modelu przez konfrontacje zadań inicjowanych przez przedsiębiorstwa z zadaniami ogólnej polityki państwowej na tle realnej rzeczywistości. Szeroko przy tym stosuje metody ekonometryczne, ilustrując to szeregiem przykładów przedstawionych w formie schematów.

Rozważania te mają charakter poszukiwań pionierskich, które przy szerszym zastosowaniu mogą znaleźć większe zastosowanie. Autor słusznie podkreśla istotną okoliczność mogącą mieć znaczenie w rejonizacji rolnictwa. Jest to zbyt różnorodny mało wypracowany dotąd stopień agregacji podstawowych wyjściowych danych przy prognozowaniu rolnictwa.

SIEMES J.: **Lernen und Erfahrungen mit Unternehmungsplanspielen aus dem Bereich der Ernährungswirtschaft** (Nauczanie i doświadczenia ze stosowania gier planistycznych z zakresu zagadnień gospodarki żywnościowej). Berichte über Landwirtschaft, Hamburg 1977, nr 3, s. 528—539, streszczenie angielskie i francuskie.

Krytyka stosowanych metod nauczania w szkołach wyższych skłoniła autora do podjęcia próby reformowania dydaktyki przez wprowadzenie w planowaniu przedsiębiorstw metody gier. Autor wzorował się na próbach gier planowych zaczerpniętych z doświadczeń wojskowych w drugiej wojnie światowej, które stąd zostały przeniesione do rozwiązywania zagadnień ekonomicznych.

Ogólnie mówiąc, chodzi tu o grę planową, w której na podstawie wyjściowych danych informacyjnych, dotyczących rozwoju sytuacji w określonej wybranej dziedzinie ustala się wynikający stąd końcowy rezultat. Model tego systemu określa się jako teoretyczna przesłanka ustalania zakresu działalności i wyznaczanych wskaźników przedsiębiorstwa. Natomiast właściwe rozwiązanie zadania polega na posługiwaniu się modelem jako grą w szukaniu najbardziej efektywnego wyniku W tej grze planistycznej matematyczne metody symulacyjne odgrywają zasadniczą, ale nie wyłączną rolę. Obrazuje to załączony schemat, pokazujący rolę modeli symulacyjnych w rozpoznawaniu rzeczywistości.

W tak przedstawionej metodzie gier planowych przedsiębiorstw autor wyodrębnia szereg czynników sprzyjających ostatecznemu pozytywnemu rozwiązaniu (głównie bogate doświadczenie planistów i umiejętność zespołowego działania itp.), jak też niesprzyjających (zmiany rzeczywistości trudne do przewidzenia, obiektywne przeszkody w organizacji pracy itp.).

Dla konkretnego przedstawienia jakie elementy mają wchodzić do modeli podano kilka grup celów. Jest to znajomość faktów i danych (informatyka); umiejętność w poznaniu działalności przedsiębiorstw wiązania przyczyn i skutków; znajomość form organizacyjnych przedsiębiorstw; motywy działalności indywidualnej i zespołowej itp.

Ostatni rozdział poświęcony jest omówieniu konkretnego przykładu zastosowania przez autora gier planistycznych w zakresie gospodarki rolniczo-żywnościowej

w jednej z wyższych uczelni. Obejmuje to zagadnienia produkcji, inwestowania, finansowania, cen surowców i wytworów, zatrudnienia, ryzyka itp. w zakresie produkcji mleka i przetwórstwa mleczarskiego.

Artykuł ten stanowi przykład, że w metodach nauczania na wyższych uczelniach stosowane są próby wprowadzenia zbliżenia dydaktyki z bezpośrednimi potrzebami praktycznej działalności gospodarczej.

Zeszyt wydany z okazji Jubileuszu siedemdziesięciolecia urodzin prof. dra Ryszarda Manteuffla. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G — Ekonomika Rolnictwa, tom 81, zeszyt 4, s. 4—296, streszczenie rosyjskie i angielskie.

Kierunki pracy naukowej prof. Ryszarda Manteuffla zrodziły się z potrzeby praktyki gospodarczej, jak rachunek ekonomiczny w decyzjach gospodarczych; organizacja pracy i procesów produkcyjnych w rolnictwie; urządzanie gospodarstw rolniczych; optymalny program inwestycji; czynnik ludzki w rolnictwie itp. Wychodząc z tych podstaw prof. R. Manteuffel wniósł swój zasadniczy wkład w rozwijanie nauk ekonomiczno-rolniczych w kraju, jak też współudział w rozwijaniu tych nauk w skali międzynarodowej.

Z tej okazji został wydany niniejszy zeszyt Roczników Nauk Rolniczych zawierający artykuły uczonych z dwunastu krajów oraz prace uczonych z polskiego środowiska naukowego, którego stworzenie w dużej mierze było zasługą Jubilata.

Poczet zagranicznych przedstawicieli nauki otwiera T. W. Schultz w artykule „Alternatywy w rozwoju rolnictwa". Omawia on stanowisko społeczeństw w zakresie znaczenia rolnictwa w rozwoju gospodarczym. Modernizacja rolnictwa jest nieodzowna i nie stanowi przeszkody z punktu widzenia respektowania potrzeb ekologicznych. W dziedzinie ekonomiki i polityki wskazuje na konieczność rozwijania następujących grup tematycznych: rola czynników publicznych i prywatnych w zastosowaniu do rolnictwa; zagadnienia handlu międzynarodowego; „Zielona rewolucja" i jej związek z demografią; kształcenie zawodowe w rolnictwie; doświadczalnictwo rolnicze. W następnym artykule E. O. Heady omawia modele analizy i prognoz struktury rolnictwa oraz właściwe użytkowanie ziemi i wody. Jest to przykład matematycznej analizy modelu rolnictwa Stanów Zjednoczonych.

Liczna grupa autorów zagranicznych z różnych krajów przedstawia zagadnienia ekonomiki rolnictwa gospodarstw drobnotowarowych chłopskich i farmerskich. Na czele tej grupy stoi niewątpliwie G. Blohm z RFN, który omawia wpływ postępu technicznego na gospodarstwa chłopskie. W tym widzi najlepsze warunki rozwoju gospodarki rolnej rodzinnej. Obszerny artykuł o planowaniu w gospodarstwie rolniczym w RFN przedstawił G. Preuschen. Podkreśla on konieczność uwzględniania specyfiki danego gospodarstwa, gdzie czynnik ludzki w postaci pracy rodziny decyduje o racjonalnym gospodarowaniu, co pozwala przezwyciężać ujemne skutki niepomyślnej koniunktury. Z kolei E. Reisch omawia popieranie inwestycji w indywidualnym gospodarstwie chłopskim jako narzędzia polityki rolnej w RFN. Dalej zagadnienia ekonomiki rolnej gospodarstw drobnotowarowych w różnych krajach rozwijają: A. Sambergs (Szwecja), A. G. Baptist (Belgia), N. Westermarck (Finlandia), J. F. Van Riemsdijk (Holandia), A. Maton (Belgia).

Cztery artykuły zagraniczne poświęcone są rozwojowi rolnictwa intensywnego z uwzględnieniem problematyki ochrony środowiska naturalnego. Podkreślono tu konieczność utrzymania charakteru rolniczego środowiska wiejskiego, uwzględniając zarówno koszty i korzyści jakie są z tym związane. Są to artykuły: N. Petrescu (Rumunia), J. Martona (Węgry), H. de Farcy (Francja) i E. R. Swansona (USA).

Poza tym, rozwijając poszczególne zagadnienia specjalistyczne z wyodrębnionych dziedzin związanych z ekonomiką rolnictwa, wypowiadali się zagraniczni autorzy — z ZSRR — P. A. Kalm, z Bułgarii — A. Ganiew, z RFN — K. Riebe, G. Steffen i L. Kellner, ze Szwecji — F. Petrini oraz S. Holmström. Wystąpił również jeden autor — K. Sakamoto z Japonii.

Polscy autorzy nie pozostali w tyle za kolegami zagranicznymi w rozwijaniu problematyki ekonomiczno-rolniczej współczesnego rolnictwa, w szczególności w tym wszystkim, co zgodnie ze wskazaniami prof. R. Manteuffla wymaga rozgraniczania decyzji szerszych i dalszych tzn. „strategicznych" od decyzji bezpośrednich określanych jako „operacyjne" lub „taktyczne". Wychodząc z tych przesłanek Z. Kierul i F. Maniecki w swych uwagach o kierunkach zmian w organizacji przedsiębiorstw rolnych omówili celowość i kierunki dalszej ewolucji modelu organizacyjnego gospodarstw państwowych. Z kolei B. Kopeć rozważa możliwości określania poziomu czynników produkcji, w ich wzajemnym powiązaniu przy zastosowaniu

metody punktowej średnich ważonych. M. Urban omawia problematykę z zakresu optymalnego przestrzennego rozmieszczenia produkcji rolnej i jej znaczenia dla efektywności gospodarowania. N. Krusze, na tle specyficznych funkcji i cech ogrodnictwa w stosunku do innych działów produkcji roślinnej, przedstawia właściwe proporcje wytwórczości na cele żywnościowe i dekoracyjno-ekologiczne.

Charakter syntezujący tych wszystkich wypowiedzi można upatrywać w rozważaniach jakie podaje K. Czerniewski w artykule o informacji w rolnictwie jako elemencie decyzji w nowoczesnym zarządzaniu przedsiębiorstwami rolniczymi. Uzupełnia te zagadnienia od strony motywacji Z. Dowgiałło, wskazując na powiązania rachunku gospodarczego ze społeczną stroną procesu produkcji w rolnictwie.

Oprac. Wł. Nowicki i A. Żabko-Potopowicz

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

май—июнь 1978 № 3(147)

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

НИКОЛАЙ П. АЛЕКСАНДРОВ — Развитие и управление сельскохозяйственно-промышленным комплексом в народнм хозяйстве 3

КАЗИМЕЖ ОЛЕСЯК — Оборот землей в 1971—1977 годах — актуальные тенденции и прогнозы 12

ПШЕМЫСЛАВ ДОМБРОВСКИ — Рнзвитие инфраструктуры по услугам переработке сельскохозяйственных продуктов и технической инфраструктуры на уровне общины 26

ЯН ГАЕВСКИ, ЕЖИ ШКИЛЛОНДЗЬ — Управление, учет и отчетность в государственных сельскохозяйственных предприятиях 38

КАЗИМЕЖ КРЫНЬСКИ — Оценка системы учета и форм хозрасчета, применяемых в комбинатах госхозов 50

ТАДЕУШ ОРКИШ — Оптимальное распределение наличного сырья при получении кормовых смесей 61

РАЗНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

ЛЕХ ГОРАЙ — Единоличные крестьянские хозяйства 3 года спустя после приобретения трактора 66

УРШУЛЯ ГРАБОВСКА — Система пенсионного обеспечения крестьян в Финляндии 74

ЕЖИ СОЛЯЖ — Развитие сельского хозяйства в арабских нефтяных странах на примере Ирака 79

КРАТКИЕ ИЗЛОЖЕНИЯ ДОКТОРСКИХ ДИССЕРТАЦИЙ

ЯН ВАЛЬЧАК — Структура посевов и эффективность минерального удобрения 92

ЯЦЕК ШИРМЕР — Преобразования в пространственной структуре товарной продукции единоличного сельского хозяйства в 1960—1970 годах . . . 96

РОМАН КУЛИКОВСКИ — Преобразования в пространственной структуре валовой продукции единоличного сельского хозяйства в Польше в 1960—1970 годах 100

СИЛЬВЕСТЕР ДРОЗД — Влияние механизации на экономические результаты сельских предприятий 104

РЕЦЕНЗИИ — ПОЛЕМИКИ

ЭУГЕНИУШ ГОЖЕЛЯК — Социально-экономические проблемы развития села и сельского хозяйства в Польше 109

ХРОНИКА

ЯНУШ ЗРОБЕК — Отчет о научной конференции Комиссии по пространственной организации сельских территорий Комитета по пространственному освоению страны Польской Академии наук 116

БИБЛИОГРАФИЯ

Книги по экономике сельского хозяйства — разраб. Ст. К. 119

Статьи по экономике сельского хозяйства — разраб. ВЛ. НОВИЦКИ и Н. ЖАБКО-ПОТОПОВИЧ 127

PROBLEMS OF AGRICULTURAL ECONOMIC

May-June 1978 N° 3(147)

CONTENTS

ARTICLES

N. P. ALEKSANDROW — Shaping of development and management of an agricultural — industrial complex of national economy 3

Kazimierz QLESIAK — Land turnover in the years 1971-77. Present-day trends and forecasts for next coming years in this field 12

Przemysław DĄBROWSKI — Development of service-processing and technical infrastructure in the community scale 26

Jan GAJEWSKI, Jerzy SZKIŁŁĄDŹ — Management and records reporting in state farming enterprises 38

Kazimierz KRYŃSKI — Evaluation of the accountancy system and of forms of self-financing used in state farm combines 50

Tadeusz ORKISZ — Optimum distribution of available raw materials among feed mixtures 61

MISCELLANEA

Lech GORAJ — Individual farms three years after the purchase of a tractor 66

Urszula GRABOWSKA — Retirement system for farmers in Finland . . . 74

Jerzy SOLARZ — Development of agriculture in Arab oil countries, for example in Iraq 79

SUMMARIES OF DOCTOR'S THESES

Jan WALCZAK — Crop structure and effectiveness of fertilizing 92

Jacek SZYRMER — Changes in spatial structure of commodity production of individual farming in Poland in the years 1960—1970 96

Roman KULIKOWSKI — Changes in spatial structure of total production of individual farming in Poland in the years 1960—1970 100

Jerzy RUTKOWSKI — Development tendencies in production and international turnover of oil seeds and fats of plant origin 104

REVIEWS — POLEMICES

EUGENIUSZ GORZELAK — Social and economic problems of rural and agricultural development in Poland 109

CHRONICLE

JANUSZ ZROBEK — Report of scientific conference of the Commission for Spatial Organization of Rural Areas of the Polish Academy of Sciences 116

BIBLIOGRAPHY

Economic-agricultural books — worked out by S. K. 119

Economic-agricultural articles — worked out by W. Nowicki and A. Żabko-Potopowicz 127

SPRZEDAŻ NUMERÓW BIEŻĄCYCH I ARCHIWALNYCH

Płatność gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym.

— w księgarni Ośrodka Rozpowszechnienia Wydawnictw Naukowych PAN Adres:	OR PAN Pałac Kultury i Sztuki 00-901 Warszawa
w Ekspozyturach OR PAN — w Poznaniu	ul. Mielżyńskiego 27/29 61-725 Poznań
— w Krakowie	ul. Sławkowska 17 31-016 Kraków
— we Wrocławiu	pl. Wolności 7, I p. 50-071 Wrocław
— w Katowicach	ul. Bankowa 14, paw. D, I p. 40-007 Katowice

Sprostowanie

W n-rze poprzednim 2/78 Zagadnień Ekonomiki Rolnej przy artykule pt. „Organizacja przestrzenna obszaru a optymalizacja produkcji w gospodarstwie" (str. 112) nie umieszczono nazwiska współautora. Autorami w/w artykułu są: Mieczysław Stelmach i Ryszard Girulski z Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
Za przeoczenie Redakcja serdecznie przeprasza Autorów.

E r r a t a

do 2/78 Zag. Ekon. Rolnej

str.	wiersz	jest	powinno być
34	7 od dołu	1 ha najwyższe współczynniki wykazują: powierzchnia użytków rolnych	melioracyjnych na gruntach ornych (0,48), powierzchnię użytków rolnych
37	9 od dołu	Liczba powiatów w klasie 44 21 43 71 131	Liczba powiatów w klasie 44 21 43 71 138

ZAGADNIENIA EKONOMIKI ROLNEJ

Maj—Czerwiec 1978 Nr 3(147)

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

NIKOŁAJ P. ALEKSANDROW — Kształtowanie rozwoju i zarządzania kompleksem rolniczo-przemysłowym gospodarki narodowej 3

KAZIMIERZ OLESIAK — Obrót ziemią w latach 1971-77. Aktualne tendencje i przewidywania na najbliższe lata w tej dziedzinie 12

PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI — Rozwój infrastruktury usługowo-przetwórczej i technicznej w skali gmin 26

JAN GAJEWSKI, JERZY SZKIŁŁĄDŹ — Zarządzanie a ewidencja i sprawozdawczość w państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej . . . 38

KAZIMIERZ KRYŃSKI — Ocena systemu rachunkowości i form rozrachunku gospodarczego stosowanych w kombinatach PPGR 50

TADEUSZ ORKISZ — Optymalny rozdział rozporządzanych surowców między mieszanki paszowe 61

MISCELANEA

LECH GORAJ — Indywidualne gospodarstwa rolne w 3 lata po zakupie traktora 66

URSZULA GRABOWSKA — System emerytur dla rolników w Finlandii . . 74

JERZY SOLARZ — Rozwój rolnictwa w arabskich krajach naftowych na przykładzie Iraku 79

STRESZCZENIA ROZPRAW DOKTORSKICH

JAN WALCZAK — Struktura zasiewów a efektywność nawożenia mineralnego 92

JACEK SZYRMER — Przemiany w strukturze przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960-70 96

ROMAN KULIKOWSKI — Przemiany w strukturze przestrzennej produkcji globalnej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960—1970 . . 100

JERZY RUTKOWSKI — Tendencje rozwojowe w produkcji i obrotach międzynarodowych nasionami oleistymi i tłuszczami pochodzenia roślinnego . 104

RECENZJE — POLEMIKI

Eugeniusz GORZELAK — Społeczno-ekonomiczne problemy rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce 109

KRONIKA

Janusz ZROBEK — Sprawozdanie z konferencji naukowej Komisji Organizacji Przestrzennej Obszarów Wiejskich KPZK PAN 116

BIBLIOGRAFIA

Książki ekonomiczno-rolnicze — oprac. St. K. 119

Artykuły ekonomiczno-rolnicze — oprac. Wł. NOWICKI i A. ŻABKO-POTOPOWICZ 127